



# ***Journal of History of Science and Science of Science***

***"Science Day" (special edition)***

***Volume 5***

***2023***

***ISSN Print: 2788 - 9831***

***ISSN Online: 2788 – 984X***

***ISSN-L: 2788-9831***



# ***Elm Tarixi və Elmşünaslıq***

***“Elm günü” (xüsusi buraxılış)***

***No 5***

***2023***

***ISSN Print: 2788 - 9831***

***ISSN Online: 2788 – 984X***

***ISSN-L: 2788-9831***



# ***История науки и наукovedение***

***“День Науки” (специальный выпуск)***

***№ 5***

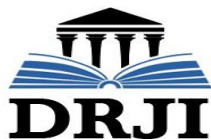
***2022***

***ISSN Print: 2788 - 9831***

***ISSN Online: 2788 – 984X***

***ISSN-L: 2788-9831***

## Indexing / İndeksləşmə / Индексация



*Jurnal 21.09.2021-ci il tarixindən Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyində (№ 4314) qeydiyyatdan keçmişdir.*

*[www.jhsss.net](http://www.jhsss.net)  
[www.historyofscience.az](http://www.historyofscience.az)  
[jhsss.hs.anas@gmail.com](mailto:jhsss.hs.anas@gmail.com)*

## *Editorial Staff*

### **EDITOR-IN-CHIEF**

**Prof. Dr. Maryam Seyidbeyli**

*Head of the department of historiography of Eastern countries of Institute of Oriental Studies of ANAS*  
mseyidbeyli@mail.ru

### **DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF**

**Dr. Bayram Quliyev**

*Lecturer of the Department of the History and Archeology of Khazar University.*  
bayramqulusoy@yahoo.com

### **EDITORS**

**Roya Mirzabayova**

*Researcher of the department of historiography of Eastern countries of Institute of Oriental Studies of ANAS*  
royamirzabayova@gmail.com

**Novruz Nuruyev**

*Researcher of the department of historiography of Eastern countries of Institute of Oriental Studies of ANAS*  
novruz.nur@mail.ru

### **MEMBERS**

**Prof. Dr. Isa Habibbayli**

*Full member of ANAS*  
Vice-president of ANAS  
isa.habibbeyli@science.az

**Prof. Dr. Nargiz Akhundova**

*Full member of ANAS*  
nargiz070859@gmail.com

**Prof. Dr. Naila Valikhanli**

*Full member of ANAS*  
Director of the National Museum of History of Azerbaijan  
aztarmuzey@azhistorymuseum.az

**Prof. Dr. Valida Alizade**

*Full member of ANAS*  
vm.alizade@yahoo.com

**Prof. Dr. Ilham Mammadzade**

*Director of the ANAS Institute of Philosophy and Sociology*  
ilham\_mamedzade@mail.ru

**Prof. Dr. Zabil Bayramli**

*Baku State University*  
zabil\_bayramli@mail.ru

**Assoc. Prof. Dr. Zaur Aliyev**

*Scientific Secretary of the ANAS Institute of the History of Science*  
zaur.aliyev@gmail.com

**Dr. Fail Kazimov**

*Leading researcher of the department of historiography of Eastern countries of Institute of Oriental Studies of ANAS*  
fail\_kazimov@yahoo.com

**Dr. Elvin Talyshinsky**

*Head of the Department of "Political Sciences" of Azerbaijan University*  
elvin.talishinsky@au.edu.az

**Prof. Dr. Yuri Baturin**

*Corresponding member of RAS*  
Chief Research Fellow of the S.I.Vavilov Institute for History of Science and Technology, RAS  
postmaster@ihst.ru

**Prof. Dr. Zhang Baichun**

*Director of the CAS Institute for the History of Natural Sciences*  
hcxie@itpcas.ac.cn

**Dr. Roman Fando**

*Director of the S.I.Vavilov Institute for History of Science and Technology, RAS*  
fando@mail.ru

**Dr. Nadejda Asheulova**

*Director of the St Petersburg Branch of the Institute for History of Science and Technology, RAS*  
asheulova\_n@bk.ru

**Prof. Dr. Boris Malitsky**

*Director of the Dobrov Institute for Scientific and Technological Potential and Science History Studies of NAS of Ukraine*  
malitsky@nas.gov.ua

## **Redaksiya Heyəti**

### **BAŞ REDAKTOR**

**Məryəm Seyidbəyli**

*tarix elmləri doktoru, professor*

*AMEA Şərqşenaslıq İnstitutu Şərq ölkələrinin*

*tarixşünaslığı şöbəsinin müdiri*

*mseyidbeyli@mail.ru*

### **BAŞ REDAKTORUN MÜAVİNİ**

**Bayram Quliyev**

*tarix üzrə fəlsəfə doktoru*

*Xəzər Universiteti, Tarix və Arxeologiya*

*departamentinin müəllimi.*

*bayramqulusoy@yahoo.com*

### **REDAKTORLAR**

**Röya Mirzəbəyova**

*AMEA Şərqşenaslıq İnstitutu Şərq ölkələrinin*

*tarixşünaslığı şöbəsinin elmi işçisi*

*royamirzabayova@gmail.com*

**Novruz Nuriyev**

*AMEA Şərqşenaslıq İnstitutu Şərq ölkələrinin*

*tarixşünaslığı şöbəsinin elmi işçisi*

*novruz.nur@mail.ru*

### **ÜZVLƏR**

**İsa Həbibbəyli**

*Akademik,*

*AMEA-nın vitse-prezidenti*

*isa.habibbeyli@science.az*

**Nərgiz Axundova**

*AMEA-nın akademiki*

*nargiz070859@gmail.com*

**Nailə Vəlixanlı**

*Akademik,*

*Azərbaycan Tarixi Muzeyinin direktoru*

*aztarmuzey@azhistorymuseum.az*

**Validə Əlizadə**

*Akademik,*

*vm.alizade@yahoo.com*

**İlham Məmmədzadə**

*fəlsəfə elmləri doktoru, professor*

*AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun direktoru*

*ilham\_mamedzade@mail.ru*

**Zabil Bayramlı**

*tarix elmləri doktoru, professor*

*Bakı Dövlət Universitetinin professoru*

*zabil\_bayramli@mail.ru*

**Zaur Əliyev**

*siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

*AMEA Elm Tarixi İnstitutunun elmi katibi*

*zaur.aliyev@gmail.com*

**Fail Kazımov**

*iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru*

*AMEA Şərqşenaslıq İnstitutu Şərq ölkələrinin*

*tarixşünaslığı şöbəsinin aparıcı elmi işçisi*

*fail\_kazimov@yahoo.com*

**Elvin Talışinski**

*siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru*

*Azərbaycan Universitetinin "Siyasi elmlər"  
kafedrasının müdiri*

*elvin.talishinsky@au.edu.az*

**Yuriy Baturin**

*REA-nın müxbir üzvü,*

*hüquq elmlər doktoru*

*REA S.İ.Vavilov adına Təbiət Elmləri və Texnika*

*Tarixi İnstitutunun baş elmi işçisi*

*baturin@ihst.ru*

**Zanq Bayçun**

*tarix elmləri doktoru, professor*

*ÇEA (Çin Elmlər Akademiyası)*

*Təbiət Elmləri Tarixi İnstitutunun direktoru*

*hcxie@itpcas.ac.cn*

**Roman Fando**

*biologiya elmləri doktoru*

*REA S.İ.Vavilov adına Təbiət Elmləri və Texnika*

*Tarixi İnstitutunun direktoru*

*fando@mail.ru*

**Nadejda Aşulova**

*sosiologiya elmləri namizədi*

*REA S.İ.Vavilov adına Təbiət Elmləri və Texnika*

*Tarixi İnstitutunun Sankt-Peterburq filialının*

*direktoru*

*asheulova\_n@bk.ru*

**Boris Malitski**

*iqtisad elmləri doktoru, professor*

*UMEA (Ukrayna Milli Elmlər Akademiyası)*

*G.M.Dobrov adına Elmi-Texniki Potensial və Elm*

*Tarixi Araşdırmaları İnstitutunun direktoru*

*malitsky@nas.gov.ua*

## *Редакционный Совет*

### **ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР**

**Марьям Сеидбейли**

*Заведующий отделом Историографии Стран Востока  
Института Востоковедения НАНА  
mseyidbeyli@mail.ru*

### **ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА**

**Байрам Гулиев**

*доктор философии по истории,  
Преподаватель кафедры истории и археологии  
Хазарского университета.  
bayramquluso@yahoо.com*

### **РЕДАКТОРЫ**

**Роя Мирзабекова**

*Научный сотрудник отделом Историографии Стран  
Востока Института Востоковедения НАНА  
royatirzabayova@gmail.com*

**Новруз Нуруев**

*Научный сотрудник отделом Историографии Стран  
Востока Института Востоковедения НАНА  
novruz.nur@mail.ru*

### **РЕДАКЦИОНН АЯ КОЛЛЕГИ Я**

**Иса Хабиббейли**

*Академик  
вице-президент НАНА  
isa.habibbeyli@science.az*

**Наргиз Ахундова**

*Академик НАНА  
nargiz070859@gmail.com*

**Наиля Велиханлы**

*Академик  
Директор Национального Музея истории  
Азербайджана  
aztarmuzey@azhistorymuseum.az*

**Валида Ализаде**

*Академик  
vm.alizade@yahoo.com*

**Ильхам Мамедзаде**

*доктор философских наук, профессор  
Директор Института философии и социологии НАНА  
ilham\_tamedzade@mail.ru*

**Забиль Байрамлы**

*доктор исторических наук  
Бакинский Государственный Университет, профессор  
исторического факультета*

*zabil\_bayramli@mail.ru*

**Заур Алиев**

*Доктор философии по политическим наукам, доцент  
Ученый секретарь Института Истории Науки НАНА  
zaur.aliyev@gmail.com*

**Фаил Казымов**

*доктор философии по экономике  
Ведущий научный сотрудник отделом Историографии  
Стран Востока Института Востоковедения НАНА  
fail\_kazimov@yahoo.com*

**Эльвин Талышинский**

*доктор философии по политическим наукам  
Заведующий кафедрой «Политических наук»  
Азербайджанского Университета  
elvin.talishinsky@au.edu.az*

**Батурин Юрий**

*доктор юридических наук, профессор  
Член-корреспондент РАН  
главный научный сотрудник  
Институт истории естествознания и техники  
им. С.И.Вавилова РАН (ИИЕТ РАН)  
baturin@ihst.ru*

**Жанг Байчун**

*доктор исторических наук, профессор  
Директор Института Истории Естественных наук  
Китайской академии наук  
hcxie@itpcas.ac.cn*

**Фандо Роман**

*доктор биологических наук  
Директор Института истории естествознания и  
техники им. С.И.Вавилова РАН (ИИЕТ РАН)  
fando@mail.ru*

**Ащеулова Надежда**

*Кандидат социологических наук  
Директор Санкт-Петербургского филиала  
Института истории естествознания и техники им.  
С.И.Вавилова РАН (ИИЕТ РАН)  
asheulova\_n@bk.ru*

**Малицкий Борис**

*доктор экономических наук, профессор  
Директор Центра исследований научно-технического  
потенциала и истории науки им. Г.М.Доброва НАН  
Украины (ГУ ИИНТПИН им. Г.М.Доброва НАН  
Украины)  
malitsky@nas.gov.ua*

## *Contents / İçindəkilər / Содержание*

TRADITIONS AND CONTEMPORANEITY IN THE TAXONOMY AND SYSTEMATICS OF THE FLORA OF THE CAUCASUS / ТРАДИЦИИ И СОВРЕМЕННОСТЬ В ТАКСОНОМИИ И СИСТЕМАТИКЕ ФЛОРЫ КАВКАЗА

*Valida Ali-zade / Валида Али-заде 8-19*

ПРОЦЕСС И ПОСЛЕДСТВИЯ ДЕНОНСАЦИИ МЕЖДУНАРОДНОГО ДОГОВОРА О ВЫХОДЕ РФ ИЗ СОВЕТА ЕВРОПЫ И СОВЕТА ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА ООН / THE PROCESS AND CONSEQUENCES OF THE DENUNCIATION OF THE INTERNATIONAL TREATY ON THE WITHDRAWAL OF THE RUSSIAN FEDERATION FROM THE COUNCIL OF EUROPE AND THE UN HUMAN RIGHTS COUNCIL

*Наталья Ягунова, Сергей Кантерев / Natalya Yagunova, Sergey Kapterev 20-28*

ДОКТРИНАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ОБРАЗОВАНИЮ СССР (ИССЛЕДОВАНИЕ ВЫПОЛНЕНО ПРИ ФИНАНСОВОЙ ПОДДЕРЖКЕ РФФИ В РАМКАХ НАУЧНОГО ПРОЕКТА №21-011-43043) / DOCTRINAL APPROACHES TO THE FORMATION OF THE USSR (THE RESEARCH WAS FUNDED BY RFBR ACCORDING TO THE PROJECT №21-011-43043)

*Биюшкина Надежда, Сосенков Федор / Biyushkina Nadejda, Sosenkov Fedor 29-32*

SOCIO-PHILOSOPHICAL ESSENCE OF SCIENTIFIC COMMUNICATIONS IN MODERN SOCIETY / MÜASİR CƏMIYYƏTDƏ ELMI KOMMUNİKASIYALARIN SOSIAL-FƏLSƏFI MƏNİYYƏTI

*Elvin Talyshinsky / Elvin Talışinski 33-40*

МЕЖДУНАРОДНОЕ НАУЧНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО: СТРАТЕГИИ, ПРИОРИТЕТЫ И ВЫЗОВЫ / INTERNATIONAL SCIENTIFIC COOPERATION: STRATEGIES, PRIORITIES AND CHALLENGES

*Калинина Евгения / Kalinina Evgenia 41-46*

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ОБРАЗОВАНИЕ: РАЗВИТИЕ И ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ/ ECOLOGICAL CULTURE AND EDUCATION: DEVELOPMENT AND LEGAL REGULATION

*Вусаля Гасанова / Vusala Hasanova 47-55*

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРАВОВОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ РАБОЧЕГО ВРЕМЕНИ ЖЕНЩИН В РОССИИ ПО КЗОТ РСФСР 1972 Г. И ТК 2002 Г / COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LEGAL REGULATION OF THE WORKING TIME OF WOMEN IN RUSSIA ACCORDING TO THE RSFSR Labor Code 1972 AND TK 2002

*Людмила Гнетова / Ludmila Gnetova 56-60*

XX ƏSRİN 20-60-Cİ İLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCANDA HÜQUQ ELMİNİN VƏZİYYƏTİ / THE SITUATION OF JURISPRUDENCE IN AZERBAIJAN IN THE 20-60S OF THE XX CENTURY

*Zaur Mammadov / Zaur Məmmədov 61-64*

AZƏRBAYCANDA ELM VƏ TƏHSİL İNSTİTUTUNUN MÜASİR İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ / MODERN DEVELOPMENT DIRECTIONS OF THE INSTITUTE OF SCIENCE AND EDUCATION IN AZERBAIJAN

*Səadət Məmmədova / Seadat Mammadova 65-68*



ƏLLAMƏ ŞƏMSƏDDİN MƏHƏMMƏD İBN MAHMUD AMULININ «NƏFAİS ƏL-FÜNUN Fİ ƏRAİS ƏL-ÜYUN» ADLI ƏSƏRİ ORTA ƏSR AZƏRBAYCAN ELM TARİXİ ÜZRƏ MƏNBƏ KİMİ / WORK NAMED AFTER “NEFAISUL-FUNUN FI ARAISUL’L-UYUN” OF ALLAMA SHAMSADDIN MAHAMMAD IBN MAHMUD AMULI ABOUT MIDDLE AGES AZERBAIJANI HISTORY OF SCIENCE AS A SOURCE

*Elxan Quliyev / Elkhan Quliyev 69-74*

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASININ ELMİN İNKİŞAFINDA ROLU (TARİX VƏ MÜASİRLİK) / THE ROLE OF THE AZERBAIJAN NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES IN THE DEVELOPMENT OF SCIENCE (HISTORY AND MODERNITY)

*Aybəniz Osmanova / Aybaniz Othmanova 75-81*

TRADITIONS AND  
CONTEMPORANEITY IN THE  
TAXONOMY AND SYSTEMATICS OF  
THE FLORA OF THE CAUCASUS

Prof. Dr. Acad. Valida Ali-zade  
Institute of History of Science, Azerbaijan  
National Academy of Sciences

ТРАДИЦИИ И СОВРЕМЕННОСТЬ В  
ТАКСОНОМИИ И СИСТЕМАТИКЕ  
ФЛОРЫ КАВКАЗА

Проф. Д-р. Акад. Валида Али-заде  
Институт Истории Науки Национальной  
Академии Наук Азербайджана

Baku, Azerbaijan / Bakı, Azərbaycan

e-mail: vm\_alizade@yahoo.com

Pages / səhifələr – 8-19

<p><b>UOT</b> <b>UDC:</b> 58.</p> <p><b>ORKID İD</b> <b>ORCID ID:</b> 0000-0002-9958-766X</p> <p><b>Daxil oldu</b> <b>Received:</b>02.06.2022</p> <p><b>Qəbul olundu</b> <b>Accepted:</b>13.06.2022</p> <p><b>Redaktə etdi</b> <b>Edited by</b> Prof. Dr. Maryam Seyidbeyli</p>	<p><b>Key words:</b> <i>plant systematics, taxonomy, flora, history, innovation methods, e-flora, Caucasus, Azerbaijan</i></p> <p><b>Summary</b></p> <p>The article deals with the problem of new and integrative approaches in evolutionary biology and systematics, as well as in biodiversity research. Of fundamental importance is the analysis of trends in taxonomy, the evolution of organisms, their forms and functions, historical and philosophical prerequisites, as well as inventory and management of biodiversity. The results of the development of ways and modern research in the field of phytodiversity in the Caucasus, including Azerbaijan, are discussed, the prospects for their development in the fundamental and applied direction using innovative approaches, ways to solve the problem of conservation of populations, species, communities and ecosystems are considered. Molecular-genetic methods of studying biological diversity, as well as the need to create an electronic flora, are also considered separately. It is emphasized that an important aspect of modern research is the identification of ecosystem activities aimed at ensuring the health of the environment, which is inextricably linked with the quality of the habitat and serves as the main indicator of sustainable development. An integrated approach ultimately makes it possible to identify vulnerable species, structure and their populations; by molecular identification to clarify the taxonomic status of the disputed species.</p> <p><b>Ключевые слова:</b> систематика растений, таксономия, флора, история, инновационные методы, э-флора, Кавказ, Азербайджан</p> <p><b>Резюме</b></p> <p>В статье рассматривается проблема новых и интегративных подходов в эволюционной биологии и систематике, а также в исследованиях биоразнообразия. Фундаментальное значение имеет анализ тенденций в систематике, эволюции организмов, их форм и функций, исторических и философских предпосылок, а также инвентаризации и управления биоразнообразием. Обсуждаются результаты разработки путей и современных исследований в области фиторазнообразия на Кавказе, в том числе в Азербайджане, рассматриваются перспективы их развития в фундаментальном и прикладном направлении с использованием инновационных подходов, пути решения проблемы сохранения популяций, видов, сообществ и экосистем. Молекулярно-генетические методы изучения биологического разнообразия, а также необходимость создания электронной флоры также рассматриваются отдельно. Подчеркивается, что важным аспектом современных исследований является выявление экосистемной деятельности, направленной на обеспечение здоровья окружающей среды, которая неразрывно связана с качеством среды обитания и служит основным показателем устойчивого развития. Комплексный подход в конечном итоге позволяет идентифицировать уязвимые виды, структуру и их популяции; путем молекулярной идентификации уточнить таксономический статус спорных видов.</p>
---	--

	<p><b>Açar sözlər:</b> <i>bitki sistematikası, taksonomiyası, flora, tarix, innovasiya üsulları, e-flora, Qafqaz, Azərbaycan</i></p> <p><b>Xülasə</b></p> <p>Məqalə təkamül biologiyası və sistematikasında, həmçinin biomüxtəlifliyin tədqiqatında yeni və integrativ yanaşmalar probleminə həsr olunmuşdur. Taksonomiyadakı tendensiya, orqanizmlərin təkamülünün, onların forma və funksiyalarının, tarixi və fəlsəfi ilkin şərtlərin, habelə biomüxtəlifliyin inventarlaşdırılması və idarə edilməsinin təhlili prinsiplərin əhəmiyyət kəsb edir. Qafqazda, o cümlədən Azərbaycanda fitomüxtəliflik sahəsində yolların və müasir tədqiqatların işlənilməsinin nəticələri müzakirə olunur, onların innovativ yanaşmalardan istifadə etməklə fundamental və tətbiqi istiqamətdə inkişaf perspektivləri, populyasiyaların qorunması probleminin həlli yolları, növlər, icmalar və ekosistemlər nəzərə alınır. Bioloji müxtəlifliyin öyrənilməsinin molekulyar-genetik üsulları, həmçinin elektron floranın yaradılması zərurəti də ayrıca nəzərdən keçirilir. Xüsusi vurğulanır ki, yaşayış mühitinin keyfiyyəti ilə ayrılmaz şəkildə bağlı olan və davamlı inkişafın əsas göstəricisi kimi çıxış edən ətraf mühitin sağlamlığının təmin edilməsinə yönəlmiş ekosistem fəaliyyətinin müəyyən edilməsi müasir tədqiqatların mühüm istiqamətidir. İntegrasiya edilmiş yanaşmanın həssas növləri, strukturu və onların populyasiyalarını müəyyən etməyə imkan verən amillər bunlardır; mübahisəli növlərin taksonomik statusunu aydınlaşdırmaq üçün molekulyar identifikasiya yolu.</p>
--	---

### ***Introduction***

For almost 30 years, there have been active discussions about taxonomic obstacles and the challenges this poses for solving the current biodiversity crisis caused by human activity (Engel et al., 2021). There is a constant large discrepancy between the reality of a particular biodiversity and our knowledge about it (Raposo M.A. et al., 2020). To clarify the problems of new and integrative approaches in evolutionary biology and systematics, as well as in biodiversity research of fundamental importance are the consideration of trends in taxonomy, the evolution of organisms in time and space, their forms and functions, historical and philosophical views, as well as inventory and management of biodiversity (Plant diversity between the Black and Caspian Seas, 2014) .

This includes assessing and managing the diversity of organisms on our planet, highlighting the history that led to this diversity, and understanding the mechanisms that shape the evolution of organisms (Plant Diversity in the Central Great Caucasus: A Quantitative Assessment., 2017). Biosystematics is the basis for all these topics, which require an accurate understanding of species as structural units of biodiversity. Currently, the need for sustainable conservation and management of biological diversity at the global level is widely recognized in society, but urgent measures must be taken to stop the loss of biodiversity (Convention on Biological Diversity. What is taxonomy? , 2016).

### ***History of plant systematics and evolution of the Caucasus***

An early synthesis of the historical situation shows that Russian Empire's expansion to the south with the cession of the North Caucasus to it after a long series of Russian-Persian and Russian-Turkish wars, ended with the annexation of the Ottoman province of Kars in 1878 (Plant diversity between the Black and Caspian Seas, 2014). The situation with the availability of research in the Caucasus improved during the 19th century. Hardly in any other region of the world over the past 200 years there have been so many flora as in the Caucasus. The first of them was “Flora of the Taurica-Caucasus”, published in 1808 by Friedrich August Baron

Marshal von Biberstein. Many botanists and plant collectors, including Christian von Steven, Karl Anton Meyer and Franz Ruprecht had close ties with the Imperial Russian Academy of Sciences in St. Petersburg and had the opportunity to travel around the region. Two other names deserve special mention. The versatile naturalist and geographer of plants Gustav Radde was the first botanist permanently residing in the Caucasus. In 1863, he founded the Natural History Museum in Tbilisi, serving as its director until 1903. Edmond Boissier, an independent scientist living in Geneva, has never visited the countries between the Black and Caspian Seas, but nevertheless published a monumental five-volume book "Oriental Flora" on the material of the herbarium, in which he examined the flora of the Caucasus with a special emphasis on botanical connections in southern directions.

Interrupted by the events of the First World War and the October Revolution, the study of the flora of the Caucasus resumed in the late 1920s. Although Leningrad (St. Petersburg) remained the main place of research, at the beginning of the Soviet era there were botanical institutes in Baku, Yerevan and Tbilisi, which became important research centers with their own herbariums. In Baku, Alexander Alfonsovich Grossheim (1888-1948) publishes Flora of the Caucasus (1939-1967), a continuation of the Criticism of the Flora of the Caucasus, begun in Dorpat (Tartu) by N.I. Kuznetsov. Grossheim also took responsibility for "Flora of Talysh" (1926) and "Flora of Azerbaijan", which were continued by I. Karyagin and his colleagues since 1950. Multi-volume national floras were also published in other centers: "Flora of Georgia" has been published since 1971 in the second edition edited by N.Ketskhoveli, G. Nakhutsrishvili and R.Gagnidze. The first botanical study to use the plant community approach was the Seyfriz study (1931) in the

Kazbegi area at the beginning of the twentieth century. The driving force behind the "Flora of Armenia" project, started in 1953 and completed in 2011, was A.L. Takhtajan. The authors of all the regional flora of the Caucasus relied on the "Flora of the USSR" (1934-1964), initiated by V. L. Komarov (1869-1945), which is one of the most important botanical publications of the last century. The English edition of this work made the botanical treasures of the former Soviet Empire accessible to anyone who does not speak Russian. Komarov considered morphological features to be extremely important, although now it is time to include morphological features (Shulkina T.V., 1993) in parallel with molecular data in studies aimed at building natural systems of different plant groups.

Systematics is an underappreciated biological discipline, which is mainly due to several misconceptions about taxonomy that are widespread in the scientific community. Among them are opinions that taxonomists study only morphology and provide only identification of samples that are used in other biological studies, such as molecular phylogeny, ecology or conservation biology. Meanwhile, taxonomy, like any other science, is based on clear concepts, as well as on the formulation and verification of hypotheses. This requires an integrated approach in which scientists benefit by working on the synthesis of the results of data obtained from morphology, bioacoustics, ecology, geography, molecular biology, chemistry, history and other diverse fields of research. In this sense, it is perhaps the most integrative of all biological disciplines (de Carvalho et al., 2007).

So, what is a "traditional taxonomy"? The Convention on Biological Diversity, 2016, states that "Taxonomy is the science of naming, describing and classifying organisms, including all plants, animals and microorganisms of the world." It is obvious

that progress in biological science is impossible without taxonomic efficiency (Kotov, 2016). Different names can be applied to one or more taxa depending on their classification, which, in turn, is the fruit of a scientific point of view and is formed as new knowledge accumulates. At the same time, the application of the same names to different taxa can be observed if the same taxon names are used without the idea of which organisms belong to the taxon. In addition, distinctions between taxa may be associated with the use of different concepts, or valuable information may be accompanied by anachronisms. Taxonomic treatment forms the traditional part of the problem by listing synonyms and sometimes by mentioning incorrect names. In some cases, a certain overview of the historical and modern treatment of the taxon is given.

Almost two million species of animals, plants and microorganisms have been named by taxonomists over the past 250 years. However, in the last 10-15 years there has been a deep crisis of taxonomy affecting traditional taxonomic science. There are serious disagreements on this issue (Lis, 2011), besides, manuscripts on traditional taxonomy are not popular with journals with a high impact factor. As it is known, traditional taxonomy has a powerful taxonomic tool based on deep and long-term studies of the taxonomic group by specialists by combining morphological and molecular phylogenetic studies (Adpagsop & Kuntner, 2007; Walter & Winterton, 2007). Unfortunately, we see that traditional taxonomy (even with the use of molecular methods) is rejected a priori by many publishers on the grounds that it is a descriptive science. This cannot be considered correct, because the accumulation of routine knowledge is a necessary step for further progress in any direction. At the same time, it is obvious to the traditional taxonomist that a strong phylogenetic evidence can only be found during a detailed analysis based on a

deep knowledge of morphology, and a good phylogenetic study requires a long-term study in order to best identify the object.

The correct understanding of the biodiversity of the Caucasus was hindered by the obvious discrepancy between the systematic groups (the so-called Anglo-Saxon version and the Oriental school "Oriental") and scientific communities describing and studying local biodiversity. For a long time, it was difficult for Western taxonomists to study local Caucasian species in detail due to limited contacts with local experts and inadequate access to local taxonomic resources. A paradoxical situation has been developing in the Caucasus for 70 years, when the majority of taxonomic treatments published in the local literature in the local language made it difficult to determine the appropriate type of speciation and endemism and therefore was most often ignored or perceived as additions to the species synonymy by Western taxonomists. As a result, despite the high level of endemism in the Caucasus, unfortunately, there is still a lack of accurate assessment of the richness of biodiversity for many taxonomic groups. Despite the successes achieved in recent years in the development of new directions of botanical science, there is still a discrepancy between systematic traditions among many taxonomic groups, causing incompatible taxonomic assessments of Caucasian species. It also needs to be underscored that the field of plant taxonomy is a good example where digitization has already created a much improved research environment (Borsh T., Berendson W., Dalcin E. etc., 2020)

### ***Modern approaches to taxonomic problems***

In general, it is obvious that the occurrence of interspecific morphological differences is inextricably linked with changes in the processes of development and, consequently, with changes in its adaptive properties. Therefore, first of all, it is necessary



to find out what genetic changes underlie the morphological evolution of plants. Thus, in the direction of evolutionary genetics of development, using data from taxonomy, comparative plant morphology, developmental genetics and molecular phylogenetic analysis of genes responsible for the processes of morphogenesis, genetic mechanisms that may underlie the morphological evolution of plants are being studied (Doebley J. 1998). Changes in the structure of genes controlling taxonomic traits identified in the analysis of molecular phylogeny and their relationship with morphological changes serve as a valuable tool in molecular phylogenetic studies to assess their role in morphological evolution (Thijssen G., Becker A., Di Rosa A., etc. 2000)

It is also important to note that a significant part of the alpha taxonomy is performed by amateurs from developing countries who are insufficiently trained, but nevertheless the traditional taxonomy is potentially strong enough to be adequately represented among other fields of science. Unfortunately, the traditional taxonomists themselves are partly responsible for the situation, as they prefer to publish articles in some national or local journals or collections that are not represented in international reference databases. And when good articles are published in local publications with limited access, taxonomists themselves marginalize their discipline (De Carvalho et al. 2007, 2009). Most often, the community of traditional taxonomists refers to some researchers from Eastern Europe and the former Soviet Union, which was separated from the rest of the world by the "Iron Curtain". Many good taxonomists from the Soviet Union, Poland, Slovakia and other countries found it easier to publish their articles, more often in national languages in national collections, rather than in Western journals. This is also typical for scientists in this field from the Caucasus and Azerbaijan,

and, unfortunately, partially preserved after the collapse of the Soviet bloc. What should be done to improve the situation? First of all, taxonomists should make efforts to publish their manuscripts in journals with a higher rating. There are illustrative examples of such publications for Caucasus (Elmira Maharramova et al., 2017; Rashad A. Salimov, Gerald Parolly & Thomas Borsch. 2021, etc.). Recent articles have been published in the best WOS journals, and taxonomy, as a discipline, receives two to three times more citations in this case. Unfortunately, local, mostly young taxonomists trained abroad, are unfairly criticized by old taxonomists of the Soviet period. But even aggressive criticism from them can be useful because it reflects the position of a wider audience. The traditional taxonomy currently needs to be adapted.

So, there is no doubt about the importance of the traditional taxonomy that is used to define species. At the same time, molecular and other methods are necessary to confirm the traditional findings of species. Thus, traditional taxonomy is the main and very important part of these studies, which, in turn, requires the use of alternative methods of species identification using the latest technologies. In any case, morphology is used as the first tool in taxonomy, the first step to identify unknown species following the principles of taxonomy. There is no doubt that other tools like molecular taxonomy (DNA barcoding) are also important for clarifying the reliability of the species identification process, especially with a complex of taxonomic problems. I.e., integration of morphological and molecular approaches is necessary. Molecular methods are used to confirm taxonomic results, especially to identify hidden species or to separate species that are morphologically similar to each other. Unfortunately, it must be admitted that molecular methods are difficult to access and

expensive for scientists in developing countries.

Databases correspond to large floristic developments. The appearance of databases in taxonomy and floristic, which are descriptive sciences operating with large volumes of data, is one of the main directions of their development, an important step in the translation of the original data array to computer media. However, the modern information system strengthens attempts to unify data from various sources. Admittedly, the risk of conceptual instability increases with the number of different sources of information, and therefore the possibility of flexible decentralized use of the information system, the creation of special tools and interfaces for communication between remote users is being considered.

Since 2010, the management of the Institute of Botany of Azerbaijan National Academy of Sciences (ANAS) has been responsible for maintaining the representation of our science in international reference databases. Thanks to the efforts of the management of the Institute of Botany, the inclusion of Azerbaijani flora species in modern databases, such as Tropicos, Euromed, etc., was initiated. The Institute of Botany is one of the Participating Members of the World Flora Online Project from 2014 (Borsch T., Berendson W., Dalcin E. et al, 2020). However the online project “Flora of Azerbaijan” (through the website [www.tropicos.org](http://www.tropicos.org)) started in 2018 within the World Flora Online. The checklist with the accepted scientific names and synonyms of vascular seedless plants, gymnosperms and monocots, and part of work on dicots has been built. Some of which have been published in the form of published books (Rashad A. Salimov, Parvana Kh. Garakhani, S. Aliyeva, 2019, Rashad A. Salimov, Vugar N. Karimov, Parvana Kh. Garakhani, Zenfira S. Aliyeva, 2020, A.S.Zernov, Sh.N. Mirzayeva. 2021, Valida

Alizade, Naiba Mehdiyeva, Vugar Karimov, Aida Ibrahimova, 2019 etc.) evaluated by Western experts as pioneering not only for Azerbaijan, but also for the entire Caucasus. This proves that new forms of taxonomic information can exist and even be very successful. Admittedly, lower citation rates in taxonomy also reflect numerous and diverse taxonomic databases, the creation of which requires a lot of time and effort, although they do not properly provide references to their authors and to taxonomy as a direction of biological research. In order to demonstrate why taxonomy is so important for modern biology and human society, it requires not only the hard work and enthusiasm of taxonomists, but also their active participation.

Analysis of the situation explains a lot: we are hardly and rather slowly getting rid of the stereotypes of the last century, when the traditional classical approach was the only one in almost all countries of the post-Soviet space and became universal for many years. Unfortunately, it is difficult to fit new concepts and approaches into the scale of the old academic science, which are inaccessible to the old generation of scientists. Meanwhile, time inexorably dictates its own: the educational and scientific process should be built according to modern challenges and a high level of knowledge, relying on young advanced personnel. Only this creates an opportunity for integration into the international scientific community, which is important for raising the level of science development in the country.

### *Flora of the Caucasus in the XXI century*

There is a widespread opinion that the Caucasus is one of the most beautiful regions in the world. Not only local patriots love this place, but also visitors admire the beauty of the region. Wonderful mountains with snow-capped peaks, subalpine and alpine meadows with unusual flowers and mountain rivers with

crystal clear water - all this is very impressive. The nature of the Caucasus is extremely rich, and there is a historical explanation for this fact. The fact is that the Caucasus is one of the three regions of the Northern Hemisphere that have survived since the glacial periods of the Pleistocene. These are: 1) the Handuan and Quinling Mountains in south-central China, 2) the southeastern United States, and 3) western Eurasia (Mediterranean), including the Caucasus (Raven, 2013, Borsch, 2014). That is why the flora of the Caucasus is very rich - it is 6,300 species of vascular plants with a large number of endemics - 2,790 species. (Red List of the Endemics of the Caucasus, 2013). This means that more than two and a half thousand species are found only in the Caucasus and nowhere else. The Caucasus is the first and only area on the territory of the former Soviet Union recognized as a "biodiversity hotspot" among 25 other areas around the world.

The nature of the Caucasus has been studied in detail, but in fact each region was considered separately, and not separately from the entire region. The reason for this approach was the political isolation of a significant part of the Caucasus, which used to belong to the empire of the Soviet Union. Currently, the Komarov Botanical Institute has started publishing *Conspectus Florae Caucasi* (2003), which covers three countries of the South Caucasus (Armenia, Azerbaijan, Georgia) and the northern part of the region belonging to Russia. The lack of a general analysis was the reason that the Caucasus was not represented in *Flora Europaea* and in the *Med-Checklist*, which described vascular plants of Mediterranean countries. A few years ago, the geographical position of the Caucasus was the subject of discussion – whether the Caucasus is part of Europe or should be included in Asia. The recent publication of a new geographical map confirmed that the Caucasus is part of Europe (Bohn et al., 2003, 2007). The new edition of *Flora of Europe* (if any) should

include Caucasian plants. Caucasian botanists should become active members of the world botanical community.

This is especially true for Azerbaijan, largely because it is the most plant-rich country in the Caucasus. It's relatively rich flora of at least about 5000 species of vascular plants that represent 64% of the total species known for the Caucasus. The flora of the country is of great interest to any botanists, including ethno botanists and gardeners (Ali-zade V., Shulkina T., 2018). The Caucasian flora is an excellent source of new food and medicinal plants, as well as new ornamental plants. As you know, the Caucasus was one of the major centers of economic development (Vavilov, 1958-1964). Thus, many important food plants were brought from the Caucasus, such as cereal species, rye, peas, Colchian flax, most types of pears, oriental apple, medlar, dogwood, cherry and plum. Some of the ancestral species and their relatives still grow in the wild, and they are of great interest to agricultural practitioners for future hybridization work. Most countries of the world continue to expand floristic research and value botanical catalogs as valuable national resources. Flora is published not only in English, but also in the relevant national languages. Modern "Flora" should be a product of collective labor. Its writing has always been an interconnected and collaborative process, in which various sources of information on the distribution areas of organisms are collected, global general knowledge of experts on geography, taxonomy, morphology and other characteristic features of plants are taken into account. In parallel with the latest advances in computer science and communication technologies, these processes have been optimized and accelerated in recent decades. An important step in this direction was the transition from data collection to structuring them in text form, where data on discoveries, observations and descriptions of plants are



entered into an electronic database after appropriate processing, and thus, using all the possibilities, it becomes possible to improve networks.

Back in the 1980s, the electronics of floral information significantly expanded in the West. Nevertheless, there has been no significant progress in the collection, registration, provision of information flows, their inclusion in the central database and processing for publication in the flora lists. In particular, the constant review of data from distribution maps and plant lists by specialists took a lot of time, since at that time the technologies of dynamic synthesis, analysis and publication of data did not yet exist or were very weak.

The situation changed significantly in the 1990s with the creation and rapid expansion of the World Wide Web. Since that time, it has become possible to create and operate various dynamic electronic databases of plants by end users. At the same time, experts were able to use and update a specific version to view and add data. Thus, the new versions, called the term "electronic Flora", began to provide much broader opportunities than the traditional "Flora" on paper. On the one hand, the world Wide Web offers an ideal platform for presenting general information (for example, maps of the distribution of individual plant groups) in relation to basic information (collections of observations and samples) in accordance with certain criteria. On the other hand, e-Flora users can make comments or suggestions on floral information by e-mail or directly to a special system, which means that a high-quality, constantly updated information base will be available. Thus, electronic maps are not only digitization of their respective printed versions, but also interactive information systems with powerful search and navigation capabilities.

In recent years, the number of "flora" in the worldwide web has increased due to the

availability of a more efficient technical infrastructure. They are also focused on larger phytogeography areas. But, at least as a result of constant climatic changes and intense human impact on nature, the distribution of plants is constantly changing rapidly. Thus, in the future, the development and optimization of floral communication and information platforms for creating constantly updated realistic images of plant diversity will come to the fore.

The classic "Flora" in book format is increasingly losing out to professionally stored electronic databases with limited Internet resources. "E-Flora", unlike printed ones, provides interactive search and navigation functions and is convenient for multitasking information processing. Updates related to floral information can be added to the system by any user in real time. At the same time, it is already clear that the acceleration of the process of scientific research of various contents is accompanied by a shortage of highly qualified specialists. It is obvious that in order to achieve success in this direction in the coming years, it is necessary to educate young researchers as highly qualified botanists, increase their knowledge and skills at the modern level.

It should be noted that in the field of comprehensive study of the higher plants of the Azerbaijani flora, the role of Academician A.A. Grossheim is invaluable, and his achievements are reflected in 3 volumes of "Flora of Azerbaijan" (1934-1936), 7 volumes of "Flora of the Caucasus" (1939-1967), "Flora of Talysh" (1926). The study of the vegetation of Azerbaijan in the 1930s-1960s, along with A.A.Grossheim, I.I.Karyagin, R.Rzazade, Ya.Isaev, H.Gadirov, S.Agazhanov, R.Askerova, was continued by V.Hajiyev, H.Akhundov, L.Prilipko and others. The 8-volume "Flora of Azerbaijan", prepared and published by scientists of the Institute of Botany in 1950-1961 under the guidance and

scientific editorship of the outstanding Russian scientist in the field of plant systematics in Azerbaijan I.I. Karyagin, is a completed fundamental work. This work is still used today and is an invaluable source of information for all botanists.

During the years of independence, Azerbaijani botanists made a number of attempts to prepare a new edition of the flora of Azerbaijan, which was processed and expanded in the national language, but many years of work was unsuccessful due to the lack of scientists' access to world databases and nomenclature changes in the names of a number of taxa. This proves once again that, as systematic and nomenclatural research continues, the repeated collection and revision of data as a result of changes in botanical names and colors never ends. Therefore, it became necessary to provide an easy update of the existing classification and nomenclature of these plants by indexing all botanical names and creating electronic systems.

Since 2014, the Institute of Botany, which is an equal member of the "online Consortium of World Flora", has been carrying out purposeful work on the preparation of the "e-flora" of Azerbaijan. As part of this goal, together with the Missouri Botanical Garden of the USA as the basis for the inventory of the flora of Azerbaijan tropicos.org The development of a mechanism for updating taxonomic resources and online flora of Azerbaijan in the web database has begun.

### *Biodiversity and ecosystems Investigations in Azerbaijan*

For a long time, the taxonomic status of many of the taxa, especially Rosaceae Juss. (Sorbus L., Pyrus L., Rubus L., Rosa L.), Fabaceae Lindl. (Leguminosae Juss.) (Genista L.) and others was not recognized in European taxonomy due to taxonomic differences between species in Europe, the Caucasus and Russia. There are many locally described

species in the Caucasus for many genera of plants that are under global threat of decline (Red List of the Endemics of the Caucasus, 2014). For example, the Caucasian countries are home to many local pear species, Pyrus, some of which belong to endangered endemics that require the development of a special conservation strategy in the wild. Their exact number in the region is unknown due to unresolved taxonomy, although here is the center of the greatest diversity for this very economically important genus.

Since the beginning of the XXI century, the research activities of the botanists of the Caucasus have been aimed at implementing the "Regional Strategy for Plant Conservation for 2012-2020" (<http://www.mobot.org/MOBOT>), including the creation of a comprehensive scheme of the ecosystems of the Caucasus as a basis for the sound conservation of species and their habitats in situ; studying the impact of climate change on species and ecosystems; conducting taxonomic studies of plants; identifying alien plants; assessments of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services (IPBES). It should be noted that for the first time the past, current and future trends in the development of ecosystems and biodiversity of the salt lakes of Europe and Central Asia was made analysis by IPBES experts (Egor Zadereev et al., 2020). This allowed to establish the current state of the species diversity of algae common also in the Caspian Sea, identifying of factors leading to a reduction in species richness and the disappearance of endemic species, as well as assess and predict of the impact on the development of biodiversity and ecosystem services.

The mission of the Caucasian IUCN group, including the Azerbaijani RLA group, whose permanent head was the author of this article, was to contribute to the expansion of modern knowledge about the taxonomy and

ecology of species in the Caucasus and to promote their long-term conservation. During 2010-2020. A significant contribution was made to the implementation of the Caucasus Plants Initiative, including the knowledge of indigenous and local peoples, the expansion of innovations and practices related to plant resources to support the traditional use of sustainable livelihoods, local food security and health. This helped to create the basis for schemes for the sustainable use of wild plant resources, preserving traditional knowledge about the interaction of man and nature. In addition, the data collected during 2017-2020 were published. data for 200 regional assessments in the Red List of Endangered Species in the SIS IUCN database, which will contribute to the conservation of these species, as well as associated habitats, and further plant species will have to be evaluated and reassessed based on field studies of rare plant populations, as well as to identify threatened ecosystems and assess the degree of risk in the Caucasus countries (Red List of the Endemics of the Caucasus, 2014).

The biodiversity studies in Azerbaijan conducted at the Institute of Botany of ANAS deserve special attention in this aspect. Considering that an important criterion for assessing the conservation status is the state and number of populations of rare and endangered species, the project "Populations of rare and endangered species of Azerbaijan flora" was implemented during 2017-2020. New populations of species listed in the 2nd edition of the Red Book of Plants of Azerbaijan (2013) were discovered, as well as rare species new to the country. Monitoring of the structure and dynamics of populations in order to predict the viability of populations of rare plant species and the development of adequate conservation measures made it possible to assess the state of 218 natural populations of 60 rare species of medicinal, essential oil and ornamental plants growing in

various habitats of the Greater and Lesser Caucasus in Azerbaijan. "ex situ" (*Aquilegia colchica*, *Dianthus ketzkhovelli*, *D. azkurensis*, *Pulsatilla georgica*, *Gymnospermium smirnovii*). Based on these studies, the staff of the Institute of Botany of ANAS later published a monograph "Plants of the Greater Caucasus (Azerbaijan)" (Ali-zade V.M., Mehdiyeva N.P. et al. (2019), as well as "Vascular plants of Azerbaijan: nomenclature list of non-flowering (2019) and monocotyledon (2020) plants" (Salimov R.A et al, respectively published in two books ).

With the help of computer modeling, the vulnerability of two rare ecosystems of Azerbaijan to the predicted climate change was assessed, as a result of which a forecast of their possible changes was made. Although taxonomic studies of the flora of Azerbaijan continued in subsequent years and new taxa were described, the intensity of botanical research decreased due to the spread of COVID-19 restrictions. Within the framework of the project "Development of tools for the conservation of plant diversity in the South Caucasus" on the basis of a Memorandum signed between the Botanical Garden and the Botanical Museum Berlin-Dahl (BGBM, Germany) and the Institute of Botany of ANAS, modern research continued in 2018-2020 to determine the phylogenetic development of selected model plant genera (*Scutellaria* L., *Pyrus* L. and *Calligonum* L.). The aim of a recent study of the diversity and evolution of *Scutellaria* (Lamiaceae) in Azerbaijan and neighboring countries is to understand the phylogenetic relationships in *Scutellaria* in order to gain insight into the evolution of Caucasian species and to assess species boundaries. (Salimov et al, 2021).

To assess risks and assess the impact on natural ecosystems, experts from the Institute of Botany participated in the preparation of the IPBES report on the regional assessment of biodiversity and ecosystem

services for Europe and Central Asia (2018). Prof. Dr. Valida Ali-zade participated as a Lead Author for chapter 3 ‘Status, trends and future dynamics of biodiversity and ecosystems underpinning nature’s contributions to people’ in the ECA assessment, particularly in the sections regarding the Caucasus and Central Asia regions. Dr. Rashad Salimov participated as a Contributing Author for chapter 3 in the ECA assessment and as Young Fellow expert for chapter 2 ‘Status and Trends – Drivers of Change, Nature and Nature’s Contributions to People’ in the global assessment. in

At the same time, during 2012-2020, within the framework of the target of the Institute of Botany, Azerbaijan National Academy of Sciences, two projects were carried out in collaboration with the Millennium Seed Bank, Kew (UK): “Saving the Flora of the Caucasus: Azerbaijan wild species collecting” and “Global Tree Seed Bank Project”. The key goal was to maintain

the regional genetic variability of endangered plants by collecting seeds and preserving natural populations. Both projects focused on the collection and storage of seeds of priority species in the country, especially the rarest, endangered and useful species.

This article is written with the hope of creating a basis for future botanical work in the Caucasus. The data collected here also represent Azerbaijan's contribution to regional biodiversity assessments in the context of IPBES (International Platform on Biodiversity and Ecosystem Services).

There is no doubt that more extensive research and comparative work in the field of evolutionary biology and ecology in the future will benefit from these studies by assessing past and present changes in biodiversity in the region, which can help in developing a policy for the conservation of nature of this amazing corner of the Earth.

## REFERENCES

- Agnarsson I, Kuntner M (2007)*. Taxonomy in a changing world: seeking solutions for a science in crisis. *Systematic Biology*, p. 531–59.
- Alexey A. Kotov and Maria A. Gololobova (2016)*. Traditional taxonomy: Quo vadis? *Integrative Zoology* p. 490-495 doi.10.1111/1749-4877.12215.
- Convention on Biological Diversity*. What is taxonomy? 2016, URL: <https://www.cbd.int/gti/taxonomy.shtml>
- De Carvalho MR, Bockmann FA (2007)*, Amorim DS et al. Taxonomic impediment or impediment to taxonomy? A commentary on systematics and the cybertaxonomic-automation paradigm. *Evolutionary Biology*, p.140–3.
- De Carvalho MR, Ebach MC (2009)*. Death of the specialist, rise of the machinist. *History and Philosophy of the Life Sciences* 31, 467–70.
- Doebley J (1998)*. Has L. transcriptional regulators and plant evolution form. *Plant Cell*, volume 10, p. 1075-1082.
- Egor Zadereev, Oksana Lipka, Bakhtiyor Karimov, Marina Krylenko, Victoria Elias, Isabel Sousa Pinto, Valida Alizade, Yaakov Anker, Alan Feest, Daria Kuznetsova, Andre Mader, Rashad Salimov & Markus Fischer (2020)* “Overview of past, current, and future ecosystem and biodiversity trends of inland saline lakes of Europe and Central Asia”. *Inland Waters*, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/20442041.2020.1772034>
- Elmira Maharramova, Irada Huseynova, Sandro Kolbaia, Michael Gruenstaedl, Thomas Borsch & Ludo A. H. Muller (2017)*. Phylogeography and population genetics of the riparian relict tree *Pterocarya fraxinifolia* (Juglandaceae) in the South Caucasus. *Systematics and Biodiversity*, DOI: 10.1080/14772000.1333540, 2017, p. 1–14
- Lis JA, Lis B (2011)*. Is accurate taxon identification important for molecular studies? Several cases of faux pas in pentatomoid bugs (Hemiptera: Heteroptera: Pentatomoidea). *Zootaxa* 2932, p. 47–50.

**Litvinskaya S.A. (2021)** Taxonomic and Biogeographic Diversity of Flora of the Western Ciscaucasus and Western Caucasus. Phylum Magnoliophyta: Classis Liliopsida, Family Poaceae. Vol.2(2) Kuban State University, Krasnodar, 540 p.

**Michael S. Engel, Luis M. P. Ceriaco et al (2021)**. The taxonomic impediment: a shortage of taxonomists, not the lack of technical approaches. Zoological Journal of the Linnean Society p. 381–387.

**Plant diversity between the Black and Caspian Seas (2014)**. Eds. Gerald Parolly, Katrin Grotz, H. Walter Lack, BGBM Berlin 232 p.

**Plant Diversity in the Central Great Caucasus: A Quantitative Assessment (2017)**. Geobotany Studies, DOI 10.1007/978-3-319-55777-9\_1 Eds. George Nakhutsrishvili, Otar Abdaladze, Ketevan Batsatsashvili, Eva Spehn, Christian Körner Springer, AG 170 p.

**Raposo MA, Kirwan GM, Lourenço ACC, Sobral G, Bockmann FA, Stopiglia R (2020)**. On the notions of taxonomic ‘impediment’, ‘gap’, ‘inflation’ and ‘anarchy’, and their effects on the field of conservation. Systematics & Biodiversity, 19 p. 296–311

**Rashad A. Salimov, Gerald Parolly & Thomas Borsch (2021)**. Overall phylogenetic relationships of Scutellaria (Lamiaceae) shed light on the origin of the predominantly Caucasian and Irano-Turanian *S. orientalis* group. Willdenowia. Annals of the Botanic Garden and Botanical Museum, Berlin, p. 394-427

**Rashad A. Salimov, Parvana Kh. Garakhani, Zenfira S. Aliyeva (2019)** VASCULAR PLANTS OF AZERBAIJAN: a nomenclatural checklist of nonflowering plants. Baku, 63 p.

**Rashad A. Salimov, Vugar N. Karimov, Parvana Kh. Garakhani, Zenfira S. Aliyeva (2020)**. VASCULAR PLANTS OF AZERBAIJAN: a nomenclatural checklist of monocotyledons. Baku, 175 p.

**Red List of the Endemics of the Caucasus. Eds. J. Solomon, T. Shulkina and G. Schatz (2020)**. USA, Missouri Botanical Garden Press, 451 p.

**Shulkina T.V (1993)**. Life forms and architectural models of species of the genus *Campanula* L. (Campanulaceae) and their relation to taxonomy. XLI Komarovskiy readings. Botanical Institute RAN. p.11-20

**Thijssen G., Becker A (2000)**, Di Rosa A., etc. A brief history of MADS-box genes in plants. Factory Pier. Biol. vol.42, pp. 115-149

**Thomas Borsch, Walter Berendsohn, Eduardo Dalcin et al (2020)**. World Flora Online: Placing taxonomists at the heart of a definitive and comprehensive global resource on the world’s plants. TAXON, 6, vol.69, p.1311-1341

**Valida Alizade, Naiba Mehdiyeva, Vugar Karimov, Aida Ibrahimova (2019)** “Plant of the Greater Caucasus” editor Thomas Borsch, Baku:” Red line” publishing house, 352 p.

**Valida Alizade (2018)**, Tatyana Shulkina “The flora of Azerbaijan for the world horticulture” Plant & Fungal Research, 1(1), p. 2-8.

**Visconti P., Elias V., Pinto S., Fischer M., Valida Ali-zade et al (2018)**. Status, trends and future dynamics of Biodiversity and ecosystems underpinning nature’s contributions to people. In: Regional assessment report on Biodiversity and Ecosystem services for Europe and Central Asia. Chapter 3, p. 187-317 <https://www.ipbes.net/assessment-reports/eca>

**Walter DE, Winterton S (2007)**. Keys and the crisis in taxonomy: Extinction or reinvention? Annual Review of Entomology 52,193–208.

**Zernov A.S (2006)**. Flora of North-Western Caucasus. Tovarishchestvo nauchnikh izdaniy, Moscow

**Zernov A.S., Mirzayeva S.H (2021)**. Checklist of the flora of Absheron. Baku, 160 c.



**ПРОЦЕСС И ПОСЛЕДСТВИЯ  
ДЕНОНСАЦИИ МЕЖДУНАРОДНОГО  
ДОГОВОРА О ВЫХОДЕ РФ ИЗ СОВЕТА  
ЕВРОПЫ И СОВЕТА ПО ПРАВАМ  
ЧЕЛОВЕКА ООН**

**THE PROCESS AND CONSEQUENCES OF THE  
DENUNCIATION OF THE INTERNATIONAL  
TREATY ON THE WITHDRAWAL OF THE  
RUSSIAN FEDERATION FROM THE COUNCIL  
OF EUROPE AND THE UN HUMAN RIGHTS  
COUNCIL**

**Наталья Ягунова**

**Natalya Yagunova**

*Директор, заведующий кафедрой экономики  
и права, к.э.н., доцент Павловский филиал  
ФГАОУ ВО «Национальный  
исследовательский Нижегородский  
государственный университет им. Н.И.*

*Director, Head of the Department of Economics and  
Law, Candidate of Economics, Associate Professor  
Pavlovsk Branch of the National Research Nizhny  
Novgorod State University. N.I. Lobachevsky"*

*Лобачевского»*

**Sergey Kapterev**

**Сергей Каптерев**

*профессор кафедры экономики и права,  
д.полит.н., профессор Павловский филиал  
ФГАОУ ВО «Национальный  
исследовательский Нижегородский  
государственный университет им. Н.И.*

*Professor of the Department of Economics and Law,  
Doctor of Political Science, Professor Pavlovsk  
Branch of the Federal State Autonomous  
Educational Institution of Higher Education  
"National Research Nizhny Novgorod State  
University named after I.I. N.I. Lobachevsky"*

*Лобачевского»*

*Nizhny Novgorod, Russia / Nijni Novgorod, Rusiya*  
**e-mail: natalia\_yagunova@mail.ru, kapterev@bk.ru**

**Pages / səhifələr – 20-28**

<p><b>UOT</b> <b>UDC:</b> 321 (091)</p> <p><b>ORKID ID</b> <b>ORCID ID:</b> 0000-0002-0365-2763</p> <p><b>Daxil oldu</b> <b>Received:</b> 11.04.2022</p> <p><b>Qəbul olundu</b> <b>Accepted:</b> 24.05.2022</p> <p><b>Redaktə etdi</b> <b>Edited by</b> Dr. Vusala Hasanova</p>	<p><b>Ключевые слова:</b> Россия и Совет Европы, права человека, правовое государство, российские граждане, конфликт, денонсация, международный договор</p> <p><b>Резюме</b></p> <p>Рассматривается эволюция правового государства и прав человека в советской и пост советской России. Взаимоотношения РФ с Советом Европы и процесс начала денонсации международного договора в 2022 году в связи вторжением России на территорию Украины. Показаны последствия для международного сообщества и российских граждан выхода России из Совета Европы и денонсации Конвенции о защите прав человека и основных свобод 1950 г. для правовой системы Российской Федерации, а также для реализации прав ее граждан на судебное обращение в ЕСПЧ.</p> <p><b>Açar sözlər:</b> Rusiya və Avropa Şurası, insan hüquqları, qanunun aliliyi, Rusiya vətəndaşları, münaqişə, denonsasiya, beynəlxalq müqavilə.</p> <p><b>Xülasə</b></p> <p>Sovet və postsovet Rusiyasında qanunun aliliyi və insan hüquqlarının təkamülü nəzərdən keçirilir. Rusiya Federasiyası ilə Avropa Şurası arasında münasibətlər və Rusiyanın Ukraynaya müdaxiləsi ilə bağlı 2022-ci ildə beynəlxalq müqavilənin denonsasiyası prosesinin başlanması. Rusiyanın Avropa Şurasından çıxmasının və Rusiya Federasiyasının hüquq sistemi üçün 1950-ci il İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi Konvensiyasının denonsasiyasının beynəlxalq ictimaiyyət və Rusiya vətəndaşları üçün nəticələri, habelə vətəndaşlarının AİHM-ə məhkəməyə müraciət etmək hüquqları göstərilir.</p> <p><b>Keywords:</b> Russia and the Council of Europe, human rights, rule of law, Russian citizens, conflict, denunciation, international treaty.</p> <p><b>Summary</b></p> <p>The evolution of the rule of law and human rights in Soviet and post-Soviet Russia is considered. The relationship of the Russian Federation with the Council of Europe and the process of the beginning of the denunciation of an</p>
---	--

international treaty in 2022 in connection with Russia's invasion of Ukraine. The article shows the consequences for the international community and Russian citizens of Russia's withdrawal from the Council of Europe and the denunciation of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 for the legal system of the Russian Federation, as well as for the realization of the rights of its citizens to judicial appeal to the ECHR..

### *История оформления современной риторики по правам человека*

Первые указы о правах человека, принадлежат «перу» первого правителя древней Персии Киру Великому, начертанные на цилиндре из обожжённой глины в 539 году до н. э.

После завоевания города Вавилон он объявил, что все люди имеют право сами выбирать себе религию и провозгласил расовое равенство. Этот древний манускрипт вполне обосновано считается первой в мире хартией о правах человека, переведён на все шесть официальных языков Организации Объединённых Наций, а его константы отражены в первых четырёх статьях Всеобщей декларации прав человека этой уважаемой организации. Из Вавилона идея прав человека быстро проникла в Индию, Грецию и в конечном итоге в Рим. Так родилась идея «естественного права» и те постулаты римского права, заложившего основы европейского законодательства [История Древнего Рима, 2005: 137].

1215 год явил зачаткам мирового сообщества Великую хартию вольностей, подписанную королём Англии Джоном, в результате конфликта с подданными по поводу имущественного права и чрезмерных налогов.

В Хартии было закреплено право всех свободных граждан владеть имуществом, право церкви на невмешательство в её дела со стороны государства, были установлены принципы справедливого судопроизводства и содержались положения, запрещающие взяточничество и неправомерные действия должностных лиц [Ясинский А. Н., 1888: 13]. Дальше вступил в ход истории парламент Англии, который оформил заявление о гражданских свободах королю Чарльзу I, которая стала именоваться «Петиция о праве» и в ней закреплялись четыре принципа: 1) никакие налоги не могут взиматься без одобрения парламента; 2) ни один подданный не может быть заключён в тюрьму без судебного разбирательства; 3) никакие военные не могут быть расквартированы у гражданских лиц; и 4) военные законы не

могут применяться в мирное время [Топорин Б.Н., 1999: 201].

4 июля 1776 года Конгрессом США была одобрена Декларация независимости. Томас Джефферсон оформил этот документ как провозглашение независимости от Великобритании, о том, что 13 американских колоний больше не входят в Британскую империю. Конгресс издал первый экземпляр на больших листах и распространил среди населения. В Декларации был сделан акцент на двух темах: личных правах и правах революции. Конституция Соединённых Штатов, написанная 1787 года в Филадельфии старейший документ действует по сей день. Первые десять поправок к Конституции (Билль о правах) вступили в силу 15 декабря 1791 года, ограничивает власть федерального правительства и защищает свободу слова, свободу вероисповедания, право на владение оружием, свободу собраний, необоснованные обыски и аресты, жестокие наказания и дачу показаний против себя как личности. Билль о правах, в частности, запрещает Конгрессу издавать какие-либо законы в отношении создания религии и запрещает

федеральному правительству лишать любого человека жизни, свободы или собственности без должного судопроизводства. В случае уголовных дел федерального уровня он требует вынесения обвинительного заключения большим составом присяжных по всем особо тяжким или позорящим преступлениям, гарантирует быстрое публичное разбирательство беспристрастными присяжными в том округе, где преступление было совершено, и запрещает вторичное привлечение к уголовной ответственности за одно и то же преступление.

В 1864 году представители шестнадцати европейских стран и нескольких американских штатов собрались на конференцию в Женеве по приглашению Швейцарского федерального совета по инициативе Женевского комитета. Эта дипломатическая конференция проводилась с целью принятия конвенции о солдатах, получивших ранения на войне. Основные принципы, изложенные в этой Конвенции и сохранившиеся в последующих Женевских конвенциях, наложили обязательство обеспечивать без дискриминации заботу о раненых и больных военных и уважение к медицинским транспортным средствам и оборудованию, на которые должен быть нанесён хорошо заметный символ красного креста на белом фоне [<https://helperia.ru/a/kratkaja-istorija-prav-cheloveka>].

Все перечисленные документы, закрепляющие права человека, такие как Великая хартия вольностей (1215 г.), Петиция о праве (1628 г.), Конституция США (1787 г.), французская Декларация прав человека и гражданина (1789 г.) и американский Билль о правах (1791 г.), являются предшественниками многих

современных документов о правах человека.

### *Тенденции конституционных прав человека в СССР и постсоветской России*

Несмотря на то, что в первой Конституции РСФСР 1918 г., в качестве ведущего раздела, излагалась «Декларация прав трудящегося и эксплуатируемого народа» (участие в выборах, свобода совести, собраний, митингов, шествий, союзов и др.) [СУ РСФСР (1918).] - права и свободы индивида рассматривались не как естественные и неотчуждаемые, а как получаемые от государства. Класс эксплуататоров – естественно, был их лишен и как следствие новая власть освободилась от контроля членов общества, имевших опыт участия в решении государственных дел [6, Т. 33, с. 87–90].

По мнению В. Ленина диктатура пролетариата отрицает юридическое равенство граждан и «дает ряд изъятий из свободы по отношению к лицам, принадлежащим к «чуждым классам» [Ленин В. И, 1981: Т. 41, с. 384].

Конституция СССР 1924 г. была не похожа на все советские Конституции другого периода. В ней нет характеристик общественного устройства и глав о правах и обязанностях граждан, избирательном праве, местных органах власти и управления. Основной контент Конституции - это образование СССР как федеративного государства, государственных прав Союза ССР и союзных республик при отсутствии раздела «Декларация прав трудящегося и эксплуатируемого народа» и главы о правах человека и гражданина. Политические права граждан косвенно закреплялись в конструкциях гл. 1 и даже не нашлось места таким нормам как право на жизнь, на личную свободу



неприкосновенность, на достоинство личности и др. Государство позиционировалось как субъект прямо противоположный, распространенной в начале XX в. концепции правового государства.

Конституция СССР 1936 г. была принята 5 декабря 1936 г. на VIII Чрезвычайном съезде Советов СССР. По мнению М. В. Баглая, документ был достаточно демократичный для своего времени, включал принцип разделения ветвей власти, основанный на независимости парламента, правительства и суда [Баглай М. В., 2002: 44].

Конституция закрепляла также политические права и свободы (слова, печати, собраний и митингов, уличных шествий и демонстраций, на объединение, избирательные права). Гарантии, как и в первой Конституции, свелись к материальным условиям, которые в действительности ничего не могли гарантировать.

Формально Конституция закрепила неприкосновенность личности, жилища и тайны переписки, как бы гарантируя людям свободу от незаконных арестов, обысков, осмотров личной корреспонденции и иных мер. Было принято считать, что по мере успехов в социалистическом строительстве классовая борьба обостряется, что должно диктовать усиление и ужесточение методов диктатуры пролетариата. На самом деле это вело к произволу и беззаконию. Конституционные нововведения 1936 г. совпали с чудовищными репрессиями в отношении миллионов невинных людей, которые без суда и следствия лишались свободы, подвергались заключению в концлагерях. Тысячи людей погибли в лагерях.

С 1966 г. в СССР начинается прогрессивный этап развития общественных и международных

отношений: подписаны два международных пакта о правах человека и Хельсинкский Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе (1975), ратифицированные в 1976 г.

7 октября 1977 г. Верховный Совет СССР утвердил Конституцию СССР, которая существенно отличалась от прежних конституций СССР [[https://spravochnick.ru/pravo\\_i\\_yurisprudenciya/konstituciya\\_ssr\\_1977\\_g/](https://spravochnick.ru/pravo_i_yurisprudenciya/konstituciya_ssr_1977_g/)+, 470–472]. Впервые в истории советских конституций в Основном законе 1977 г. закреплялся принцип социалистической законности, как один из основных принципов деятельности государства, его органов и должностных лиц, принцип «уважения прав человека и основных свобод», значительно расширялся правовой статус человека и гражданина. Впервые фиксированы права на труд с возможностью выбора профессии, на жилище, пользование достижениями культуры, участие в управлении государственными и общественными делами, свободу творчества, а также презумпция невиновности. Получили развитие права в сфере личной свободы индивида, включая неприкосновенность личности, тайну переписки, защиту чести и достоинства личности. В Конституцию была инкорпорирована Декларация прав и свобод человека и гражданина, постановление Верховного Совета РСФСР от 22 ноября 1991 г. [Мулукаев Р. С., 1999:]. Практика международного права прав человека приобретает огромное значение и преимущество перед нормами внутри государственных законодательных актов. Об этом свидетельствует официальное письмо министра иностранных дел СССР Генеральному секретарю ООН Пересу де Куэльяру 9 марта 1989 г. [Известия. 1989, 9 марта.].

В Конституции РФ 1993 г. закреплена данная концепция защиты прав человека и гражданина, согласно которой основные права и свободы человека неотчуждаемы и принадлежат каждому от рождения (ч. 2 ст. 17), а гражданин – это человек, который состоит в устойчивой политико-правовой связи с государством, состоящей из взаимных прав и обязанностей. Защита – это деятельность судебных и административных органов по восстановлению нарушенного (оспоренного) права человека [Конституция (Основной закон) Российской Социалистической Федеративной Советской Республики, 2000: 581–612]. Утверждается равенство всех перед законом и судом.

Многие из вышеперечисленных прав являются новыми в российском законодательстве, их не было ни в бывших советских конституциях, ни в обновлённой Конституции РСФСР [Топорнин Б. Н, 1990: 190]. Консолидация советского и российского права с международным правом прав человека заключалась в снятии оговорок СССР о непризнании обязательной юрисдикции Международного суда ООН, сделанных: пост. IX Конвенции о предупреждении преступления геноцида и наказании за него 1948 г.; ст. 22 Конвенции о политических правах женщин 1952 г.; ст. 22 Конвенции о борьбе с торговлей людьми и эксплуатацией проституции третьими лицами 1949 г.; ст. 22 Международной конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин 1979 г.; по пункту I ст. 30 Конвенции против пыток и других жестоких бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания 1984 г.

Подписание Советским Союзом 15 января 1989 г. Венского итогового документа и официальное признание

обязательной юрисдикции Международного суда для СССР и России конца 80 – начала 90-х гг. означало: необходимость пересмотра старых и разработки новых законов по обеспечению прав человека и гражданина; присоединение СССР к тем международным соглашениям, участником которых он еще не является; признание международных контрольных механизмов в области обеспечения и защиты прав человека в рамках ООН и общеевропейского процесса; необходимость издания нормативных актов по международным стандартам (свобода передвижения, право въезда и выезда, свобода ассоциаций и др.); обеспечение информированности граждан о правах человека, включая право лиц знать свои права и обязанности и поступать в соответствии с ними [Итоговый документ Венской встречи представителей государств-участников, 1989:].

Кроме того, в связи с обязательством СССР по Венскому Итоговому документу (п. п. 13. 1, 13. 2) Верховный Совет СССР 5 июля 1991 г. принял постановления: О присоединении к Факультативному протоколу к Международному пакту о гражданских и политических правах; О признании компетенции Комитета по правам человека в соответствии со ст. 41 Международного пакта о гражданских и политических правах; О признании компетенции Комитета по ликвидации расовой дискриминации и Комитета против пыток, а также о снятии оговорки в отношении ст. 20 и о признании компетенции Комитета против пыток в соответствии со ст. 21 и 22 Конвенции против пыток и других жестких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания [Ведомости съезда народных депутатов СССР и ВС СССР, 1991:].

### ***Россия оказалась негодным членом в Совете Европы***

Современное мировое сообщество находится в состоянии серьезного стресса. В это не предсказуемое и крайне тревожное время, когда каждый неосторожный шаг политиков, полюбивших экстремальные мероприятия, могут привести к ядерной войне, необходима консолидация антифашистских сил. В 1991 году окончилась холодная война, Россия подтвердила свой статус демократической державы, а 24 декабря 1991 года РФ приняла на себя все обязательства СССР согласно Уставу ООН [http://www.interfax.ru/world/420759.].

28 февраля 1996 года Юридически оформлено членство в Совете Европы и 30 марта 1998 года, была ратифицирована Европейская конвенция по защите прав человека. Был также ратифицирован ряд международных соглашений по разоружению и мир вздохнул с некоторым облегчением». Однако в 2008 году грянул международный Финансово-экономический кризис и по оценкам большинства политиков, экономистов и политологов с 2013 г идет мировая война нового гибридного типа с прогрессирующими агрессивными симптомами.

Всему мировому сообществу прекрасно известно, что с 2014 года введены санкции в связи с присоединением Крыма к России и конфликтом на востоке Украины. С этого момента Россия подвергается критике, со стороны Комитета министров и Венецианской комиссии Совета Европы, что происходило и раньше - за нарушения прав человека и возникновения юридических коллизий (военный конфликт в Чечне, ущемление демократических свобод граждан, давление на СМИ, нарушения при оформлении поправок конституции 2020 года).

Делегация России, неоднократно, наказывалась «лишением слова», в Парламентской ассамблее Совета Европы (ПАСЕ)

[http://www.interfax.ru/world/420759.].

Российским делегатам было запрещено занимать руководящие должности. В связи с этим решением с июля 2017 года РФ отказалась платить взносы в бюджет Совета Европы, а в конце 2018 года выдвинула требование, о том что финансовые обязательства возобновятся только после того, как в регламент ПАСЕ будет внесена поправка, запрещающая лишать национальные делегации права голоса во время сессий. Это условие было проигнорировано, Россия в течение трёх лет не участвовала в сессиях ПАСЕ и в течение двух лет не перечисляла взносы в бюджет Совета Европы. 25 февраля 2022 г Совет Европы приостановил членство РФ в организации из-за специальной военной операции на территории Украины, ДНР и ЛНР. 16 марта 2022 года Комитет министров Совета Европы принял решение об исключении России [The Russian Federation is excluded from the Council of Europe: [www.coe.int](http://www.coe.int)].

### ***Процесс выхода и последствия денонсации международных договоров***

МИД РФ уведомил Совет Европы, что оставляет за собой право выйти из организации "на собственных условиях " в соответствии со статьей 7 Устава организации. Выше указанной статьей определены сроки выхода - конец 2022 финансового года.

Далее последовало уведомление России о "намерении денонсировать Конвенцию по правам человека", важнейшим инструментом которой служит ЕСПЧ. Способ выхода из Конвенции определен статьей 58 данного международного договора.

Дата денонсации Конвенции наступает не ранее 16 сентября, а дата выхода из СЕ может быть продлена до 1 января 2023 года [<https://sudact.ru/law/konventsiiia-o-zashchite-prav-cheloveka-i-osnovnykh/konventsiiia/razdel-iii/statia-58/1>].

Выход из Совета Европы и Конвенции по защите прав человека означает, что государственные органы и суды смогут не оглядываться даже на те европейские стандарты прав человека, которые под сомнение в России до сих пор не ставились т.к. законодательство России в сфере прав человека более 20 лет развивалось именно под влиянием Европейской конвенции, и ее положения имплементированы в Конституцию РФ. Эти гарантии существенно ослаблены поправками к Конституции, позволяющими Конституционному суду РФ признавать нормы Конвенции в толковании ЕСПЧ противоречащими Конституции и не подлежащими строгому исполнению на территории РФ. Радикальным последствием может стать вопрос о возвращении смертной казни.

Конституционный суд ранее признал, что мораторий на смертную казнь носит бессрочный характер, однако и в Конституции РФ и в Уголовном кодексе норма о смертной казни присутствует. Однако необходимо отметить, КС РФ не является законодательным органом, а в законе сменная казнь присутствует в качестве наказания. Тем более, что действия судов РФ в правовом поле, в последнее время, имеют множество нареканий со стороны гражданского общества [[pravo.ru](https://pravo.ru/opinion/236931/) <https://cyberleninka.ru/article/n/vzaimodeystviye-grazhdanskogo-obschestva-i-sudebnoy-vlasti-v-sovremennoy-rossii-filosofskopravovoy-aspekt>]. Выход из Совета Европы влечет юридические последствия,

касающиеся и других правовых норм защиты прав человека. Согласно Венской конвенции при денонсации международного договора порядок расторжения регламентируется конституционным законом, положения которого должны соответствовать аналогичному закону, принятому при заключении договора. В случае внесения проекта федерального закона о прекращении действия международного договора, Государственная Дума принимает постановление о направлении внесенного законопроекта Президенту [В редакции постановления ГД Федерального Собрания РФ от 5 октября 2016 г. № 5-7-]. В редакции постановления ГД Федерального Собрания РФ от 5 октября 2016 г. № 5-7- Собрание законодательства РФ, 2016, №41 ст.5793; постановления ГД от 21 декабря 2017, 3227-7 № Собрание законодательства Российской Федерации, 2017, № 52, ст. 8105.

В документе от 23 марта 2022 г. о правовых и финансовых последствиях прекращения членства России в Совете Европы, КМ СЕ соглашается с тем, что Конвенция будет действовать для России до 16 сентября 2022 г. Также уточняются и другие детали. Во-первых, России предписывается уплатить взнос за 2022 г. (это 34 млн евро) в пропорции к периоду с 1 января по 15 марта (это порядка 7 млн евро). Во-вторых, Россия обязана исполнить все решения ЕСПЧ, уже вынесенные или совершенные до 16 сентября 2022 года. Кроме того, Россия, по мнению КМ СЕ, обязана присутствовать на тех заседаниях КМ, где будут рассматриваться вопросы исполнения Россией решений ЕСПЧ, однако без права голоса [[www.coe.int/.../march--022?p\\_p\\_id=101\\_INSTANCE\\_FJJuJash2rEF&p\\_p...](http://www.coe.int/.../march--022?p_p_id=101_INSTANCE_FJJuJash2rEF&p_p...) <https://vesma.today/news/post/36368-rossiyagotovits-soveta> 7 апреля 2022 года -

Неофициальные консультации - GR-J - Совещания и ...].

Спорной была реакция Замглавы Совета безопасности РФ Д.А. Медведева. В своем аккаунте «ВКонтакте» он сообщил о возможности возвращения смертной казни в качестве уголовного наказания: «...хорошая возможность восстановить ряд важных институтов для предотвращения особо тяжких преступлений в стране. Типа смертной казни для опаснейших преступников, которая, кстати, активно применяется в США и Китае» [<https://vk.com/dm>].

Мы как авторы статьи, указывали, «мораторий на смертную казнь в РФ установлен в настоящее время лишь Конституционным судом РФ. Одним из условий членства Совете Европы считалась и отмена смертной казни и ратификация Протокола № 6 к Конвенции о защите прав человека и основных свобод. Россия – единственная, которая не ратифицировала Протокол № 6 и не приняла последствия по ее отмене.

Таким образом, вместо ратификации Протокола № 6 у нас установлен некий «мораторий» на ее неприменение. Невозможность применения смертной казни, процедура ее назначения и исполнения установлены КС РФ [Определение Конституционного Суда РФ от 19 ноября 2009 г. № 1344-О-Р «О разъяснении пункта 5 резолютивной части Постановления Конституционного Суда Российской Федерации от 2 февраля 1999 года)].

### **Выводы.**

1. Учитывая вектор реализации конституционных прав человека в СССР и

постсоветской России, тенденции развития защиты прав человека на современном этапе, можно с большой долей уверенности утверждать, что вектор «стремится» к историческому пункту «СССР 2» в худшем варианте. Подтверждением данного вывода является первый этап денонсации договора с Советом Европы, который привел к выходу России из Конвенции по защите прав человека и основных свобод.

2. История обращений показывает, что постановления ЕСПЧ благотворно сказывались на степени защиты прав и свобод граждан поскольку он представляет собой прецедентный институт и некоторые его постановления становились частью российской правоприменительной практики.

3. Выход из-под юрисдикции ЕСПЧ в первую очередь отразится на правоспособности простых граждан, хотя возможность обращения россиян в ЕСПЧ сохранена до 16 сентября 2022 года. Однако в дальнейшем, обращение с жалобами в данную судебную организацию будет затруднено или совсем невозможно. Правовая система РФ сделала «два шага назад». В случаях, предусмотренной компенсация со стороны РФ, реализация данного права выглядит сомнительной, т.к. Россия в лице представителя П.Толстого отказалась от своих финансовых обязательств перед Советом Европы [<https://vesma.today/news/post/36368-rossiya-gotovits-soveta>].

4. Существование «моратория», установленного Конституционным Судом РФ, не является безусловной гарантией для неприменения смертной казни.

## **ЛИТЕРАТУРА**

*История Древнего Рима (2005)*. Тексты и документы. В 2-х частях. Римское право и общество / под ред. Кузищина В.И. М.,



**Ясинский А. Н (1888).** История Великой хартии вольностей в XIII столетии. Киев,

**Топорин Б.Н (1999).** Европейское право. М.,

<https://helperia.ru/a/kratkaja-istorija-prav-cheloveka>

**СУ РСФСР (1918).** № 51. – С. 582.

**Ленин В. И (1981).** Полн. собр. соч. 5-е изд. – М.: Изд-во полит. лит., Т. 33.

**Баглай М. В (2002).** Конституционное право Российской Федерации: учеб. – 3-е изд., изм. и доп. – М.,

[https://spravochnick.ru/pravo\\_i\\_yurisprudenciya/konstituciya\\_rossii\\_1977\\_g/](https://spravochnick.ru/pravo_i_yurisprudenciya/konstituciya_rossii_1977_g/)

**Мулукаев Р. С (1999).** Советское государство и право в период замедления темпов общественного развития (середина 60-х – середина 80-х годов) // История гос-ва и права России: учеб. / под ред. Ю. П. Титова. М.,

**Известия (1989).** 9 марта.

**Конституция (Основной закон) Российской Социалистической Федеративной Советской Республики (2000)** // Конституционное право России. Основные законы, конституции и документы XVIII–XX веков: хрестоматия / сост. А. П. Угроватов. – Новосибирск, С. 556–586.

**Топорнин Б. Н (1990).** Декларация прав человека: Новые подходы // Права человека: проблемы и перспективы,

**Итоговый документ Венской встречи представителей государств-участников (1989)** Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе. – М.,

**Ведомости съезда народных депутатов СССР и ВС СССР (1991).** № 29. Ст. 842, 843, 844, 845.

<http://www.interfax.ru/world/420759>.

**The Russian Federation is excluded from the Council of Europe:** [www.coe.int](http://www.coe.int).

**Каптерев С.Е (2005).** Авторитет государственной власти и процессы трансформации в современной России. Нижний Новгород, Подробнее <https://www.livelib.ru/book/1000183713-avtoritet-gosudarstvennoj-vlasti-i-protsessy-transformatsii-v-sovremennoj-rossii-s-e-kapterev>

<https://sudact.ru/law/konventsii-a-o-zashchite-prav-cheloveka-i-osnovnykh-konventsii-a/razdel-iii/statia-58/1>

[pravo.ru/opinion/236931/](http://pravo.ru/opinion/236931/)

<https://cyberleninka.ru/article/n/vzaimodeystvie-grazhdanskogo-obschestva-i-sudebnoj-vlasti-v-sovremennoj-rossii-filosofsko-pravovoy-aspekt>

**В редакции постановления ГД Федерального Собрания РФ от 5 октября 2016 г. № 5-7-** Собрание законодательства РФ, 2016, №41ст.5793; постановления ГД от 21 декабря 2017, 3227-7№ Собрание законодательства Российской Федерации, 2017, № 52, ст. 8105.

[www.coe.int/.../march--022? p\\_p\\_id = 101\\_INSTANCE\\_ FJJuJash2rEF&p\\_p....](http://www.coe.int/.../march--022? p_p_id = 101_INSTANCE_ FJJuJash2rEF&p_p....) <https://vesma.today/news/post/36368-rossiya-gotovits-soveta> 7 апреля 2022 года -

<https://vk.com/dm>

**Определение Конституционного Суда РФ от 19 ноября 2009 г. № 1344-О-Р** «О разъяснении пункта 5 резолютивной части Постановления Конституционного Суда Российской Федерации от 2 февраля 1999 года № 3-П по делу о проверке конституционности положений статьи 41 и части третьей статьи 42 Уголовно-процессуального кодекса РСФСР, пунктов 1 и 2 Постановления Верховного Совета Российской Федерации от 16 июля 1993 года «О порядке введения в действие Закона Российской Федерации «О внесении изменений и дополнений в Закон РСФСР «О судостроительстве РСФСР», Уголовно-процессуальный кодекс РСФСР, Уголовный кодекс РСФСР и Кодекс РСФСР об административных правонарушениях» // Собрание законодательства РФ. 2009. № 48. Ст. 5867.

<https://vesma.today/news/post/36368-rossiya-gotovits-soveta>

[https://yandex.ru/news/story/Turciya\\_nachala\\_novuyu\\_voennuyu\\_operaciyu\\_protiv\\_Rabochej\\_partii\\_Kurdista\\_na\\_nasevere\\_Iraka--](https://yandex.ru/news/story/Turciya_nachala_novuyu_voennuyu_operaciyu_protiv_Rabochej_partii_Kurdista_na_nasevere_Iraka--)

[e4a4cacab21038eae7c65155cf184d8b?lang=ru&persistent\\_id=192594610&rubric=army&stid=WZa-nK6op\\_z8uYbNsVHQ&story=2b1caca8-6614-58fd-8316-358c1fc28525&wan=1](https://yandex.ru/news/story/Turciya_nachala_novuyu_voennuyu_operaciyu_protiv_Rabochej_partii_Kurdista_na_nasevere_Iraka--e4a4cacab21038eae7c65155cf184d8b?lang=ru&persistent_id=192594610&rubric=army&stid=WZa-nK6op_z8uYbNsVHQ&story=2b1caca8-6614-58fd-8316-358c1fc28525&wan=1)

ДОКТРИНАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К  
ОБРАЗОВАНИЮ СССР  
(ИССЛЕДОВАНИЕ ВЫПОЛНЕНО  
ПРИ ФИНАНСОВОЙ ПОДДЕРЖКЕ  
РФФИ В РАМКАХ НАУЧНОГО  
ПРОЕКТА №21-011-43043)

Биюшкина Надежда Иосифовна  
профессор кафедры теории  
и истории государства и права,  
Павловского филиала, Нижегородского  
государственного университета им.  
Н.И. Лобачевского

Сосенков Федор Сергеевич  
доцент кафедры конституционного и  
муниципального права, Павловского  
филиала, Нижегородского  
государственного университета им.  
Н.И. Лобачевского

DOCTRINAL APPROACHES TO THE  
FORMATION OF THE USSR (THE  
RESEARCH WAS FUNDED BY RFBR  
ACCORDING TO THE PROJECT №21-011-  
43043)

Biyushkina Nadejda İosifovna  
Professor of the Department of Theory and  
History of State and Law,  
Pavlovsk branch, Nizhny Novgorod  
State University. N.I. Lobachevsky

Sosenkov Fedor Sergeevich  
Associate Professor of the Department of  
Constitutional and Municipal Law, Pavlovsk  
Branch, Nizhny Novgorod State University. N.I.  
Lobachevsky

*Nizhny Novgorod, Russia / Nijni-Novqorod, Rusiya*

**e-mail: asya\_biyushkina1@list.ru**

*f.sosenkov@yandex.ru*

**Pages / səhifələr – 29-32**

<p><b>UOT</b> <b>UDC:</b> 321 (091)</p> <p><b>ORKID İD</b> <b>ORCID ID:</b> 0000-0002-6796-4600 0000-0002-5645-9510</p> <p><b>Daxil oldu</b> <b>Received:</b> 12.05.2022</p> <p><b>Qəbul olundu</b> <b>Accepted:</b> 06.06.2022</p> <p><b>Redaktə etdi</b> <b>Edited by</b> Dr. Elvin Talyshinsky</p>	<p><b>Ключевые слова:</b> национально-территориальные отношения, проект автономизации, проект федерализации, Советское государство, национальный суверенитет, государственный суверенитет</p> <p><b>Резюме</b></p> <p>В статье рассматриваются доктринальные проекты образования СССР. Автором делается вывод о том, что реализованный проект образования СССР не способствовал прекращению борьбы по вопросам национальной политики внутри партии</p> <p><b>Açar sözlər:</b> milli-ərazi münasibətləri, avtonomlaşdırma layihəsi, federallaşma layihəsi, sovet dövləti, milli suverenlik, dövlət suverenliyi</p> <p><b>Xülasə</b></p> <p>Məqalədə SSRİ-nin yaranmasının doktrinal layihələrindən bəhs edilir. Müəllif belə nəticəyə gəlir ki, SSRİ-nin yaradılması üzrə həyata keçirilən layihə partiya daxilində milli siyasət məsələləri üzrə mübarizənin dayandırılmasına kömək etmədi.</p> <p><b>Keywords:</b> national-territorial relations, project of autonomy, project of federalization, Soviet state, national sovereignty, state sovereignty</p> <p><b>Summary</b></p> <p>The article discusses the doctrinal projects of education of the USSR. The author concludes that the implemented project of the formation of the USSR did not contribute to the end of the struggle over issues of nationality policy within the party</p>
---	---

Советское государство в период своего зарождения и дальнейшего развития носило ярко выраженный партийный характер. В этой связи доктринальные подходы к таким важнейшим вопросам, как государственное строительство, национальная политика, политико-территориальное устройство, регулирование культурно-религиозных отношений, могли формироваться только коммунистической партией, которая представляла собой ведущую общественно-политическую силу. Несмотря на то, что идеологией партии являлся марксизм-ленинизм, полного единства в позициях относительно принципов создания Советского Союза не было.

Так, народный комиссар по делам национальностей И.В. Сталин предложил план автономизации, предполагавший, что советские республики войдут в состав РСФСР на автономных правах. Таким образом, И.В. Сталин выступал за федеративное государство под названием РСФСР, в которое должны были войти такие автономные субъекты, как Белоруссия, Украина и Закавказье. Соответственно Всероссийские ЦИК, СНК и СТО являлись бы высшими органами власти не только для России, но и в отношении всех входящих субъектов. Проект И.В. Сталина был одобрен ЦК КП Азербайджана и Армении. В ЦК КП Грузии возникли разногласия в отношении этого плана. Г.Б. Мдивани выступил за независимость Грузии от Закавказья. Он отмечал: «...наша партия стала славною, помимо всего, из-за ее стальной дисциплины. Но жестоко ошибаются те, кто смешивает нашу партийную дисциплину с окончательным обезличиванием партии, с уничтожением внутрипартийной критики – возможностью выработки партийного мнения...» [Выступление Г.Б, 1970: 401 - 402]. Подобные взгляды были озвучены руководством Белоруссии и Украины. Проект И.В. Сталина, соответственно, не встретил одобрения. В этих условиях под угрозой была поставлена перспектива образования СССР. Требовалось разработать компромиссный вариант проекта. Для решения этой беспрецедентной задачи В.И. Лениным был

представлен проект федерализации, в рамках которого содержалась критика сталинской автономизации.

Плюрализм мнений по вопросу строительства союзного государства выразился и в позиции профессора Московского университета, члена Наркомата просвещения РСФСР М.А. Рейснера. Современный исследователь А.Н. Лебедев подчеркивал, что «...доклад и проект М.А. Рейснера предполагал построение федерации в России на основе территориального (экономического) начала...» [Лебедев А. Н, 2013: 25]. Автором отмечено, М.А. Рейснер подверг критике национальный принцип строительства Советского государства, объявив его буржуазным пережитком. В основе создания новой государственности профессор видел отдельно взятые административно-хозяйственные единицы. В связи с этим он формулировал идею построения «...федерации Советов, а не федерации национальностей...» [Рейснер М. А, 1923: 380]. Профессионально-территориальная организация Советского государства, предложенная М.А. Рейснером, встретила поддержку одного из основателей органов государственной безопасности М.И. Лациса и бывшего лидера партии левых эсеров, заместителя народного комиссара юстиции А.А. Шрейдера. Они отстаивали мнение, согласно которому субъектами советской федерации должны стать «...существующие области, губернии, уезды... Первичные ячейки федерации –



коммуны-области (типа Кронштадтской, Петроградской), которые объединяются в провинциальные федерации, провинции – в областные союзы (областные республики), республики – в РСФСР...» [Лацис М. И, 1921: 37]. Отсюда следует, что план М.И Лациса и А.А. Шрейдера основанный на территориально-административном принципе, не противоречил сталинскому проекту автономизации.

Комиссия ЦК РКП(б), заседавшая в октябре 1922 г., за основу образования СССР приняла ленинский план федерализации. 30 декабря 1922 г. был заключен Союзный договор, предполагавший национально-территориальный принцип советского федерализма. На этом внутривнутрипартийная дискуссия по вопросам национальной политики не была завершена.

Так, например, советский правовед, заслуженный деятель науки РСФСР В.Н. Дурденевский отмечал, что «...СССР не является федерацией в классическом смысле слова. Поэтому термин «советская федерация» можно применить к СССР лишь условно, СССР присущи элементы конфедерации...» [Дурденевский, 1923: 4]. М.А. Рейснер, прогнозируя вероятные отрицательные последствия создания СССР на федеративных началах, писал: «...величайшую тщательность в подготовке договора об образовании СССР, однако... можно положительно пожалеть, что в конструкции Союза, раз уж мы действовали по американским образцам, нет ничего такого, чтобы могло гарантировать не только права национального самоопределения, но и неприкосновенность советского и социалистического строя...а равенство, так торжественно провозглашенное в области национальной, легко может быть перенесено в такие сферы, где оно сможет повести к чрезвычайно тягостным и

опасным неравенствам...» [Рейснер, 1925: 230-231].

Несогласные с ним советские авторы Г.С. Гурвич, Д.А. Магеровский, П.И. Стучка настаивали на том, что национально-территориальный принцип советского федерализма является прямым отражением ленинского права наций на самоопределение и в этой связи составляет основу советской национальной политики и регулирования этнико-территориальных отношений. Критикуя буржуазную федерацию, советский общественно-политический деятель П.И. Стучка указывал, что «...буржуазному лозунгу единства наций, т.е. угнетению господствующей нацией всех прочих, противопоставляется пролетарский. В его основе лежит равноправие наций – их право на самоопределение, обеспечивавшее свободный союз трудящихся всех наций...» [Стучка, 1928: 20]. Им подчёркивался принцип равноправия наций, входящих в состав СССР.

Не менее дискуссионным явились вопросы о соотношении общесоюзного и республиканского суверенитетов и дискуссия о предметах союзного, республиканского и совместного ведения. Позицию отождествления общесоюзного и республиканского суверенитетов отстаивал профессор МГУ Г.С. Гурвич, который писал: «...право нации на самоопределение, на образование самостоятельного государства и есть ее суверенитет ... и своим добровольным присоединением к СССР она только утверждает это право...Поэтому в советской федерации противостоит разделению суверенитета нации приходит конец, вследствие чего суверенитет члены Союза сохраняют всегда и полностью...» [Гурвич, 1928: 23]. Ученым отрицался

ограниченный суверенитет союзных республик. Г.С. Гурвич полагал, что суверенитет союзных республик добровольно передается союзному центру при вхождении в состав СССР, после выхода из союзного государства этот суверенитет вновь передается республике.

Профессор Д.А. Магеровский полагал, что «...союзные республики обладают лишь потенциальным суверенитетом, то есть таким, который зарезервирован в праве на выход из СССР...» [Магеровский, 1923: 38]. Идею ограниченного суверенитета поддерживал также П.И. Стучка: «...оригинальность нашего государства заключается в том, что союзная новая власть не безгранична, ибо суверенитет отдельных советских республик сохраняется и ограничен лишь в пределах, указанных в конституции...» [Стучка, 1929: 196].

Таким образом, анализ проектов образования СССР, федеративного

принципа функционирования государства показал, что в рамках общей марксистско-ленинской идеологии, господствовавшей в политико-правовом пространстве советских республик, велся активный беспрецедентный поиск оптимальной модели строительства Советского Союза, взаимодействия союзного центра с республиками, регулирования национально-территориальных отношений. Этот сложный процесс породил многообразие мнений, высказанных как представителями юридической науки того времени, так и видными государственными деятелями – основателями Советского государства. Представленная дискуссия, возникнув в период подготовки Союзного договора, продолжилась и после его заключения, что убедительно свидетельствует об особой важности вопросов национально-территориального устройства в комплексе ключевых политико-правовых проблем.

## ЛИТЕРАТУРА

*Выступление Г.Б (1970)*. Мдивани на XI съезде РКП(б). Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898-1971). – 8-е изд., испр. и доп. – Москва: Политиздат, С. 401-402.

*Гурвич Г (1928)*. С. К вопросу о федерализме / Г. С. Гурвич // Революция права. – № 3. – С. 23.

*Дурденевский В. Н (1923)*. На путях к русскому федеральному праву / В. Н. Дурденевский // Советское право. № 1 (4). – С. 4.

*Лацис М. И (1921)*. Чрезвычайные комиссии по борьбе с контрреволюцией. / М.И. Лацис. – Москва: Государственное издательство, С. 37.

*Лебедев А. Н (2013)*. Советские государствоведы о проблемах и перспективах развития советской федерации (1918–1985 гг.) / А. Н. Лебедев // Труды Института государства и права Российской академии наук. № 6. – С. 25.

*Магеровский Д. А (1923)*. Союз Советских Социалистических Республик. / Д. А. Магеровский. – Москва: Юридическое издательство Наркомюста, С. 38.

*Рейснер М. А (1923)*. Государство буржуазии и РСФСР. / М. А. Рейснер. – Москва: Государственное издательство, С. 380.

*Рейснер М. А (1925)*. Право. Наше право. Чужое право. Общее право. / М. А. Рейснер. – Москва: Государственное издательство, С. 230-231.

*Стучка П. И (1928)*. Национальный момент в Советской конституции / П. И. Стучка // Советское строительство. № 7. – С. 20.

*Стучка П. И (1929)*. Учение о советском государстве и конституции СССР и РСФСР. / П. И. Стучка. – Москва: Государственное издательство, С. 196.

**SOCIO-PHILOSOPHICAL ESSENCE OF  
SCIENTIFIC COMMUNICATIONS IN  
MODERN SOCIETY**

**Dr. Elvin Talyshinsky**

*Head of the Department of Science of  
Science and Social Problems of Science of  
the "Institute of the History of Science" of  
ANAS*

**MÜASİR CƏMIYYƏTDƏ ELMI  
KOMMUNİKASIYALARIN SOSIAL-  
FƏLSƏFI MAHIYYƏTI**

**Elvin Talışinski**

*siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru  
AMEA Elm Tarixi İnstitutu, Elmşünaslıq və  
elmin sosial problemləri şöbəsinin müdiri*

*Baku, Azerbaijan / Bakı, Azərbaycan*

**e-mail: e.talishinski@inbox.ru**

**Pages / səhifələr – 33-40**

<p><b>UOT</b> <b>UDC:</b> 001.6</p> <p><b>ORKID İD</b> <b>ORCID ID:</b> 0000-0001-5318-5537</p> <p><b>Daxil oldu</b> <b>Received:</b> 06.04.2022</p> <p><b>Qəbul olundu</b> <b>Accepted:</b> 24.05.2022</p> <p><b>Redaktə etdi</b> <b>Edited by</b> Dr. Bayram Quliyev</p>	<p><b>Keywords:</b> <i>science, scientific knowledge, sociology, science, technology</i></p> <p><b>Summary</b></p> <p>The Paper deals with the socio-philosophical essence of scientific communications in modern society. We have to emphasize that scientific information obtained as a result of scientific knowledge plays an important role in the development of modern society. The issue of scientific communication, the communication of scientists in the course of their activities, has been one of the key problems in research conducted within the framework of science of science since the middle of the 20th century. The main goal of science, as you know, is to obtain new true scientific knowledge, and scientific communication is thus one of the conditions for creating such new knowledge. All these issues have been studied on the basis of the scientific literature of the time and relevant scientific results have been obtained.</p> <p><b>Açar sözlər:</b> <i>elm, elmi biliklər, sosiologiya, elmşünaslıq, texnologiya</i></p> <p><b>Xülasə</b></p> <p>Məqalə müasir cəmiyyətdə elmi kommunikasiyaların sosial-fəlsəfi mahiyyətinin öyrənilməsinə həsr olunmuşdur. Vurğulamaq lazımdır ki, elmi biliklər nəticəsində əldə edilən elmi məlumatlar müasir cəmiyyətin inkişafında mühüm rol oynayır. Elmi ünsiyyət, alimlərin öz fəaliyyətləri zamanı ünsiyyəti məsələsi 20-ci əsrin ortalarından elmşünaslıq çərçivəsində aparılan tədqiqatların əsas problemlərindən biri olmuşdur. Elmin əsas məqsədi, bildiyiniz kimi, yeni həqiqi elmi biliklər əldə etməkdir və beləliklə, elmi ünsiyyət belə yeni biliklərin yaradılmasının şərtlərindən biridir. Bütün bu məsələlər dövrün elmi ədəbiyyatları əsasında araşdırılmış və müvafiq elmi nəticələr əldə olunmuşdur.</p> <p><b>Ключевые слова:</b> <i>наука, научное знание, социология, наука, технология.</i></p> <p><b>Резюме</b></p> <p>Статья посвящена изучению социально-философской природы научных коммуникаций в современном обществе. Следует отметить, что научная информация, полученная в результате научных знаний, играет важную роль в развитии современного общества. Научная коммуникация, вопрос общения ученых в процессе их деятельности является одной из основных проблем исследований в области науки с середины 20 века. Главной целью науки, как известно, является приобретение нового истинного научного знания, и поэтому научная коммуникация является одним из условий создания такого нового знания. В статье данные вопросы изучены на основе научной литературы и получены соответствующие научные результаты.</p>
--	--

## *Introduction*

Scientific information obtained as a result of scientific knowledge plays an important role in the development of modern society. Naturally, its acquisition, dissemination and use are essential for the development of science. Scientific information is distributed in time and space by certain channels, means and methods. A special place in this system belongs to scientific communication.

As you know, science is an important tool for social transformation, which ensures the values and vitality of the whole society. Only by relying on science, education, technology and innovation can a country reach the world level of progress. Therefore, a scientist, researcher, specialist needs powerful information resources, fast and convenient access to world scientific information through scientific periodicals, scientific literature, databases, etc.

Today, both in society and in the structure of the reorganization of science and education, rapid transformation processes are taking place, which are formed against the background of the growing role of technological innovations in scientific activity, primarily globalization, informatization, and virtualization of the space of scientific communication. The role of effective communication between scientists is one of the key ones in the effective implementation of the processes of functioning of science in society. The plurality of opinions and approaches to the organization of scientific and practical activities, the identification of possible scenarios for overcoming crisis situations, global problems of mankind require solving the problem of rational foundations for successful communication.

Science by its nature is a communicative phenomenon, its vital activity is provided by the scientific university and academic communities, the exchange of scientific information in scientific publications, during conferences, symposiums and personal communication of scientists. Communication is seen as a powerful heuristic potential for comprehending new horizons of thinking and scientific activity, formalizing,

legitimizing and disseminating scientific knowledge, achieving understanding, broadcasting worldview, value, methodological instructions, etc.

Communication is proclaimed the universal property of mankind and the universal reality of social existence. Despite the fact that communication as one of the specific characteristics of human existence has been of interest to philosophers since antiquity, it came into focus in the 20th century. In particular, the anthropological aspect of this phenomenon was studied by M. Buber, H. G. Gadamer, M. Heidegger, culturological - by M. Bakhtin, linguistic - by J. Austin, J. Searle, sociological - by N. Luhmann, M. McLuhan and others.

The idea of absolute equivalence of “I and You” as subject and object is, in fact, the discovery of the Jewish philosopher Martin Buber. Of course, he is not the only thinker who holds this opinion, but it is with him that dialogism is gaining ontological coloring: both participants in the dialogue at the meeting point in a certain way replace each other. If in German classical philosophy, which revealed the rich world of human subjectivity, the subjective-objective relationship excludes the equality of the parties, because the mind is aimed at understanding the world dependent on the activity of the subject, then M. Buber notes the equality of both participants in the dialogue. Martin Buber explores the problem of dialogue in three dimensions: “life with nature”, “life with people” and “life with spiritual beings”. Therefore, the author rightly focuses on “dialogical multidimensionality”. “Dialogue is not limited to the communication of people with each other, it is the attitude of people towards each other, which is expressed

in their communication. From this it follows that even if it is possible to do without words, without notice, one thing must necessarily be present in the dialogue - the mutual direction of internal action. Two people participating in a dialogue should be turned to each other, they should be, no matter how much activity or awareness of activity, they should be turned to each other” (Buber M., 2003, 99).

The German philosopher, one of the most significant thinkers of the second half of the 20th century, is best known as the founder of “philosophical hermeneutics”. Hans-Georg Gadamer sees “truth that shows itself in non-scientific experience, attributes it to works of art, history, human communication and considers true logical expression as a derivative form of truth. Gadamer's understanding of truth is guided by the truth of unconcealment, disclosure, self-revealing of a thing”.

Exploring the features of thinking in the modern era, the German thinker, one of the greatest philosophers of the 20th century, Martin Heidegger, distinguishes two types of thinking: the first is “calculative thinking” (calculating thinking), which seeks out new, more and more promising and profitable opportunities; and the second – “understanding thinking” (thinking thinking), aimed at finding meaning in everything that is, it deals with deliberation, definition, construction. Calculating thinking is largely based on the development of a certain stereotype of thinking, an important characteristic of which is following a certain logic, automatism.

M. Bakhtin introduces two main ideas into his model of communication: dialogue and carnivalization. M. Bakhtin wrote: “The word is focused on the interlocutor, focused on who this interlocutor is: a person of the same social group or not, standing higher or lower (the hierarchical rank of the interlocutor), connected or not connected with the eloquent by any closer social ties (father, brother,

husband, etc.). An abstract interlocutor, so to speak, a man in himself, cannot exist; we really would not have a common language with him, either literally or figuratively” (Bakhtin M., 1996. T. 5. S. 93).

The linguistic aspect of communication was studied by scientists J. Austin and J. Searle. The whole concept of speech acts was proposed by the English philosopher and logician, a representative of neopositivism, Professor John Langshaw Austin in his work “How to do things with words” (“Word as Action”) (Austin J., 1962. 166). J. Austin formulated the idea that the construction of the constituent parts of communication is accompanied by the performance of several linguistic and cognitive operations, in particular, the creation of a grammatically correct sentence with a certain meaning and reference (illocution), giving the statement a certain communicative orientation (illocution), and influencing consciousness or behavior of the addressee (perlocutionary effect). Given the illocutionary power of the sender of information and his mental state, J. Austin singled out five main speech acts: 1) Representatives, the purpose of which is to judge a certain state of things; 2) Directives, the purpose of which is to create pressure on the addressee, induce him to certain actions; 3) Commissions, the purpose of which is to formulate obligations to the addressee; 4) Expressives, the purpose of which is to demonstrate the psychological state of the broadcaster; 5) Declaratives, the purpose of which is to influence the social relations of people.

According to the idea of the American philosopher, one of the leading experts in the philosophy of artificial intelligence, John Rogers Searle, the unit of communication should be considered not a sentence or statement, but a speech act, that is, the actual speech act, in which the intentions (intentions, motives) of the speaker are concentrated. In



this concept, the means of the language code in communication are considered not as a set of universal meanings, but as a field of action with the help of which people in everyday practice influence the behavior, thoughts and emotions of others.

According to the German sociologist, the creator of the original theory of society, Niklas Luhmann, “What always happens in society is communication” (Luhmann N., 2002. 90). Thus, Luhmann notes that communication constitutes society, and not the actions of an individual. It is communication that creates and maintains the boundaries of society. In systems theory, three components of communication are distinguished: 1) information informing a person about the state of affairs; 2) messages as a form of communication (speech, writing, facial expressions); and 3) understanding the meaning. In general, Luhmann distinguishes three types of systems: social, physical, and organic. The social system for Luhmann is a set of simplifying functions that determine the consequences of events, the expression of social actions and the course of social interactions. Social systems should for the function of “create, process and reduce complexity and make the world suitable for human needs at least in the minimum order so that a person can navigate it and act in a planned way” (Münch R., 2004. 182).

When it comes to communication, one should definitely consider the theory and views of the Canadian-American sociologist Herbert Marshall McLuhan. The concept of the scientist is based on a mechanistic point of view on technical progress as the main driving force of social development. McLuhan in his studies presents the history of the social progress of mankind as a change in the forms of communication. From the point of view of the philosophy of history, McLuhan takes, at first glance, a deterministic position, but the influence of the means of communication on

the transformation of consciousness and culture, in his opinion, is not absolute. McLuhan aims to identify and describe the most important factor of social change, which should contribute to the increase of “true human autonomy” (Маклюэн М., 2004. 432).

The process of scientific knowledge is not least determined by the methods and forms of scientific communication. Therefore, the emergence of new methods and forms of scientific communication qualitatively modifies the very process of scientific knowledge.

There are two stages of scientific communication. At the first, internal stage, the subjects of communication are scientists who communicate within the scientific community. When scientific knowledge has already been obtained, it is time for the second stage - external communication. This is where the translation of scientific knowledge into the mass consciousness takes place, popularization of science. The rapid development of information technologies, providing unique opportunities in the dissemination of scientific information, today play a huge role in the development of science as a social institution, which actualizes the issue of studying the model of scientific communications in the 21st century.

Speaking about the model of scientific communications in the 21st century, of course, one cannot but take into account the rapid development of the latest information technologies, which provide unique opportunities in the dissemination of scientific information, and sometimes change the very nature of scientific communication. Scientific communication is a type of interaction and communication between scientists, so it can be considered as one of the factors that determine the process of scientific knowledge. In the process of scientific communication between scientists, not only the movement of

information takes place, but also certain social relations are established.

*The issue of scientific communication of scientists in science of science.*

The issue of scientific communication, the communication of scientists in the course of their activities, has been one of the key problems in research conducted within the framework of science of science since the middle of the 20th century. The main goal of science, as you know, is to obtain new true scientific knowledge, and scientific communication is thus one of the conditions for creating such new knowledge. The prominent historian of science J. Bernal noted that: “science is not the subject of pure thinking, but the subject of thinking, constantly involved in practice and constantly reinforced by practice” (Бернал Дж., 1956. 26).

The concept of scientific communication as a kind of social interaction is presented in the works of M. Polanyi, P. Bourdieu, T. Kuhn, B. Latour. The norms of scientific cooperation and the ethos of the scientist were developed by R. Merton.

Exploring the nature of scientific knowledge, the famous English scientist in the field of philosophy of science Michael Polanyi revises the concept of “knowledge”, proposing “personal knowledge” as the ideal of knowledge and thus expanding the concept of objectivity. Personal knowledge, which presupposes “the personal participation of the cognizing person in the acts of understanding”, but is not reduced to subjective understanding, is presented by M. Polanyi with a claim to objectivity, since it “allows you to establish contact with the hidden reality; contact, defined as the condition for anticipating an indefinite realm of unknown (and perhaps hitherto unimaginable) true entities” (M. Polanyi. 1st edition, 1974. 428).

The research position of the French sociologist, ethnologist and philosopher Pierre

Bourdieu in considering social science as a field of symbolic production is subject to the identification of social conditions for development and the limits of scientific knowledge. In the concepts of “field of science”, “strategy”, “historicization”, “objectification” and “habitus” P. Bourdieu describes not only the laws of the functioning of science, but also tries to determine the possibility of identifying criteria for the scientific character of social knowledge (Bourdieu P. 2004, 8–11).

Thomas Samuel Kuhn, one of the most influential philosophers of science of the 20th century, drew attention to the idea of communication in the activity of a scientist when defining the problem of substantiating science, pointing out the expediency of considering a scientist, together with his value judgments, as the essence of humanity. T. Kuhn admits the commonality (separability) of values, but warns that their recognition is not yet a condition for their identical application: “the specific application of values sometimes depends heavily on personality traits and biographies that distinguish members of a scientific group from each other” (Кун Т., 2003. 605).

French anthropologist and sociologist of science Bruno Latour also associates scientific communication with scientific knowledge. An example of the theory of scientific discourse as a network of communications is the description of the creation of scientific knowledge in B. Latour's book “Science in Action”. The formation of a scientific fact depends on the past and future statements of scientists regarding this topic. Scientific knowledge is born from their disagreements, forcing the disputing subjects to delve deeper and deeper into details and refer to various accompanying texts, documents and technical details (Bruno Latour., 1987. 288).

For R. Merton, science, first of all, is a social institution. Any social institution can be understood from the point of view of a special system of norms of behavior and value orientations. A systematic approach to the study of science makes it possible to reveal its inner nature as a kind of integral system, which is an organic unity of interrelated aspects: scientific knowledge and scientific activity. Being such a system, science performs precisely the role of a social institution.

There are 6 components in P. Hills' model of scientific communication: a scientist as a producer and consumer of scientific information; science community; publisher; information product; library worker; new communication technologies. In this model, the process of scientific communication is an integral and complex interaction of all these components. The scientist both produces and uses scientific information; the scientific community provides structure, brings scientists together and helps to disseminate information and communicate effectively; the publisher is the distribution agent (Hills P.J., 1983. 99 – 125).

Currently, the world is going through a new stage in the development of mankind - global informatization is taking place, when information activity becomes the leading factor in the socio-cultural and social development of mankind, and ICT is a modern universal and multifunctional tool for the development of scientific communications.

It is difficult to imagine the modern world without highly developed communication technologies, from which we daily draw operational information, including scientific information. Scientific communications are a complex, multi-level dynamic system, where the totality of relationships is constantly changing and transforming. Scientific communication, the essence of which is the exchange of

information, is the core of the professional activity of scientists.

In general, any communication, including scientific, in the modern information and communication space acquires several new features. This is explained by the fact that the interaction of subjects of network communication reflects a new quality of information, subject-object relations, due to the specific functions of social networks.

Communication is adequate if it delivers the information people need in a form they can use. Achieving this goal requires cooperation between scientists who have the subject knowledge for communication and scientists who have experience in communication processes, as well as practitioners who are able to manage this process.

At the same time, it is very important for scientists and researchers to get acquainted with new scientific works and researches of other world scientists. All this leads to the creation of national scientific information systems in each country. Scientific information systems should be able to provide the following services to researchers who call on them:

- scientific and technical literature, data, computer programs, etc., search and acquisition;
- obtaining information about the latest scientific and technological achievements;
- information processing and calculations;
- use of information systems for teaching and learning;
- development of individual professionalism, establishment of scientific and business relations (Гасымов.В., 2005. 21).

The problem of scientific communication for researchers is extremely relevant, especially for our country. Among



the tasks are the efficiency of dissemination of the results of the activities of scientists, increasing their presence in the world academic space by eliminating barriers or even isolation, exchange of opinions and much more, which contributes to the development of modern science. From the point of view of philosophy, scientific communication is a social process that reflects the social structure and performs a unifying function in it. It constitutes a functional subsystem within the framework of the scientific information movement system for obtaining new knowledge, co-authorship, transferring the information received to other specialists, popularization, and practical use of knowledge.

The rapid development and global introduction of high-tech computer and information technologies also significantly influenced the course of civilizational and socio-cultural processes in the world. First of all, it concerns communication processes. In particular, with the development of Internet technologies, new ways of communication penetrate deeper and deeper into various spheres of public life and transform them. Scientific communication thus also acquires new forms and features. Modern forms of scientific communication open up great

prospects for scientific and research activities, for the development of a scientist as a professional in his field, and for maintaining his competitiveness in the scientific market.

### *Conclusion*

The advent of information and computer technologies significantly changes the work of a scientist and research institutions. Given the pace of emergence of new communication tools, scientists learn to use new technologies in practice even before they manage to explain the features of the functioning and the essence of new information and communication processes.

So, the rapid development of information and communication technologies significantly accelerates the development of society, enhances the role and importance of information and knowledge, turns knowledge into a direct creative force; expands and enriches the channels of information exchange; carries out the transition from book communication to multimedia and forms modern models of scientific interaction.

Thus, successful scientific communication today largely depends on the level of information culture of scientists, researchers, teachers and students and on their ability to use the latest information and communication technologies.

### *REFERENCES*

*Austin J. L (1962)*. How to do things with words / John. L. Austin. – Oxford: Oxford University Press.

*Bakhtin M (1996)*. On the issues of self-consciousness and self-esteem // Collection of articles. cit.: in 7 t. M.,

*Bourdieu P (2004)*. [Introduction to the sociology of social sciences: objectivation of the subject of objectivation]. Journal of sociology and social anthropology. 7 (Special issue):8–11.

*Bruno L (1987)*. Science in action: how to follow scientists and engineers through society. Harvard University Press. p.288.

*Buber M (2003)*. Two Types of Faith (Martin Buber Library). Syracuse University Press

*Hills P.J (1993)*. The scholarly communications // Ann. Rev. of Information Science and Technology. Vol. 18. 99 – 125.

**Luhmann, N (2002).** Einführung in die Systemtheorie. – Frankfurt am Main,

**Münch, R (2004).** Soziologische Theorie. Band 3: Gesellschaftstheorie. – Frankfurt am Main.

**Polanyi M (1974).** Personal Knowledge: Towards a Post-Critical Philosophy. University Of Chicago Press; 1st edition

**Бернал Дж (1956).** Наука в истории общества. Перевод с англ. А.М.Вязьминой, Н.М.Макаровой, Б.Г.Панфилова. М.: Изд. Иностранная литература

**Гасымов.В.А (2005).** Системы информационного обеспечения науки и образования. Баку: Эльм,

**Кун Т (2003).** Структура научных революций / пер. с англ.; сост. В. Ю. Кузнецов. М.: АСТ,

**Маклюэн М (2004).** Галактика Гутенберга: Сотворение человека печатной культуры. Киев, Ника-Центр,

**МЕЖДУНАРОДНОЕ НАУЧНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО: СТРАТЕГИИ, ПРИОРИТЕТЫ И ВЫЗОВЫ** **INTERNATIONAL SCIENTIFIC COOPERATION: STRATEGIES, PRIORITIES AND CHALLENGES**

**Калинина Евгения Валерьевна** **Kalinina Evgenia Valerievna**  
*д.ю.н., профессор кафедры экономики и права Павловского филиала, Нижегородского государственного университета им. Н.И. Лобачевского* *Doctor of Law, Professor of the Department of Economics and Law, Pavlovsk Branch, Nizhny Novgorod State University. N.I. Lobachevsky*

*Nizhny Novgorod, Russia / Nijni-Novgorod, Russia*

**e-mail: mikaella.evka@mail.ru**

**Pages / səhifələr – 41-46**

<p><b>UOT</b> <b>UDC:</b> 327.001</p> <p><b>ORKID İD</b> <b>ORCID ID:</b> 0000-0001-9464-578X</p> <p><b>Daxil oldu</b> <b>Received:</b> 11.04.2022</p> <p><b>Qəbul olundu</b> <b>Accepted:</b> 23.05.2022</p> <p><b>Redaktə etdi</b> <b>Edited by</b> Dr. Elvin Talyshinsky</p>	<p><b>Ключевые слова:</b> международное научное сотрудничество, совместные проекты, интернационализация науки, международная проектная деятельность.</p> <p><b>Резюме.</b> В статье представлены основные вызовы международного научного сотрудничества и сформулированы предложения по его оптимизации.</p> <p><b>Açar sözlər:</b> <i>beynəlxalq elmi əməkdaşlıq, birgə layihələr, elmin beynəlmilləşməsi, beynəlxalq layihə fəaliyyəti.</i></p> <p><b>Xülasə</b> Məqalədə beynəlxalq elmi əməkdaşlığın əsas problemləri təqdim olunur və onun optimallaşdırılması üçün təkliflər tərtib edilir.</p> <p><b>Keywords:</b> <i>international scientific cooperation, joint projects, internationalization of science, international project activity.</i></p> <p><b>Summary</b> The article analyzes the essential challenges of international scientific cooperation and suggests a number of means for joint projects optimization.</p>
---	---

Еще три года назад российский мир науки размышлял над способами оптимизации международного сотрудничества в тех сферах, которые были менее востребованы в зарубежных сообществах – общественных и гуманитарных. События последних двух лет и, в особенности, - последних месяцев, не только сместили приоритеты, но и заставили кардинально пересмотреть ближайшие исследовательские проекты.

Усложнение внешнеполитической ситуации не могло не сказаться на статусе российской науки – как и остальные российские «продукты», она подпала под действие международных санкций. Тем не менее, давняя история интернационализации научного

сотрудничества дает надежду на «оздоровление» обстановки хотя бы в исследовательском пространстве.

Можно утверждать, что институционализация международного научного сотрудничества в международно-правовом поле связана с созданием специализированной организации, призванной направлять усилия государств к развитию научных и инновационных коллабораций – ЮНЕСКО.

Со временем, разрабатывается и Стратегия ЮНЕСКО в области открытого доступа к научным исследованиям. В 2021 году опубликован Проект рекомендации ЮНЕСКО об открытой науке, в котором сформулирована дефиниция категории «открытая наука». Ее предлагалось понимать как рамочную конструкцию, объединяющую все направления научной деятельности [Проект Рекомендации ЮНЕСКО об открытой науке, 2022:].

На региональном уровне весьма показательными оказались мероприятия Евросоюза и СНГ в поддержку научной деятельности.

С 1984 года Рамочные программы ЕС способствовали развитию междисциплинарных международных научных проектов в Европе и за ее пределами практически во всех научных областях. В опубликованном еще в 2008 году Справочнике по вопросам научно-исследовательского сотрудничества России и Европейского Союза [Справочник по вопросам научно-исследовательского сотрудничества России и Европейского Союза, 2022:] содержалась подробная информация о нормативной базе, направлениях и приоритетах внешней политики ЕС в отношении научных связей, инструменты, под которыми понимались, например, Рамочные программы ЕС по науке и технологическому развитию и

международные платформы коллабораций. Излагались задачи и перспективы такого взаимодействия.

Механизм СНГ также предоставлял многообещающие возможности. Для координации мероприятий по развитию научного сотрудничества были созданы «Совет по сотрудничеству в области фундаментальной науки, (МААН), Евразийская ассоциация университетов и Форум научной и творческой интеллигенции» [Интернет-Портал СНГ]. 31 мая 2019 года было подписано Соглашение о координации межгосударственных отношений в области фундаментальных исследований государств-участников СНГ.

Два года назад, была опубликована статья Е. Лукашева «О концепции стратегии международного сотрудничества для национальных академий наук стран Содружества независимых государств в сфере научной и научно-технической деятельности»[4]. Автором были предложены к рассмотрению сформулированные им задачи Стратегии СНГ, наиболее интересными из которых представляются: организация национальными академиями наук СНГ совместных научных исследований при финансовой поддержке межгосударственных фондов научных исследований государств-участников СНГ и участие НАН в разработке правоустанавливающей документации регулирующей международное научное сотрудничество, обеспечивающей «защищенность НАН СНГ в условиях интернационализации» [Лукашев Е, 2020:]

В процессе активного развития международного научного партнерства выявился дисбаланс между успешностью на данном поприще точных и естественных наук и скромной востребованностью гуманитарных и общественных. Этот нюанс также был замечен руководством учреждений высшего образования, проводившего политику интенсивной интернационализации.

Сама по себе, идея интернационализации высшего образования и науки, не обремененная политическим подтекстом, содержит много достоинств и, прежде всего, – увеличение научного потенциала за счет широкого и безграничного обмена знаниями, опытом и разработками.

С другой стороны, одна только проблема языкового барьера, не говоря о множестве других, значительно сократила численность предполагаемых участников международных проектов. «За бортом» оказалась значительная часть профессорско-преподавательского состава «старой школы», носителей национальных научных традиций, а именно их знания и опыт представляли наибольшую ценность в рамках научного обмена.

В статье А.В. Кортунова «Новая модель международного сотрудничества в сфере общественных и гуманитарных наук» [Кортунов А.В, 2022:], сфокусировано внимание на сохраняющейся проблеме недостаточной (по сравнению с естественно-научной направленностью) интеграции российских наук, относящихся к данной сфере, в международное научное пространство. Ученый и политик назвал основания успешной практики международного сотрудничества в рамках естественных наук, в сравнении с гуманитарными: 1) естественные науки гораздо меньше подвергались деформирующему влиянию

идеологии в советский период, что обусловило более легкую интеграцию в международный научный дискурс в эпоху глобализации; 2) наличие «в естественных науках единого языка», единого методологического инструментария, единообразного терминологического аппарата; 3) большой спрос «на международных научных рынках» на естественно-научные кадры при переизбытке гуманитариев.

Безусловно, среди последних все-таки существовало небольшое количество ученых (в том числе, - юристов), которые, начиная с 90-х годов XX века, активно вовлекались в международное научное сотрудничество и получали ощутимую финансовую и академическую поддержку. Несмотря на высокопарные заявления о выгодах такого индивидуального партнерства для российских вузов-работодателей, такая коллаборация не превращалась в институциональную. Более того, сами исследователи, при первом удобном случае, стремились пополнить статистику «утечки мозгов».

Признав наличие объективных препятствий к достижению указанной цели, А.В. Кортунов предложил рекомендации к формированию сбалансированного международного научного взаимодействия. Честно говоря, оформленной модели он не представил (несмотря на заявленное название статьи), но обозначил 9 этапов такого комплексного сотрудничества, построенного с учетом навыков проектной деятельности, которые еще нужно сформировать:

1) этап определения приоритетных предметов исследования в рамках совместного проекта; 2) этап выбора «площадки» для проведения исследований (автор рекомендует обратить свой взор на зарубежные академические заведения т.н. «второго эшелона», не избалованные



предложениями о партнерстве); 3) этап планирования проекта; 4) формирование рабочей группы; 5) определение механизма взаимодействия участников (вовлеченность партнеров должна предполагать паритетное взаимодействие в построении совместных гипотез, идей и анализе результатов); 6) «координация проектной деятельности в распределенном режиме» («самый трудоемкий этап» - он предполагает интенсивную переписку, видеоконференции и телефонное сообщение на различных языках участников проекта; координацию индивидуальной загруженности участников; смену статуса или институциональной аффилиации и множество других факторов); 7) распространение информации о результатах совместного проекта в широкой научной среде – желательно, опубликование итогов совместного исследования в авторитетном зарубежном журнале; 8) «конвертация» результатов совместного научного исследования в учебно-методические материалы; по справедливому замечанию Автора, наличие в проекте «образовательного компонента», придает ему больше стабильности и автономии, «снижая зависимость от внешних источников финансирования»; 9) создание базы для продолжения международного сотрудничества.

Относительно направлений будущего научного взаимодействия, представляет интерес публикация интернационального коллектива авторов - А. А. Васильева, Д. Шпопера и Ю. В. Печатновой «Перспективы международного научного и научно-технического сотрудничества в условиях новой технологической реальности» [Васильев А.А., Шпопер Д., Печатнова Ю.В., 2021: 64]. Ученые выделили вызовы универсальные проблемы, до настоящего

времени не регламентированные информационным и киберправом (свобода и защита информации, защита персональных данных, влияние соцсетей и медиа-приемов на общество, защита авторского права, правовое регулирование использования искусственного интеллекта и многое другое), актуальность которых заслуживает их включения в международный научный дискурс.

Ввиду сложившейся внешнеполитической ситуации, современная национальная наука и международное научное сотрудничество переживают сложные времена. Мир снова разделился на несколько лагерей; ранее стабильные партнерства разрушены; добросовестность мотивов и чистота помыслов ученых, прежде стремившихся к активному взаимодействию с зарубежными коллегами, вызывают сомнение. Мир снова раскололся и остается с грустью наблюдать разрушительные последствия политизации научного пространства.

Кстати, тенденция к политизации науки отчетливо обозначилась еще в 1975 году в процессе выработки Заключительного акта ОБСЕ [Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе (подписан в г. Хельсинки 01.08.1975)], в рамках которого государства-участники выразили убежденность в том, что международное научное сотрудничество будет существенно способствовать поддержанию мира и безопасности. В дальнейшем, данный «инструмент» стал активно использоваться ведущими внешнеполитическими акторами для привлечения на свою сторону молодых (и не только) исследователей из стран постсоветского пространства с существенным потенциалом распространения европейских и западных,

в целом, «ценностей» и формирования ими мировоззрения новых поколений.

Как показал опыт, такой «посев» дал свои разрушительные всходы в лице адептов и имплементаторов Болонского процесса в российском образовании. Скрытые мотивы «западной кузницы научных постсоветских кадров» проявились во время недавних и текущих событий, спровоцировавших раскол не только внутри международного сообщества, но и внутри населения множества стран.

Сложившиеся обстоятельства, несмотря на их бесспорную трагичность, все же способны вывести гуманитарные и общественные науки из тупика, в который нас направило поголовное следование западным стандартам.

В целях «оздоровления» и дальнейшей оптимизации международного научного взаимодействия следует предусмотреть целый комплекс взаимосвязанных мероприятий, поскольку невозможно добиться кардинальных изменений к лучшему при помощи исключительно организационных средств. Здесь потребуются пересмотр нижеследующих вопросов концептуального, организационно-нормативного и содержательного характера.

#### I. Концептуальные вопросы:

1) деполитизация науки (правовое регулирование международного сотрудничества было включено в сферу приоритетов, как официальное признание одного из приемов публичной дипломатии и «мягкой» силы, используемых для «непрямого» воздействия на население государства-соперника и, как следствие, - на его внутреннюю и внешнюю политику);

2) определение географии нового международного научного сотрудничества;

3) четкое разграничение стандартов признания достижений и отчетности в различных отраслях науки, что также должно отразиться и на статусе научных коллективов внутри академических учреждений-работодателей.

#### II. Организационно-нормативные вопросы:

1) построение новой архитектуры международного научного взаимодействия;

2) разработка новых международных стандартов, защищающих участников совместных интернациональных проектов на случай открытого противоборства между государствами (если деполитизация науки представляется невозможной, то следует, как минимум, установить правовые рамки воздействия международных санкций на сферу науки и определить гарантии защиты прав интернациональных научных коллективов);

3) расширения числа признанных международных научных журналов, в которых могут публиковаться участники совместных творческих научных коллективов.

#### III. Вопросы определения приоритетов и содержания совместных научных проектов:

1) выявление актуальных направлений международной проектной деятельности;

2) использование инструментария компаративистики для обеспечения синтеза полученных результатов и выявления закономерностей, например, в социально-правовой или государствоведческой области знаний.

## **ЛИТЕРАТУРА**

**Васильев А.А., Шнопер Д., Печатнова Ю.В (2021).** Перспективы международного научного и научно-технического сотрудничества в условиях новой технологической реальности// Российско-Азиатский правовой журнал. – С. 62-66.

**Заключительный акт Совецания по безопасности и сотрудничеству в Европе (подписан в г. Хельсинки 01.08.1975).** IX. Сотрудничество между государствами // URL: <http://docs.cntd.ru/document/1901862> (дата обращения: 01.01.2022)

**Кортунов А.В (2022).** Новая модель международного сотрудничества в сфере общественных и гуманитарных наук. - <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/novaya-model-mezhhdunarodnogo-sotrudnichestva-v-sfere-obshchestvennykh-i-gumanitarnykh-nauk>

**Лукашев Е (2020).** О концепции стратегии международного сотрудничества для национальных академий наук стран содружества независимых государств в сфере научной и научно-технической деятельности (анализ; перспективы; концептуальные предложения) /news/13333/o\_koncepcii\_strategii\_mezhhdunarodnogo\_sotrudnichestva\_dlja\_nacionalnyh\_akademij\_nauk\_stran\_sng\_v\_sfere\_nauchnoj\_i\_nauchno-tehnicheskoy\_dejatelnosti

**Проект Рекомендации ЮНЕСКО об открытой науке. (2022)**  
[https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000378841\\_rus](https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000378841_rus)

**Справочник по вопросам научно-исследовательского сотрудничества России и Европейского Союза (2022).** - <http://ifap.ru/library/book424.pdf>

**Интернет-Портал СНГ** (дата обращения <https://e-cis.info/cooperation/3690/81469/>)

**ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И  
ОБРАЗОВАНИЕ: РАЗВИТИЕ И  
ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ**

**ECOLOGICAL CULTURE AND  
EDUCATION: DEVELOPMENT AND  
LEGAL REGULATION**

**Вусаля Гасанова Vusala Hasanova**

*к.ю.н., Заведующий отделом «Истории  
естественных и точных наук» ИИН  
НАНА* *PhD in Law, Head of the Department of the  
"History natural and exact sciences" of the  
History of Scienc, ANAS*

*доцент кафедры «Уголовного права»  
Волжского Государственного  
Университетна Транспорте* *Associate Professor of the Department of  
"Criminal Law" of the Volga State University on  
Transport*

*Baku, Azerbaijan / Bakı, Azərbaycan*

**e-mail: vhasanova@yahoo.com**

**Pages / səhifələr – 47-55**

<p><b>UOT</b> <b>UDC:</b> 34.</p> <p><b>ORKID İD</b> <b>ORCID ID:</b> 0000-0003-1897-6477</p> <p><b>Daxil oldu</b> <b>Received:</b> 11.04.2022</p> <p><b>Qəbul olundu</b> <b>Accepted:</b> 13.06.2022</p> <p><b>Redaktə etdi</b> <b>Edited by</b> Dr. Elvin Talyshinsky</p>	<p><b>Ключевые слова:</b> Экология, образование, культура, устойчивое развитие, экологическое пространство.</p> <p><b>Резюме</b></p> <p>В данной статье уделяется внимание экологической культуре и образованию, их развитию и правовому регулированию в Азербайджане. Рассмотрены проблемы данного вопроса и разработаны пути совершенствования системы непрерывного экологического образования на современном этапе. Также, был проведен анализ нормативно-правовых актов, касающихся экологической культуры и образования в Азербайджане и РФ.</p> <p><b>Açar sözlər:</b> Ekologiya, təhsil, mədəniyyət, davamlı inkişaf, ekoloji məkan.</p> <p><b>Xülasə</b></p> <p>Bu məqalə Azərbaycanda ekoloji mədəniyyət və təhsilə, onların inkişafı və hüquqi tənzimlənməsinə yönəldilmişdir. Bu məsələnin problemləri nəzərdən keçirilir və müasir mərhələdə davamlı ekoloji təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi yolları işlənir. Həmçinin, Azərbaycan və Rusiya Federasiyasında ekoloji mədəniyyət və təhsillə bağlı hüquqi aktların təhlili aparılıb.</p> <p><b>Key words:</b> Ecology, education, culture, sustainable development, ecological space</p> <p><b>Summary</b></p> <p>This article focuses on environmental culture and education, their development and legal regulation in Azerbaijan. The problems of this issue are considered and ways of improving the system of continuous environmental education at the present stage are developed. Also, an analysis was made of legal acts relating to environmental culture and education in Azerbaijan and the Russian Federation</p>
---	---

Экологические проблемы современности приобретают глобальный характер, решение которых возможно при условии формирования экологического мировоззрения, повышения экологической грамотности и культуры у всего общества. При решении данной задачи, ведущая роль определяется экологической культуре и образованию, о котором свидетельствует одно из важнейших направлений государственной политики в области экологии, а именно развитие экологического образования, культуры и воспитания.

В нашей стране появился ряд официальных документов, в которых подчеркивается необходимость формирования системы непрерывного экологического образования и культуры.

Прежде чем рассмотрим развитие и правовое регулирование экологической культуры и образования в стране, необходимо раскрыть понятия и сущность «экологической культуры» и «экологического образования» по мировым и местным стандартам.

«Экологическая культура» и «экологическое образование» являются последствиями, вытекающими из экологического сознания граждан. Признаками формирования экологического сознания будут являться - глобальность, переосмысление всех основных мировоззренческих вопросов, опора на науку, соединение ее с гуманистическими ценностями, способность подняться над своими интересами ради интересов более широких общественных слоев, стремление действовать во имя сохранения природы, спасения жизни на планете.

В Экологическом обзоре результативности экологической деятельности ООН, дается следующее понятие: Экологическое сознание - это форма общественного сознания, находящаяся в стадии формирования, включающая в себя совокупность идей, теорий, взглядов, мотивации экологического общественного бытия; реальную практику отношений между человеком и средой его жизни, обществом и природой, включая регулятивные принципы и нормы поведения, направленные на достижение оптимального состояния системы «общество — природа» .  
([https://unece.org/DAM/env/epr/epr\\_studies/Azerbaijan\\_II.r.pdf](https://unece.org/DAM/env/epr/epr_studies/Azerbaijan_II.r.pdf)).

Объектами отражения экологического сознания являются: - экологическая ситуация, - социально-экологические отношения, - социально-экологическая деятельность.

Предметом экологического сознания являются - отношения людей к природе и друг к другу по поводу природы. Содержание экологического сознания раскрывается через понятия «экологические отношения» и «экологическая деятельность».

Основной компонент содержания экосознания - осознание ценности жизни и опасности ее деградации, потребность ее сохранения, осознание ограниченности ресурсов природы; необходимости установления равновесия между природными системами и человеческой системой; глобального характера и необходимости решения экологического кризиса и т.д., которые должны сказываться на экологическом образовательном и информационном пространстве.

Экологическое образовательное и информационное пространство государства составляет система средств массовой информации; объектов производства и сферы услуг; культуры, искусства и отдыха; спорта и туризма; природных (заповедников, национальных парков, заказников) и историко-архитектурных комплексов; городских и сельских территорий; иных сфер жизнедеятельности людей.

Обострение экологической обстановки — это результат накопленных за многие десятилетия структурных деформаций народного хозяйства, переход к рыночной экономике: финансовых трудностей предприятий; недостаточных бюджетных ассигнований отраслям, ответственным за воспроизводство и



охрану природных ресурсов; несовершенного законодательства в области использования ресурсов и обеспечения экологической безопасности. Возможность стабилизации и улучшения экологической ситуации тесно взаимосвязана с решением комплекса радикальных политических, законодательных, социально-экономических, технологических и иных мер.

17 февраля 1996 г. принято Постановление Межпарламентской Ассамблеи государств - участников Содружества Независимых Государств "Об экологическом образовании населения" (<https://docs.cntd.ru/document/901854819>). Государственная политика в области экологического образования населения - деятельность органов государственной власти по созданию условий для осуществления экологического образования населения и координации деятельности государственных органов, общественных объединений, иных организаций и физических лиц по формированию общей и профессиональной экологической культуры человека и общества.

Рекомендательный законодательный акт «Об экологическом образовании населения» Межпарламентской Ассамблеи государств - участников СНГ, содержит следующее понятие: Экологическое образование - процесс обучения, воспитания, развития личности и населения, самообразования, накопления опыта, направленные на формирование ценностных ориентаций, поведенческих норм и специальных знаний по природопользованию, реализуемых в экологически грамотной деятельности (РЕКОМЕНДАТЕЛЬНЫЙ ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЙ АКТ «Об экологическом образовании населения»

Межпарламентской Ассамблеи государств - участников СНГ). Цель экологического образования: осознанное стремление к овладению знаниями, умениями и навыками, необходимыми для личного участия в решении и предупреждении экологических проблем, уменьшении антропогенного воздействия на окружающую среду; формирование основ понимания единства и взаимосвязи человека и окружающего мира; воспитание принципов взаимодействия с окружающим миром.

Закон Азербайджанской Республики «Об экологическом образовании и просвещении населения» от 25 января 2003 года, содержит следующее понятие - Экологическое образование – процесс преподавания и изучения норм, специальных знаний, опыта по охране окружающей среды и использованию природных ресурсов (Закона «Об экологическом образовании и просвещении населения» от 25 января 2003 года);

Рекомендательный законодательный акт «Об экологическом образовании населения» Межпарламентской Ассамблеи государств - участников СНГ, содержит следующее понятие - Экологическая культура - отечественный и мировой опыт гармоничного взаимодействия человека и природы (РЕКОМЕНДАТЕЛЬНЫЙ ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЙ АКТ «Об экологическом образовании населения» Межпарламентской Ассамблеи государств - участников СНГ).

Закон Азербайджанской Республики «Об экологическом образовании и просвещении населения» от 25 января 2003 года, содержит следующее понятие - Экологическая культура – совокупность знаний и опыта, касающихся экологической безопасности населения и страны, взаимосвязи человека с окружающей средой (Закона «Об

экологическом образовании и просвещении населения» от 25 января 2003 года).

Из всего выше сказанного мы можем сделать вывод, что в формировании экологической культуры должны принимать участие: семья, образовательные учреждения всех уровней, общественные, государственные законодательные структуры, политические и профсоюзные организации, учреждения культуры, науки, туризма и спорта, средства массовой информации, вооруженные силы и религиозные конфессии. Цель экологического образования в семье: формирование такого отношения к окружающему миру, которое обеспечивает осознанное стремление к овладению знаниями, умениями и навыками, необходимыми для личного участия каждого члена семьи в решении и предупреждении экологических проблем, уменьшении антропогенного воздействия на окружающую среду; формирование основ понимания единства и взаимосвязи человека и окружающего мира; воспитание принципов взаимодействия с окружающим миром. Направления экологического образования в семье: обучение детей навыкам бережного отношения к собственному жилью, домашним и сельскохозяйственным животным, комнатным растениям; обучение детей бережному использованию воды, электроэнергии, продуктов питания; формирование у членов семьи культуры потребления и понимания необходимости вторичного использования бытовых отходов; осознание связи между каждодневным поведением человека и состоянием окружающей среды, качеством жизни семьи, включая здоровье и благополучие ее членов и других людей; организация просветительской деятельности среди детей и их родителей в неформальных объединениях при

учреждениях и домоуправлениях. Средства экологического образования в семье: организация работы с молодыми родителями путем включения их в активную экологическую деятельность вместе с детьми; создание и распространение методик осуществления экологических проектов для семей с целью привлечения внимания к экологическим проблемам быта, дачного и фермерского хозяйства; создание привлекательных практически полезных пособий по приемам уменьшения экологического риска в повседневной жизни и курсов для всех категорий граждан; разработка и внедрение методик экологического образования, основанных на традиционных ценностях, культурных обычаях, опыте поколений.

Возрастающее воздействие человека на природу и возникновение экологических проблем привели к тому, что одной из актуальных в учебно-воспитательном процессе стала проблема формирования у учащихся экологических умений. С ее решением связано повышение качества экологической образованности учащихся, а также формирование экологического мышления, развития экологической культуры. Экологическая культура – это необходимое качество личности, включающее в себя три взаимосвязанных компонента: 1) мировоззренческий (система экологических знаний, убеждений); 2) мотивационно-целевой; 3) процессуальный (система экологических умений). С целью повышения уровня экологической культуры учащихся, прежде всего, обращая внимание на усвоение основных экологических понятий, овладение необходимым кругом экологических умений. Хотя проблема формирования экологической культуры в широком ее понимании имеет междисциплинарный характер, географической науке в ее решении

принадлежит особая роль. География – единственная из наук, сочетающая в себе естественные и социальные отрасли знаний. Содержание курса географии позволяет наиболее полно раскрыть взаимосвязи элементов системы «природа – производство», способы оптимизации природопользования и показать взаимосвязь экономики и экологии.

Итак, рассмотрим хронологию развития экологического образования и культуры в нашей стране.

В 1930-е годы природоохранные знания были включены только в программы по биологии.

Начиная с 1950-х годов, значение проблемы охраны природы во всем мире возрастает, и с 1955 г. в учебные программы по биологии и географии стали шире включаться вопросы природоохранного характера.

В 1970-е годы XX века принято считать своеобразным рубежом в развитии общественного экологического сознания. В связи с приближающейся экологической катастрофой, научный интерес к проблемам охраны окружающей среды возрастает, в педагогической литературе появляется термин «природоохранительное просвещение». Теоретическое осмысление содержания природоохранительного просвещения в данное время находит отражение в исследованиях А.Н. Захлебного и И.Д. Зверева.

Начиная с 1980 года, в стране были введены новые учебные программы, в которых предусматривались вопросы экологии в содержании всех основных школьных предметов естественнонаучного цикла, в первую очередь по биологии, географии, химии. В данное время опубликованы работы И.Д. Зверева, И.Т. Суравегиной, А.Н. Захлебного, в которых рассматриваются теоретические и

прикладные основы экологического образования.

В 1990-х годах актуальность формирования экологической культуры приобретает все большую значимость для общества. Растет число исследователей проблемы, вскрываются новые возможности в экологическом образовании. В это время основной акцент делался на экологический гуманизм, экологическую этику и экологизацию учебных дисциплин.

Создание и развитие концепции экологической цивилизации связаны с азербайджанской наукой и образованием. Концепция сформирована в 90-е годы XX века в Национальной Академии Наук Азербайджана.

Как уже выше отмечалось - 17 февраля 1996 г. было принято Постановление Межпарламентской Ассамблеи государств - участников Содружества Независимых Государств "Об экологическом образовании населения"

8 июня 1999 года был принят Закон Азербайджанской Республики № 678-IQ «Об охране окружающей среды» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.12.2021 г.) (ПРЕЗИДЕНТСКАЯ БИБЛИОТЕКА Управления Делами Президента Азербайджанской Республики), который стал регулировать и закреплять основные положения охраны окружающей среды. Таким образом, с июня 1999 г. законодательно установлено всеобщее обязательное экологическое воспитание и образование подрастающего поколения, учащейся молодежи и экологическое просвещение всего населения страны.

В соответствии со стратегией образования, утвержденной великим лидером Гейдаром Алиевым, в 2001 году начался процесс, включения предмета

«устойчивое человеческое развитие» в программы средних общеобразовательных школ в Азербайджанской Республике, что нашло свое отражение в приказе Министерства образования от 14 сентября 2001 года за номером 964.

В 2003 году на основании приказов Министерства образования Азербайджанской Республики за номерами 175 и 688 впервые в мире для средних школ были изданы учебная программа и учебное пособие по устойчивому развитию человека ([https://azertag.az/ru/xeber/Ustoichi\\_voe\\_razvitie\\_i\\_osnovy\\_ekologicheskoi\\_civilizacii-113262](https://azertag.az/ru/xeber/Ustoichi_voe_razvitie_i_osnovy_ekologicheskoi_civilizacii-113262)).

На основе резолюции Президента Азербайджанской Республики от 25 января 2003 года № 847 был подготовлен и утверждён проект Закона «Об экологическом образовании и просвещении населения». Высшие учебные заведения, научно-исследовательские институты Национальной Академии Наук Азербайджана, средние школы и дошкольные заведения республики проводят научные и практические работы со студентами и учащимися для развития их экологического образования.

Понятие «экологическая цивилизация» впервые в мире была включена в учебники средних общеобразовательных школ в 2007 году именно в Азербайджане.

В 2013 году в рамках III Бакинского международного гуманитарного форума по инициативе вице-президента Фонда Гейдара Алиева, президента Международного общественного объединения IDEA Лейлы ханум Алиевой был проведен «круглый стол» на тему «Устойчивое развитие и экологическая цивилизация».

Подводя итог вышеперечисленного, отмечу, что вопросы устойчивого развития,

развития человеческого потенциала, переход к экологической цивилизации должны находиться в центре внимания не только тех, кто занимается планированием развития и его управлением, но и специалистов всех сфер. С этой точки зрения должны приниматься комплексные меры для разработки новых учебных программ, методических средств, учебников для всех специальностей, как в средних, так и в высших учебных заведениях, повышения знаний населения, особенно молодых кадров.

Состояние экологического образования в стране не соответствует требованиям времени. Полученные знания о природе, обществе, человеке недостаточны для формирования у молодежи целостного миропонимания и современного научного мировоззрения. Так же не реализована задача создания системы непрерывного экологического образования, воспитания и просвещения населения. Поскольку отсутствует должная взаимосвязь в деятельности государственных структур и неправительственных организаций по управлению экологическим образованием, просвещением и воспитанием населения. Как показывает исследование, развитие экологического образования в стране осуществляется в основном отдельными организациями, учебными заведениями, исследовательскими группами в инициативном порядке. Отсутствуют государственные стандарты для различных уровней экологического образования, недостаточно его кадровое и научно-методическое обеспечение. В школе, в отличие от дошкольных учреждений, наметилась стагнация в решении проблем экологического образования. Недостаточно используется зарубежный опыт экологического образования. Например, для сравнения возьмем ФЗ РФ «Об охране

окружающей среды» от 10 января 2002 г., где в статье 3 данного закона - организация и развитие системы экологического образования, воспитания и формирования экологической культуры определяются в качестве одного из принципов, на которых должна быть основана хозяйственная и иная деятельность, оказывающая воздействие на окружающую среду, органов государственной власти Российской Федерации, органов государственной власти субъектов Российской Федерации, органов местного самоуправления, юридических и физических лиц. Глава XIII посвящена основам формирования экологической культуры (ст.ст. 71, 72 утратил силу, 73) (Федеральный закон №7-ФЗ от 10 января 2002 г. «Об охране окружающей среды» (Электронный ресурс)).

Как указывается в толковом словаре Ушакова - Принцип – это основополагающие начала, на котором построены какие-то научные системы, теории, политика, устройство и т.п. (<https://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/974554>). то есть в основах данного закона заложено - организация и развитие системы экологического образования и культуры. Что это означает? То, что реализация любых норм данного закона будет базироваться на основных его положениях, а именно на принципах данного закона и не должны будут ему противоречить.

В Законе Азербайджанской Республики от 8 июня 1999 года № 678-IQ «Об охране окружающей среды» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.12.2021 г.) несмотря на то, что Глава IX посвящена основам Образования, воспитания, научного исследования, статистики и информации в области экологии и охраны окружающей среды (ст.ст. 59, 60, 61) (ПРЕЗИДЕНТСКАЯ БИБЛИОТЕКА

Управления Делами Президента Азербайджанской Республики), то в отличие от предыдущего Федерального Закона, в 3 статье закона, среди принципов нет принципа указывающего на экологическое образование, воспитание и формирования экологической культуры. Где мы видим наличие пробела, который необходимо устранить, на что так же поддалкивает Рекомендательный законодательный акт «Об экологическом образовании населения» Межпарламентской Ассамблеи государств – участников СНГ (постановление N7-19 от 17 февраля 1996 года) – в статье 2 Принципы государственной политики в области экологического образования населения - обязательность экологических знаний в системе образования.

Кроме того, в приведенных выше определениях Экологического образования, как мирового стандарта, так и местного, мы можем увидеть усеченный формат раскрытия определения на местном уровне, когда в первом определении охватывается - формирование основ понимания единства и взаимосвязи человека и окружающего мира, воспитание принципов взаимодействия с окружающим миром.

Проведенный анализ теории и практики отечественного и зарубежного экологического образования определяет совокупность наиболее актуальных проблем отечественной системы экологического образования (Федорова, 2011: 27):

- отставание в принятии нормативно-правовой базы экологического образования,
- низкая эффективность экологического образования и культуры,
- недостаточная экологизация образования,



- отсутствие сотрудничества теоретиков и практиков,
- отсутствие методик Экологического образования, основанных на традиционных ценностях, культурных обычаях и опыте поколений.

Для решения выше указанных актуальных проблем разработаны пути совершенствования системы непрерывного экологического образования на современном этапе, это:

- своевременное принятие документов нормативно-правового регулирования вопросов экологического образования и воспитания;

- включение в закон «Об охране окружающей среды», а именно в ст.3 - организация и развитие системы экологического образования, воспитания и формирования экологической культуры определяются в качестве одного из принципов, на которых должна быть основана хозяйственная и иная деятельность, оказывающая воздействие на окружающую среду;

- разработка и реализация научно-методического, психолого-педагогического, информационного обеспечения процесса экологического образования для обучаемых разных возрастных ступеней;

- подготовка квалифицированных педагогов экологического образования, способных осуществлять практическую деятельность по охране и восстановлению природной среды с учетом региональных экологических проблем, являющихся носителями экологической культуры;

- педагоги младших классов должны исследовать теоретический базис экологического воспитания младших школьников;

- обнаружить характерные признаки организации эковоспитания на занятиях познания мира в начальных классах;

- установить педагогические принципы и формы организации продуктивного экологического воспитания учащихся начальной школы;

- правильно подобрать учебно - методический материал и провести исследование по формированию экологического воспитания детей на уроках познания мира;

- экологизация образования на основе актуализации междисциплинарных связей общеобразовательных и специальных дисциплин;

- использование имеющихся возможностей государственных и общественных экологических организаций, учреждений дополнительного образования для создания на их базе центров экологического образования и воспитания (на базе юридических клиник);

- разработка и внедрение методик Экологического образования основанных на традиционных ценностях, культурных обычаях и опыте поколений;

- организация сотрудничества теоретиков и практиков путем создания структурного подразделения в государственных учреждениях;

- закупки или разработки – Биодинамических установок и цифровых лабораторий для проектно-исследовательской деятельности для дошкольников, школьников и студентов;

- создание «живых уголков» как значимого компонента развивающего пространства детского сада;

Уголки природы в младших, средних и старших группах дошкольных учреждений.

Функциональные роли зимнего сада в Дошкольных учреждениях и требования к его организации.

Подводя итоги всему сказанному, необходимо отметить, что экологическое образование – это сложный и длительный

процесс, это систематическое и последовательное воздействие на личность в продолжение всей жизни, поэтому важно акцентировать внимание на экологическом поведении людей всех возрастов - и юношества, и взрослого населения.

## **ЛИТЕРАТУРА**

*Закона «Об экологическом образовании и просвещении населения»* от 25 января 2003 года.  
[https://azertag.az/ru/xeber/ZAKON\\_AZERBAIDZHANSKOI\\_RESPUBLIKI\\_\\_Ob\\_ekologicheskomo\\_obrazovanii\\_i\\_prosveshchenii\\_naseleniya-988078](https://azertag.az/ru/xeber/ZAKON_AZERBAIDZHANSKOI_RESPUBLIKI__Ob_ekologicheskomo_obrazovanii_i_prosveshchenii_naseleniya-988078)

*Закона «Об экологическом образовании и просвещении населения»* от 25 января 2003 года  
[https://azertag.az/ru/xeber/ZAKON\\_AZERBAIDZHANSKOI\\_RESPUBLIKI\\_\\_Ob\\_ekologicheskomo\\_obrazovanii\\_i\\_prosveshchenii\\_naseleniya-988078](https://azertag.az/ru/xeber/ZAKON_AZERBAIDZHANSKOI_RESPUBLIKI__Ob_ekologicheskomo_obrazovanii_i_prosveshchenii_naseleniya-988078)

*Захлебный А. Н., Дзятковская Е. Н., Грачев В (2012).* Концепция общего экологического образования в интересах общего устойчивого развития // Вопросы современной науки и практики . № С39. С. 55-59.

*Захлебный А.Н., Дзятковская Е.Н (205).* Новые перспективы развития школьного экологического образования // Современные наукоемкие технологии. № 10. С.19.

*Красавина О.В (2005).* Экология в воспитании, образовании в России.

*Материалы региональной пед. Научно-практич. конференции «Региональное экологическое образование»*

*Моисеев Н.Н (2010).* Экологическое образование и экологизация образования // Экология и жизнь № 8.

*Парахонский А.П (2005).* Роль образования в формировании экологической культуры // Успехи современного естествознания. № 2. С. 46-47.

**ПРЕЗИДЕНТСКАЯ БИБЛИОТЕКА Управления Делами Президента Азербайджанской Республики**  
[http://energocis.ru/wyswyg/file/Zakon/Nacional/Azerb/%D0%90%D0%B7%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B6%D0%B0%D0%BD%20%D0%9A%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%8B%20%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%8B%20%D0%A3%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D1%8B%20eco\\_m4\\_2.pdf](http://energocis.ru/wyswyg/file/Zakon/Nacional/Azerb/%D0%90%D0%B7%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B6%D0%B0%D0%BD%20%D0%9A%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%8B%20%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%8B%20%D0%A3%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D1%8B%20eco_m4_2.pdf)

**РЕКОМЕНДАТЕЛЬНЫЙ ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЙ АКТ «Об экологическом образовании населения»** Межпарламентской Ассамблеи государств - участников СНГ (постановление N7-19 от 17 февраля 1996 года)  
<https://docs.cntd.ru/document/901854820?marker>

**РЕКОМЕНДАТЕЛЬНЫЙ ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЙ АКТ «Об экологическом образовании населения»** Межпарламентской Ассамблеи государств - участников СНГ (постановление N7-19 от 17 февраля 1996 года)  
<https://docs.cntd.ru/document/901854820?marker>

**Федеральный закон №7-ФЗ от 10 января 2002 г.** «Об охране окружающей среды» (Электронный ресурс)  
[http://www.consultant.ru/document/cons\\_doc\\_LAW\\_34823/](http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34823/)

*Федорова Т.Н.* «Экологическое образование в России. Прошлое. Настоящее. Будущее.

*Экология Нижнего Новгорода.* Под ред. Н.Ф. Винокуровой

[https://unece.org/DAM/env/epr/epr\\_studies/Azerbaijan\\_II.r.pdf](https://unece.org/DAM/env/epr/epr_studies/Azerbaijan_II.r.pdf)

[https://azertag.az/ru/xeber/ZAKON\\_AZERBAIDZHANSKOI\\_RESPUBLIKI\\_\\_Ob\\_ekologicheskomo\\_obrazovanii\\_i\\_prosveshchenii\\_naseleniya-988078](https://azertag.az/ru/xeber/ZAKON_AZERBAIDZHANSKOI_RESPUBLIKI__Ob_ekologicheskomo_obrazovanii_i_prosveshchenii_naseleniya-988078)

[https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%AD%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F\\_%D0%90%D0%B7%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B6%D0%B0%D0%BD%D0%B0](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%AD%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F_%D0%90%D0%B7%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B6%D0%B0%D0%BD%D0%B0)

<https://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/974554>

[https://azertag.az/ru/xeber/Ustoichivoe\\_razvitie\\_i\\_osnovy\\_ekologicheskoi\\_civilizacii-113262](https://azertag.az/ru/xeber/Ustoichivoe_razvitie_i_osnovy_ekologicheskoi_civilizacii-113262)

**СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ  
ПРАВОВОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ  
РАБОЧЕГО ВРЕМЕНИ ЖЕНЩИН В  
РОССИИ ПО КЗОТ РСФСР 1972 Г. И  
ТК 2002 Г.**

**COMPARATIVE ANALYSIS OF THE  
LEGAL REGULATION OF THE WORKING  
TIME OF WOMEN IN RUSSIA  
ACCORDING TO THE RSFSR Labor Code  
1972 AND TK 2002**

**Людмила Гнетова**

**Ludmila Gnetova**

*доцент кафедры всеобщей истории,  
классических дисциплин и права,  
Нижегородский государственный  
университет им. Н.Лобачевского,  
Павловский филиал*

*Associate Professor of the Department of  
General History, Classical Disciplines and Law,  
Nizhny Novgorod State University named after  
V.I. N. Lobachevsky, Pavlovsk branch*

*Nizhny Novgorod, Russia / Nijni-Novgorod*

**e-mail: gnotova@yandex.ru**

**Pages / səhifələr – 56-60**

<p><b>UOT</b> <b>UDC:</b> 349.2</p> <p><b>ORKID ID</b> <b>ORCID ID:</b> 0000-0002-8832-9913</p> <p><b>Daxil oldu</b> <b>Received:</b> 12.04.2022</p> <p><b>Qəbul olundu</b> <b>Accepted:</b> 31.05.2022</p> <p><b>Redaktə etdi</b> <b>Edited by</b> Dr. Elvin Talyshinsky</p>	<p><b>Ключевые слова:</b> <i>труд женщин, беременные женщины, материнство, льготы для женщин</i></p> <p><b>Резюме</b> В статье рассматриваются особенности правовой регламентации труда женщин по законодательству Российской Федерации в период действия Кодекса законов о труде РСФСР 1972 г. и настоящего Трудового кодекса. Сравниваются нормы, регламентирующие отдельные вопросы рабочего времени беременных женщин и женщин имеющих, малолетних детей в двух правовых актах, анализируются общие черты и отличие. В заключение делаются категоричные выводы о правопреемственности трудового законодательства по регламентации рабочего времени женщин в исследуемом историческом периоде времени.</p> <p><b>Açar sözlər:</b> <i>qadın əməyi, hamilə qadınlar, analıq, qadınlar üçün müavinətlər.</i></p> <p><b>Xülasə</b> Məqalədə 1972-ci il RSFSR Əmək Məcəlləsi və bu Əmək Məcəlləsi dövründə Rusiya Federasiyasının qanunvericiliyinə əsasən qadın əməyinin hüquqi tənzimlənməsinin xüsusiyyətləri müzakirə olunur. İki hüquqi aktda hamilə qadınların və azyaşlı uşaqları olan qadınların iş vaxtının müəyyən məsələlərini tənzimləyən normalar müqayisə edilir, ümumi cəhətlər və fərqlər təhlil edilir. Yekun olaraq, tədqiq olunan tarixi dövrdə qadınların iş vaxtının tənzimlənməsinə dair əmək qanunvericiliyinin varisliyi haqqında qəti nəticələr verilir.</p> <p><b>Key words:</b> <i>women's work, pregnant women, motherhood, benefits for women.</i></p> <p><b>Summary</b> The author considers the features of the legal regulation of women's labor according to the legislation of the Russian Federation during the period of the Labor Code of the RSFSR of 1972 and this Labor Code. There are the norms regulating certain issues of working time for pregnant women and women with young children in two legal acts and common features and differences in the article. In conclusion, the author makes categorical conclusions about the succession of labor legislation for the regulation of women's working time in the studied historical period of time.</p>
---	---

2022 год является юбилейным, потому что именно в этом году исполняется 100 лет со дня вступления в юридическую силу второго КЗоТ РСФСР, 50 лет – третьего КЗоТ РСФСР и 20 лет – действующего в настоящее время Трудового кодекса РФ.

В данной статье будет проведен сравнительный анализ норм, регламентирующих труд женщин 50 лет тому назад и в настоящее время. Законодательные нормы, регулирующие трудовые отношения в современной России постоянно претерпевают значительные изменения, посредством внесения уточнений и дополнений в Трудовой кодекс Российской Федерации.

Однако важным остается вопрос правовой регламентации рабочего времени женщин в России, поскольку законодательное регулирование трудовых отношений с названной категорией лиц остается не совсем совершенным и требует проведения сравнительного анализа для того, чтобы обладать полным представлением о рассматриваемой проблеме [Ульянова Дарья Сергеевна, Остапенко Анастасия Геннадиевна].

Для этого сравним положения, содержащиеся в нормах КЗоТ РСФСР 1972 года и современного трудового законодательства в рамках ТК РФ.

Если мы обратимся к нормам Кодекса законов о труде 1972 г., то важно отметить, что вопросу регламентации труда женщин отводится целая глава XI, которая так и называется «Труд женщин, а также работников, имеющих несовершеннолетних детей или осуществляющих уход за больными членами семьи» [Кодекс законов о труде Российской Федерации (утв. ВС РСФСР 09.12.1971)]. Все нормы данной главы соответствовали международным стандартам по труду женщин и лиц с семейными обязанностями, а некоторые из них были выше этих стандартов. В нормах предусматривались трудовые льготы для женщин с учетом их физиологических особенностей. В ТК РФ также сохранилась данная глава, хотя и частично изменила свое название [Трудовой кодекс

Российской Федерации от 30.12.2001 N 197-ФЗ].

Говоря о регулировании рабочего времени женщин, важно отметить некоторые особенности. Так, ст. 161 КЗоТ содержит общие правила, говорящие о том, что женщины не допускаются до работы в ночное время суток. [Кодекс законов о труде Российской Федерации (утв. ВС РСФСР 09.12.1971)]. Однако законодатель тут же делает оговорку, что привлечение женщин к работе в ночное время все же возможно, но в случаях особой необходимости в отраслях народного хозяйства и в качестве временной меры. В статье не уточняется, какие же отрасли народного хозяйства могут применять ночной труд женщин и в каких случаях. Отмечу, что в действующем Трудовом кодексе нормы, регулирующие общие положения привлечения к ночному труду женщин, нет.

Переходя к нормам, содержащимся в ТК РФ от 2002 года, заметим, что остался неизменным период, считающийся ночным временем работы. Но норма, касающаяся именно труда женщины, на сегодняшний день является частично преобразованной. Так, в соответствии со ст. 98 ТК РФ: не могут привлекаться к работе в ночное время только беременные женщины, а также женщины, имеющие детей в возрасте до трех лет, либо воспитывающие детей-инвалидов, воспитывающие ребенка в возрасте до четырнадцати лет без супруга

[Трудовой кодекс Российской Федерации от 30.12.2001 N 197-ФЗ ].

Исходя из этих положений, можно сказать, что современный Кодекс расширил круг лиц женского пола, которые не могут привлекаться к работе в ночное время, но в то же время в нем учитывается главное - социальная роль женщины.

КЗоТ РСФСР от 1972 г. в статьях 162, 163 содержит положения, согласно которым, как в случае и с ночным временем, женщин нельзя привлекать к сверхурочным работам, а также направлять в командировки «беременных женщин и матерей, кормящих грудью, а также женщин, имеющих детей в возрасте до одного года» [Кодекс законов о труде Российской Федерации (утв. ВС РСФСР 09.12.1971)]. Направление в командировку и привлечение к сверхурочной работе возможно лишь с согласия женщины. Отсюда следует, что решение всегда остается за женщиной, поскольку она выполняет, в первую очередь, роль матери, и только сама самостоятельно может решить: отразится ли такое согласие негативно на ее детях или нет.

Трудовым кодексом РФ несколько иначе регулируется данный вопрос. Так, согласно ст. 259, не допускаются к сверхурочной работе, работе в выходные, нерабочие праздничные дни только беременные женщины. Кодексом 2002 года исключается из нормы определение «мать, кормящая грудью», а также устанавливается иное положение для женщин, имеющих детей. Теперь к работам в сверхурочное время, выходные и нерабочие праздничные дни допускаются женщины, имеющие детей в возрасте до трех лет, но только с их согласия и в соответствии с медицинским заключением.

Подробнее рассмотрим правовое положение, и регламентацию рабочего времени для женщин, кормящих грудью.

Оба рассматриваемых нами нормативно-правовых акта, содержат нормы по названному вопросу. Так, нормы о перерывах на кормление ребенка по КЗоТ РСФСР содержатся в ст. 169. «Матерям, кормящим грудью, и женщинам, имеющим детей в возрасте до одного года, предоставляются перерывы для кормления ребенка» [Трудовой кодекс Российской Федерации от 30.12.2001 N 197-ФЗ]. Важно отметить, что время данного перерыва не включалось в то, которое предоставлялось работникам на отдых и питание, оно было дополнительным. Продолжительность перерывов, согласно указанной статье, составляла полчаса. Работодатель был обязан предоставлять данные перерывы кормящим женщинам не реже чем через каждые три часа работы. Эти перерывы могли быть увеличены до часа и более в случае, если у работающей женщины имелось два или более ребенка в возрасте до одного года. При этом, что немаловажно, время на кормление ребенка включалось в общее рабочее время и оплачивалось по среднему заработку. Это позволяло сохранять работницам заработную плату в нормальном размере.

Сегодня в ст. 258 ТК РФ также содержатся почти идентичные нормы. Необходимо отметить, что были отредактированы также нормы, касающиеся возраста детей. Теперь время перерыва на кормления ребенка могло быть более часа «при наличии у работающей женщины двух и более детей в возрасте до полутора лет» [Ульянова Дарья Сергеевна, Остапенко Анастасия Геннадиевна **ОСОБЕННОСТИ РЕГУЛИРОВАНИЯ ТРУДА ЖЕНЩИН**]. Характерно, что законодателем был увеличен возраст детей, при наличии которого предоставлялся этот перерыв. Также в нормы данной статьи были внесены уточнения о том, что, при наличии письменного заявления, время,



отведенное на кормление ребенка, могло «присоединяться к перерыву отдыха и питания», либо же суммироваться и переноситься на начало или конец рабочего дня с последующим его сокращением. Данная норма позволяла женщинам с детьми планировать рабочий день более удобным для них образом.

На мой взгляд, законодательное закрепление нормы о перерывах на кормление ребенка свидетельствует о гуманизации трудового законодательства и является необходимой, хотя в последнее время женщины почти не пользуются этой льготой. Также отмечу, что КЗоТ от 1972 года и ТК РФ от 2002 года имеют схожесть по данному вопросу. В связи с особенностями практического применения положений, содержащихся в КЗоТ, законодателем в ТК РФ были дополнены лишь некоторые моменты, а общее содержание осталось прежним.

Далее рассмотрим такой вид рабочего времени, как неполное рабочее время и то, какие существуют правовые особенности регулирования трудовых отношений для женщин. Обратимся к статье 93 ТК РФ, в которой указывается, что неполное рабочее время устанавливается для беременных женщин по их просьбе, в чем работодатель не вправе отказать [Кодекс законов о труде Российской Федерации (утв. ВС РСФСР 09.12.1971)]. В таком случае, заработную плату работник будет получать пропорционально отработанному времени, либо в зависимости от объема выполненной работы, режим рабочего времени также устанавливается работником самостоятельно. Отмечу, что в Кодексе Законов о Труде 1972 г. данного положения не содержится. Так, ст. 49 КЗоТ включает лишь обобщенные нормы, касающиеся всех категорий работников. Считаю, что внесение в законодательство уточнений о

том, кто же имеет преимущественное право на неполный рабочий день, является необходимым и верным решением.

Еще одним важным и правильным, на мой взгляд, отличием ТК РФ от КЗоТ является то, что в современном Кодексе закреплены нормы, регулирующие правовое положение женщин, работающих в сельской местности, в то время, как КЗоТ статьей 256 дается лишь указание на то, что иным законом к данной категории лиц «могут устанавливаться особенности регулирования рабочего времени», не уточняя какие.

Так, согласно статье 263.1 ТК РФ, для женщин, работающих в сельской местности, устанавливается сокращенное рабочее время, не превышающее 36 часов в неделю. Но несмотря на то, что количество рабочих часов названной категории работников отличается от нормальной продолжительности рабочего времени, трудовым законодательством гарантируется выплата полной заработной платы, и это справедливо, с моей точки зрения.

Исходя из всего выше сказанного, можно сделать вывод о том, что, по истечении пятидесяти лет с момента принятия КЗоТ РСФСР 1972 года, законодателем были установлены отдельные неточности в нормах, касающихся регламентации труда женщин, и в Трудовом кодексе РФ они были устранены и дополнены, хотя некоторые из них полностью перешли в действующее законодательство и в порядке правопреемства.

На сегодняшний день трудовое законодательство является достаточно разработанным в рамках исследуемого вопроса и в полной мере отражает особенности регулирования рабочего времени женщин, в том числе, учитывает

самое главное - их материнскую социальную роль по воспитанию детей.

### **ЛИТЕРАТУРА**

**Трудовой кодекс Российской Федерации от 30.12.2001 N 197-ФЗ** (с изм. и доп., вступ. в силу с 01.09.2021). Доступ и справ. - правовой системы «КонсультантПлюс». Источник: [http://www.consultant.ru/document/cons\\_doc\\_LAW\\_34683/](http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34683/)

**Кодекс законов о труде Российской Федерации (утв. ВС РСФСР 09.12.1971)** (ред. от 10.07.2001, с изм. от 24.01.2002) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.consultant.ru/document/cons\\_doc\\_LAW\\_1035/](http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_1035/)

**История правового регулирования труда женщин** [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://studwood.net/663299/pravo/istoriya\\_pravovogo\\_regulirovaniya\\_truda\\_zhenschin](https://studwood.net/663299/pravo/istoriya_pravovogo_regulirovaniya_truda_zhenschin)

**Ульянова Дарья Сергеевна, Остапенко Анастасия Геннадиевна ОСОБЕННОСТИ РЕГУЛИРОВАНИЯ ТРУДА ЖЕНЩИН** // Уникальные исследования XXI века. 2016. №3 (15). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-regulirovaniya-truda-zhenschin>

**XX ƏSRİN 20-60-CI İLLƏRİNDƏ  
AZƏRBAYCANDA HÜQUQ ELMİNİN  
VƏZİYYƏTİ**

**Zaur Məmmədov**

*AMEA Elm Tarixi İnstitutunun  
"Elmşünaslıq və elmin sosial problemləri"  
şöbəsinin baş elmi işçisi, hüquq elmləri  
doktoru, dosent*

*Bakı, Azərbaycan / Baku, Azerbaijan*

**e-mail:**

**Pages / səhifələr – 61-64**

**THE SITUATION OF JURISPRUDENCE IN  
AZERBAIJAN IN THE 20-60S OF THE XX  
CENTURY**

**Zaur Mammadov**

*Chief researcher of the department of "Science  
and social problems of science" of the Institute  
of History of Science of ANAS, doctor of legal  
sciences, associate professor*

<p><b>UOT</b> <b>UDC:</b> 321 (091)</p> <p><b>ORKID İD</b> <b>ORCID ID:</b> 0000-0003-3953-0175</p> <p><b>Daxil oldu</b> <b>Received:</b> 18.04.2022</p> <p><b>Qəbul olundu</b> <b>Accepted:</b> 20.06.2022</p> <p><b>Redaktə etdi</b> <b>Edited by</b> Dr. Elvin Talyshinsky</p>	<p><b>Açar sözlər:</b> <i>hüquq, elm, cinayət hüququ, Sovetlər Birliyi, Azərbaycan Xülasə</i></p> <p>Məqalə XX əsrin 20-60-cı illərində Sovetlər Birliyinin tərkibində olan Azərbaycanda hüquq elminin yaranması və inkişafına həsr olunmuşdur. Müəllif bəhs olunan dövrlərdə elmin inkişaf dinamikasını göstərməklə bərabər elmin inkişafını üç dövrə bölmüşdür.</p> <p><b>Keywords:</b> <i>law, science, criminal law, Soviet Union, Azerbaijan</i></p> <p><b>Summary</b></p> <p>The article deals with the establishment and development of jurisprudence in Azerbaijan, which was part of the Soviet Union in the 20s and 60s of the twentieth century. The author divides the development of science into three periods, showing the dynamics of the development of science in the mentioned periods.</p> <p><b>Ключевые слова:</b> <i>право, наука, уголовное право, Советский Союз, Азербайджан.</i></p> <p><b>Резюме</b></p> <p>В статье рассматривается становление и развитие юриспруденции в Азербайджане, входившем в состав Советского Союза в 20-х и 60-х годах XX века. Автор делит развитие науки на три периода, показывая динамику развития науки в указанные периоды.</p>
---	--

İlk növbədə qeyd etmək zəruridir ki, "Azərbaycanda hüquq elminin vəziyyəti" ifadəsi şərtidir, çünki vaxtı ilə SSRİ-nin tərkibində olmuş keçmiş müttəfiq respublikaların hüquq elminin inkişafını böyük bir imperiyanın hüquq elminin inkişafından təcrid edilmiş şəkildə nəzərdən keçirmək qeyri-mümkündür. Bu onunla izah edilə bilər ki, 30 dekabr 1922-ci ildən (SSRİ-nin təşkilindən) sonra İttifaqa daxil olan müttəfiq respublikaların istər hüquq sistemi, istərsə də qanunvericilik sistemi bütünlüklə mərkəzin tələb və göstərişlərinə tabe edilmişdi. Keçmiş müttəfiq respublikalarının heç biri hər hansı qanunvericilik aktı qəbul etməkdə müstəqil deyildi və əgər belə bir təşəbbüs göstərilərdisə, bu, mütləq surətdə mərkəzlə razılaşdırılmalı idi. Belə təşəbbüslərə isə SSRİ-nin varlığı dövründə nəinki səy göstərilməmiş, ümumiyyətlə, buna hər hansı meyillər olmamışdır.

Sovet hakimiyyətinin qurulmasının ilk illəri bütün müttəfiq respublikaların, o cümlədən Rusiyanın və Azərbaycanın hüquq elmi üçün çətin dövr olmuşdur. Dağıdılmış quruluşla eyni vaxtda onun hüquqi dayaqlarının sındırılması, burjua hüquq sistemi və qanunvericilik sisteminin proletariat diktaturası üçün münasib olmayan prinsiplərinin məhv edilməsi və ya onların tətbiqindən imtina olunması, bununla yanaşı yeni hüquq sisteminin və qanunvericilik sisteminin əsaslarının yaradılmasının bir qədər uzanması hər şeydən əvvəl hüquq elminin, onun nəzəri müddələrinin təxirə salınmadan işlənilib hazırlanmasını, hüquq normalarının tətbiqi mexanizmlərinin yeniləşdirilməsini, yeni sosialist hüququ sahəsi və praktika üçün ixtisaslı kadrların hazırlanmasını və s. bu kimi vacib problemlərin həllini ön plana çıxarmışdır. Ona görə də Rusiya İnqilab Komitəsinin ilk sərəncamlarından biri ilə belə bir hal müəyyən edilmişdi ki, yeni qanunvericilik aktlarının hazırlanması və qəbul edilməsində keçmiş burjua qanunvericiliyinin yeni quruluş tələbatlarına zidd olmayan qanunlarından (bu, daha çox prosessual hüquq sahələrini əhatə edirdi) istifadə olunması məqbul hesab edilir.

Keçmiş sovet sosialist hüququnun inkişafında ənənəvi olaraq aşağıdakı 3 (üç) dövr fərqləndirilmişdir:

1) sovet hüquq elminin formalaşması dövrü (1930-cu ilədək davam etmişdir). Bu dövrdə alimlərin marksist-leninçi dövlət və hüquq nəzəriyyəsinə yanaşmalarında bir sıra fərqlər müşahidə edilmişdir;

2) hüquqi paradigmalarda müəyyən edildiyi dövr (1930-1950-ci illər). Bu dövr ərzində ictimai elmlər üzərində sərt və ciddi partiya, dövlət nəzarəti müəyyən edilmiş, hüquqşünas alimlərin yalnız marksist-leninçi hüquq nəzəriyyəsi təliminə arxalanmaları qətiləşdirilmişdir;

3) hüquq elminin növbəti təkamül dövrü (1950-1991-ci illər). Keçmiş SSRİ-də

hüquqi dərketmənin mahiyyətinə əsas yanaşmalar çox gec, yalnız əsrin 50-ci illərindən təzahür etməyə başlamışdır. Buna qədər isə sovet sosialist hüquq elmi bu elm sahəsinin bütün neqativ təzahürlərini sosializmə qədərki istismarçı formasıların adına çıxır, müsbət olanları isə heç bir elmi əsas olmadan özünüküləşdirirdi.

Bildirməyi zəruri hesab edirik ki, Azərbaycanın hüquq elminin tamamilə sovetləşdirilməsi SSRİ-nin təşkilindən sonra daha intensiv xarakter almışdır. Ədalət naminə qeyd etmək lazımdır ki, ölkənin hüquq elminin inkişafı üçün onun Avropaya çıxmasına, geniş bir “pəncərəyə” ehtiyac var idi. Azərbaycan özü tək-cə bunun öhdəsindən yalnız müstəqil olduğu zaman gələ bilərdi. Böyük bir imperiyanın tərkibində isə belə imkan yox dərəcəsində idi. Belə bir imkanı Azərbaycanın hüquq elmi sahəsində çalışan hüquqşünas-tədqiqatçılara məhz rus hüquqşünas-alimləri verdilər. Azərbaycanın sayca son dərəcə az olan (hüququn elə sahələri var idi ki, Azərbaycanda, ümumiyyətlə, belə mütəxəssislər yox idi) hüquqşünasları rus alimləri ilə yaxın əlaqələrin qurulması, bəzi ziyalıların Rusiyanın ali məktəblərində hüquqşünaslıq peşəsinə yiyələnməsi (bu proses hələ Rusiyadakı Oktyabr dövlət çevrilişinə qədərki dövrlərdə baş verməyə başlamışdır) nəticəsində özlərinin hüquqi elmi dünyagörüşünü genişləndirə bildilər. Daha doğrusu, bu cəhətdən İttifaqın tərkibində olmaq elmin müştərək inkişafına əlverişli şərait yaradırdı. Qarşılıqlı elmi fikir mübadilələrinin, müxtəlif mövzularda ümumittifaq konfranslarının, hüququn ayrı-ayrı sahələri üzrə elmi diskussiyalar şəbəkəsinin genişləndirilməsi hüquq elminin inkişafına müəyyən istiqamət verirdi.

Azərbaycanın keçmiş SSRİ-nin tərkibinə daxil edilməsi müəyyən mənada həm də ölkənin bəzi xarici dövlətlərlə beynəlxalq-hüquqi əlaqələrinin yaranmasına imkan verirdi. Beynəlxalq-hüquqi əməkdaşlıq eyni

zamanda hüquq elmlərinin inkişafına da müsbət təsir göstərirdi. Belə qarşılıqlı əlaqələrin yaranması və genişlənməsi hüquq elminin problemləri ilə bağlı qarşılıqlı fikir mübadiləsinin aparılmasına, eləcə də təcrübə mübadiləsinə şərait yaradır, digər tərəfdən də milli hüququn inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsinə, xarici müsbət praktikanın öyrənilməsinə kömək edirdi.

Azərbaycanda hüquq elminin sovet sistemi üzrə inkişafı sahəsində ilk addımlardan biri mülki hüquq elmi sahəsində atıldı. Cəmiyyətdə əmlak və şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərinin tənzim edilməsində ən başlıca rola malik olan mülki hüquq elminin inkişafı eyni zamanda mülki-prosessual hüquq elminin inkişafına əlverişli şərait yaratmaq demək idi. Digər tərəfdən, sosialist ictimai mülkiyyət formasının bərqərar olması mülki hüquqlar sferasında yeni norma və prinsiplərin, elmi müddələrin işlənilməsi və praktiki tətbiqini zəruri edirdi. Bunun ən mühüm elmi-nəzəri və praktiki göstəricilərindən biri kimi 16 iyun 1923-cü il tarixdə 524 maddədən ibarət Azərbaycan SSR Mülki Məcəlləsinin qəbulu oldu. Həmin Məcəllənin 1-ci və 2-ci maddələrində göstərilirdi ki, “mülki hüquqlar, onların ictimai-təsərrüfat təyinatlarına zidd olaraq həyata keçirildiyi hallar istisna edilməklə, qanunla qorunur.

Mülki hüquqa dair mübahisələr məhkəmə qaydası ilə həll edilir. Məhkəməyə müraciət etmək hüququndan imtina etmək dürüst deyildir” [Azərbaycan SSR-in Mülki Məcəlləsi (1923-cü il). Azərbaycan SSR-in Mülki Məcəlləsi (1964-cü il): Bütün əlavə və dəyişikliklər də daxil olmaqla məcəllələrin bərpası edilmiş tam mətnləri, 2013:36].

Qeyd olunan Məcəllədə nikah, ailə və qəyyumluq hüququnun hər biri ayrıca bölümdə - müvafiq olaraq 436-461, 462-491 və 492-524-cü maddələri əhatə etməklə öz əksini tapmışdı. Bu, eyni zamanda Azərbaycan nikah

və ailə hüquq elminin inkişafına zəmin yaradırdı.

Sosializm cəmiyyətində yeni əmək münasibətlərinin bərqərar olması nəticəsində yaranmış sosialist əmək sistemi əmək qanunvericiliyinin yeni prinsiplərinin işlənilməsi, kollektiv müqavilələr bağlanması, əməyin mühafizəsi və s. qaydalarının yaradılmasını gündəliyə gətirmişdi. Bu, təxirəsalınmaz tədqiqatların aparılmasını labüd edirdi. Belə bir vəzifənin öhdəsindən isə, şübhəsiz ki, ilk növbədə Azərbaycanın əmək hüquq elmi gələ bilərdi. Lakin bir məsələni də qeyd etmək zəruridir ki, o dövrdə əmək normativləri yalnız mərkəz tərəfindən müəyyənləşdirilirdi və bütün müttəfiq respublikalar, o cümlədən Azərbaycan öz qanunvericiliyini və əmək hüquq elminin inkişaf istiqamətlərini bunun əsasında müəyyən edə bilərdi. Bunun nəticəsi olaraq 1923-cü il yanvarın 1-dən Azərbaycanda Əmək Qanunları Məcəlləsi qüvvəyə minmişdir.

1930-1950-ci illər Azərbaycanın hüquq elminin inkişafında bəzi müsbət nəticələri ilə diqqəti cəlb etsə də, əsrin 40-cı illərinə yaxın beynəlxalq vəziyyətin mürəkkəbləşməsi bu sahədə öz neqativ təzahürlərini büruzə vermişdir. 14 mart 1937-ci il tarixdə 14 fəsil və 154 maddədən ibarət olan Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Konstitusiyasının [2] qəbulu ictimai həyatın bütün sahələrində olduğu kimi, hüquq elmi sferasında da öz müsbət cəhətləri ilə yadda qalmışdır. Məhz Əsas Qanunun qəbulundan sonra ölkənin hüquq elminin təkamül dövrü başlamışdır. Azərbaycanın mülki hüquq, cinayət hüququ, əmək hüququ, mülki-prosessual hüquq elminin inkişafı istiqamətində xeyli tədqiqatlar yerinə yetirilmişdir. Məsələn, cinayət hüququ elmində cinayətə elmi anlayış verilmiş, cinayətlərin əlamətləri konkretləşdirilmiş və cinayət tərkibinin ünsürləri dəqiqləşdirilmişdir. Cinayət-prosessual hüquq



elminin əsas prinsipləri (cinayət işlərinə baxılmasının şifahiliyi, müttəhimin müdafiə hüququnun təmin edilməsi, hakimlərin müstəqilliyi və s.) müəyyənləşdirilmiş və elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır. Cinayət prosessual hüquq elmində ilk dəfə olaraq mühakimə icraatında “çəkişmə” prinsipinin tətbiqi təklif edilmiş və o, sonrakı illərdə öz reallığını tapmışdır.

Azərbaycanda hüquq elmi öz inkişafında mühüm yenilikləri 1950-ci illərdən sonra hiss etməyə başladı. Həmin elmi inkişaf 1985-ci ilə qədər fasiləsiz olaraq davam etdi.

25 dekabr 1958-ci ildə 47 maddədən ibarət olan “SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericilik Əsasları”nın, 8 dekabr 1961-ci il tarixdə 129 maddədən ibarət olan “SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların mülki qanunvericilik Əsasları”nın qəbul edilməsi ümumən sovet hüquq elmində yeni inkişaf mərhələsinin başlanğıcı demək idi.

25 dekabr 1958-ci ildə və 8 dekabr 1961-ci il tarixdə qəbul olunmuş Əsaslar hüquq elminin inkişafında tam olmasa da, bir sıra yeni istiqamətlər müəyyən etdi. Məsələn, “SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların

cinayət qanunvericilik Əsasları” rəhbər tutularaq hazırlanmış və Azərbaycan SSR-in 8 dekabr 1960-cı il tarixli Qanunu ilə təsdiq edilərək 1961-ci il martın 1-dən qüvvəyə minmiş, 264 maddədən ibarət olan Azərbaycan SSR Cinayət Məcəlləsinin 1-ci maddəsində göstərilirdi ki, “Azərbaycan SSR Cinayət Məcəlləsinin vəzifəsi Sovet ictimai və dövlət quruluşunu, sosialist mülkiyyətini, şəxsiyyəti və vətəndaşların hüquqlarını və bütün sosialist hüquq qaydalarını cinayətkar qəsdlərdən qorumaqdır.

Bu vəzifəni həyata keçirməkdən ötrü Azərbaycan SSR Cinayət Məcəlləsi hansı ictimai təhlükəli əməllərin cinayət əməli olduğunu müəyyən edir və cinayət törətmiş şəxslərə tətbiq ediləcək cəzaları təyin edir” [Azərbaycan SSR Cinayət Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan SSR-in 1960-cı il 8 dekabr tarixli Qanunu. Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Məlumatı, 1960-cı il, № 29, maddə 143].

Bundan başqa, ölkəmizin cinayət qanunvericiliyinin bir sıra normalarının sanksiyaları humanistləşdirildi və onların bəzilərinə yeni demokratik məzmun verildi.

## **ƏDƏBİYYAT**

*Azərbaycan SSR-in Mülki Məcəlləsi (1923-cü il). Azərbaycan SSR-in Mülki Məcəlləsi (1964-cü il):* Bütün əlavə və dəyişikliklər də daxil olmaqla məcəllələrin bərpa edilmiş tam mətnləri (2013). Bakı: Hüquq Yayın Evi

*Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının 14 mart 1937-ci il tarixli Konstitusiyası (1937).* Bakı: AzPartnəşr

*Azərbaycan SSR Cinayət Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında* Azərbaycan SSR-in 1960-cı il 8 dekabr tarixli Qanunu. Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Məlumatı, 1960-cı il, № 29, maddə 143

<p><b>UOT</b> <b>UDC:</b> 321 (091)</p> <p><b>ORKID İD</b> <b>ORCID ID:</b> 0000-0002-4404-4983</p> <p><b>Daxil oldu</b> <b>Received:</b> 07.04.2022</p> <p><b>Qəbul olundu</b> <b>Accepted:</b> 11.05.2022</p> <p><b>Redaktə etdi</b> <b>Edited by</b> Dr. Elvin Talyshinsky</p>	<p><b>Açar sözlər:</b> <i>Azərbaycan, elm, təhsil, inkişaf, bilik</i></p> <p><b>Xülasə</b> Məqalə Azərbaycan respublikasında mövcud olan elm və təhsil institutları, onların əsas inkişaf istiqamətlərindən bəhs edir. Müəllif ümumi təsəvvür yaratmaq üçün bu problemin əsas mənbələrindən – qanunvericilik sənədlərindən istifadə etmişdir.</p> <p><b>Keywords:</b> <i>Azerbaijan, science, education, development, knowledge</i></p> <p><b>Summary</b> The article discusses the existing science and education institutions in the Republic of Azerbaijan and their main directions of development. The author used the main sources of this problem - legislative documents - to create an overview.</p> <p><b>Ключевые слова:</b> <i>Азербайджан, наука, образование, развитие, знания</i></p> <p><b>Резюме</b> В статье рассматриваются существующие в Азербайджанской Республике институты науки и образования и основные направления их развития. Для создания обзора автор использовал основные источники данной проблемы - законодательные документы.</p>
---	--

Bəşəriyyət bilik cəmiyyətinə keçid mərhələsini yaşayır. Müasir qloballaşma prosesi bilik cəmiyyətinin sərhədlərinin genişlənməsinə və bəlkə də ümumbəşəri miqyas almasına gətirir. Bilik cəmiyyətinin əsasında müasir təhsil və elm sisteminin sürətli inkişafı prosesi dayanır. Bu proses sosial inteqrasiyanın genişlənməsi, yəni hər zaman və hər yerdə daha yaxşı təhsil almış, elmlə insanlara yüksək tələbatla və miqrasiyanın xüsusi forması kimi “beyin axını” probleminin yaranması ilə müşayiət olunur.

Sosial ədalətin ilkin amillərindən hesab edilən bərabər imkanlar konsepsiyası elm və təhsil sisteminin kütləviləşməsi prosesində özünü əks etdirir. Digər tərəfdən məhz elm və

təhsilin nailiyyətlərinin birbaşa bazar iqtisadiyyatının inkişafına yönəldilməsi və bu iqtisadiyyatın aparıcı bir hissəsinə çevrilməsi müasir sosial qeyri-bərabərliyin əsası kimi

çıxış edir. Belə ki, kütləvi və özəl təhsil müəssisələrində tədrisin fərqli olması biliklərin əldə edilməsi prosesinə təsir göstərir. Biliklərlə bağlı yaranan fərq işlə təmin olunma zamanı özünü göstərir. İşçi qüvvəsinin zəruri bilik və bacarıqlara yiyələnməsi və bu əsasda sosial strukturun formalaşdırılması və cəmiyyətdə sosial seleksiya prosesi təhsilin ictimai rolu ilə bağlıdır. Beləliklə, sosial mobilliyin əsas amili olan elm və təhsil cəmiyyətdə sosial diferensiasiya və sosial inteqrasiya proseslərinə təsir göstərir. Təhsil sistemi iqtisadi, siyasi, sosial seçim, sosial nəzarət, təlim, tərbiyə və sosiallaşma funksiyalarını yerinə yetirməklə yanaşı, həm də meqasosium olan bəşər sivilizasiyasının həyat davamlılığının və sabitliyinin qorunub saxlanmasına yönəlir. Elm və təhsil sistemində müxtəlif istiqamətli innovasiyaların tətbiq edilməsi milli təhsil prosesinin dəyişməsinə, standart xarakter almasına səbəb olur. Milli təhsil sistemlərində yeni xüsusiyyətlərin mənimsənilməsi dövlətlərin təhsil siyasətinin dəyişməsi ilə nəticələnir. Dünyada baş verən demoqrafik dəyişikliklər təhsil sisteminin kütləviləşməsi, onun müxtəlif formalarının (məsafədən təhsil, fasiləsiz təhsil və s.) yaranması ilə müşayiət olunur. Elm və təhsil sistemində aparılan islahatlar beynəlxalq dəyişiklikləri və dünya təhsil sistemində inteqrasiya imkanlarını nəzərə alaraq həyata keçirilir. Bu, dünya miqyasında tələb olunan kadrların hazırlanması baxımından müsbət fəaliyyət olsa da, milli dəyərlərin, vətənə bağlılıq və s. hissələrin təbliği baxımından mənfi tendensiyadır. Məlum olduğu kimi təhsil sistemi özündə müxtəlif səviyyəli və tipli təhsil müəssisələrini, onların təşkilatı və struktur quruluşunu birləşdirir. Azərbaycanda təhsil sistemi ilə bağlı səmərəli sosial siyasətin həyata keçirilməsi məqsədilə ictimai və dövlət səviyyəsində çox sayda layihələr həyata keçirilir.

Hökumət "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət

Strategiyası" və "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası"nın həyata keçirilməsi ilə bağlı Fəaliyyət Planı" qəbul edib. Burada xüsusi olaraq vurğulanır ki, modernləşmə, yaxud müasirləşdirmə, həm də "ölkədə insan kapitalının inkişafı, şəxsin müasir bilik və bacarıqlara yiyələnməsinin təmin edilməsi" ilə bağlıdır və bu əsasda təhsilin beş strateji və fəaliyyət istiqaməti müəyyən edilmişdir: I. Səriştəyə əsaslanan şəxsiyyətyönlü təhsil məzmununun yaradılması; II. Təhsil sahəsində insan resurslarının müasirləşdirilməsi, o cümlədən təhsil alanların fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alan innovativ təlim metodları və texnologiyaları vasitəsilə təhsilin məzmununun səmərəli mənimsənilməsinin təmin edən yüksək nüfuzlu təhsil verənin formalaşdırılması; III. Təhsildə nəticələrə görə cavabdeh, şəffaf və səmərəli idarəetmə mexanizmlərinin yaradılması, həmçinin dövlət-ictimai xarakterli və dövlət-biznes partnyorluğuna əsaslanan idarəetmə sisteminin formalaşdırılması; IV. Müasir tələblərə uyğun və ömür boyu təhsili təmin edən təhsil infrastrukturunun yaradılması; V. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi cəhətdən dayanıqlı və dünyanın aparıcı təhsil sistemlərinin standartları ilə eyni səviyyəyə uyğun təhsil sisteminin maliyyələşdirilməsi modelinin qurulması, həmçinin Təhsilin İnkişafı Fondunun yaradılması. Göründüyü kimi, dövlət təhsilin inkişafı sahəsində xüsusi, milli əsasları və beynəlxalq dəyişiklikləri nəzərə alan təhsil siyasəti həyata keçirir. Bütün dünyada olduğu kimi Azərbaycanda da elm və təhsilin kütləviləşməsi və beynəlmilləşməsi prosesi davam edir və bu proses qanuni əsaslar qazanır.

İnsan Haqları ilə bağlı Ümumi Bəyannamənin 26-cı maddəsində göstərilir ki, təhsil almaq insanın qanunla möhkəmlənmiş sosial hüquqlarından biri olub, həm şəxsiyyətin, həm də cəmiyyətin inkişafına yönəlir. Müasir dövrdə təhsil almaq hüququ

dedikdə, pulsuz ibtidai və orta təhsil, təhsilin əlçatan olması, valideynin övladı üçün təhsil formasını (dini, dünyəvi) və müəssisəsini (özəl və ya dövlət) seçmək hüququnun olması, azad tədris etmək və təhsil müəssisəsi açmaq hüququnun olması və s. nəzərdə tutulur (Всеобщая декларация прав человека Принята и провозглашена резолюцией 217 А). Azərbaycan dövləti İnsan Haqları ilə bağlı Ümumi Bəyannaməyə qoşulub. Buradakı insan hüquqları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında yer almışdır. AR Konstitusiyasında göstərilir ki, hər bir vətəndaşın təhsil almaq hüququ vardır, təhsil sistemi dövlətin nəzarəti altındadır, o, minimum təhsil standartlarını müəyyən edir və pulsuz icbari ümumi orta təhsil almaq hüququnu təmin edir (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 2005:). “Təhsil haqqında” Qanunda təhsilin ibtidai, orta, ümumi təhsil formaları fərqləndirilir. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda göstərilir ki, ölkəmizdə təhsil dünyəvi və fasiləsiz xarakter daşıyır. Humanistlik, demokratiklik, bərabərlik, millilik və dünyəvilik, keyfiyyətlik, səmərəlilik, fasiləsizlik, vəhdətlik, daimilik, varislik, liberallaşma, inteqrasiya Təhsil sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsipləri kimi müəyyənləşdirilmişdir (Maddə 3). Dövlət təhsil hüququna, yəni hər bir vətəndaşın təhsil alması üçün müvafiq şəraitin yaradılmasına və bu zaman ayrışkılığın heç bir formasına yol verilməməsinə təminat verir. Azərbaycanda icbari ümumi təhsil tətbiq edilir. Dövlət istedadlı şəxslərin və sosial müdafiəyə ehtiyacı olanların təhsil almasına şərait yaradır (maddə 5). Təhsil əsas sosiallaşma institutlarından biri kimi vətəndaşların adaptasiyası, inteqrasiyası və ixtisaslaşmasına gətirir. Bu zaman təhsilin sosial məsuliyyət problemi meydana çıxır. Belə ki, adaptasiya, inteqrasiya və ixtisaslaşma funksiyaları məhdud imkanlara malik olan insanlara münasibətdə təhsillə bağlı təkmilləşdirilmiş sosial siyasətin həyata keçirilməsini tələb edir. Bunu nəzərə alaraq,

“Təhsil haqqında” Qanunda sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxslərin təhsil alması üçün xüsusi dövlət standartları müəyyən edilir (maddə 6), onların təhsilini, müalicəsini, sosial adaptasiyasını və ictimai həyata inteqrasiyasını nəzərdə tutan xüsusi ümumtəhsil proqramları həyata keçirilir (maddə 10).

Bu qanundan çıxış edərək qeyd ə bilərlik ki, hazırda Azərbaycanda inklüziv təhsilin inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. Inklüziv, yaxud inteqrativ təhsil kütləvi bağça və məktəblərdə korreksion siniflərin yaradılmasına yönəlmiş, “xüsusi” və “normal” uşaqların tam seqreqasiyası ilə bağlı klassik təhsildən uzaqlaşan, insanlar arasındakı fərqi dəyər və hər bir kəsi təhsil prosesinin tamhüquqlu iştirakçısı kimi qəbul edən təhsil formasıdır. Inklüziv təhsil bütün təhsil alanların bağçanın, məktəbin, universitetin həyatında tam iştirakına şərait yaradılmasına yönəlir. Bu təhsilin əsas məqsədi hər bir kəs üçün tam sosial həyatın təmin edilməsi ilə bağlıdır (Инклюзивное образование, 2010:). Ölkəmizdə formal, qeyri-formal, informal təhsil formaları tətbiq edilir (maddə 12). Tətbiq edilən təhsil pillələri və səviyyələri aşağıdakılardır: - məktəbəqədər təhsil; - ümumi təhsil; - ibtidai təhsil; - ümumi orta təhsil; - tam orta təhsil; - ilk peşə-ixtisas təhsili; - orta ixtisas təhsili; - ali Təhsil müəssisəsi: bakalavriat, magistratura, doktorantura (maddə 17).

Qanunda göstərilir ki, təhsil müəssisəsi aşkarlıq, şəffaflıq, demokratiklik prinsipləri əsasında idarə edilir. Qeyd edildiyi kimi təhsil Azərbaycanda sosial siyasətin aparıcı istiqamətlərindən biridir. Ölkəmizdə təhsil sahəsində həyata keçirilən islahatlar milli təhsil sisteminin dünya təhsil sistemində inteqrasiyasına yönəlib və bu, ali təhsil sistemində təşkilati dəyişikliklərin həyata keçirilməsinə səbəb olur.

Azərbaycan Respublikasının Elm haqqında qanununda elm və təhsilin qarşılıqlı əlaqəliliyi və asılılığı məsələlərinə aydınlıq

gətirilir. Bu Qanununda “...elm, təhsil, iqtisadiyyat və cəmiyyətin qarşılıqlı münasibətlərində integrativ bağlılığın və

dialektik vəhdətin” mövcudluğu və təmin edilməsi məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilir və bu əsasda elm sosial institut kimi təqdim edilir.

## **ƏDƏBİYYAT**

*Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2013-cü il 24 oktyabr tarixli nömrəli Sərəncamı* ilə təsdiq edilmişdir. (“Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. İlham Əliyev . Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Bakı şəhəri, 24 oktyabr 2013-cü il.). <http://www.president.az/articles/9779>

*Всеобщая декларация прав человека* Принята и провозглашена резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи от 10 декабря

*Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (2005)*. Bakı, “Qanun”

*Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu*. İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Bakı şəhəri 19 iyun 2009-cu il

*Инклюзивное образование (2010)*. Выпуск 4. Методические рекомендации по организации инклюзивного образовательного процесса в детском саду. – М.: Центр «Школьная книга»,

*Elm haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu*. İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Bakı şəhəri, 14 iyun 2016-cı il. [https://science.gov.az/uploads/PDF/Elm\\_haqqinda\\_Azerbaijan\\_Respublikasinin\\_Qanunu.pdf](https://science.gov.az/uploads/PDF/Elm_haqqinda_Azerbaijan_Respublikasinin_Qanunu.pdf)



ƏLLAMƏ ŞƏMSƏDDİN MƏHƏMMƏD  
İBN MAHMUD AMULININ «NƏFAİS  
ƏL-FÜNUN Fİ ƏRAİS ƏL-ÜYUN» ADLI  
ƏSƏRİ ORTA ƏSR AZƏRBAYCAN ELM  
TARİXİ ÜZRƏ MƏNBƏ KİMİ

WORK NAMED AFTER “NEFAISUL-  
FUNUN FI ARAISUL’L-UYUN” OF  
ALLAMA SHAMSADDIN MAHAMMAD IBN  
MAHMUD AMULI ABOUT MIDDLE AGES  
AZERBAIJANI HISTORY OF SCIENCE AS  
A SOURCE

Elxan Quliyev

Elkhan Quliyev

AMEA-nın Elm Tarix İnstitutunun elmi  
işçisi

Researcher of the Institute of History of Science  
of the ANAS

Baku, Azerbaijan / Baki, Azərbaycan

e-mail: elkhan2000@yahoo.com

Pages / səhifələr – 69-74

UOT

UDC: 09.

ORKID İD

ORCID ID:

0000-0002-9226-8877

Daxil oldu

Received: 06.04.2022

Qəbul olundu

Accepted: 09.06.2022

Redaktə etdi

Edited by

Dr. Bayram Quliyev

*Açar sözlər:* Şəmsəddin Amuli, «Nəfais əl-fünun fi Ərais əl-üyun», Azərbaycan, elm, tarix, mənbə;

*Xülasə*

«Şəmsəddin Amuli» ləqəbi ilə tanınan Əllamə Məhəmməd ibn Mahmud XIII-XIV əsrlərdə yaşayıb yaratmış islam alimlərindən biri olmuşdur. Bu alimin ən məşhur və dəyərli əsəri, fars dilində yazılmış «Nəfais əl-fünun fi Ərais əl-üyun» adlı əsəridir. Üç cildə çap edilmiş bu kitab qədim elmlərə dair müfəssəl elmi-ensiklopedik bir əsər hesab olunur. Əsərdə dövrün 120-yə yaxın elmi və onların müxtəlif sahələri böyük məharətlə işıqlandırılmış, elmin mürəkkəb məsələləri sox sadə dildə şərh edilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, XIII-XIV əsrlərdə Azərbaycanda elm və mədəniyyətlə bağlı zəngin məlumatla malik olan bu əsər Azərbaycan tarixi baxımından hədsiz əhəmiyyətə malik olan mənbələr sırasına daxil edilə bilər. Biz bu dəyərli əsərin XIII-XIV əsrlərdə Azərbaycanda elm və mədəniyyət tarixinin nisbətən geniş şəkildə işıqlandırılması istiqamətində xüsusi rol oynayacağına inanırıq.

*Key words:* Shamsaddin Amuli, “Nefaisul-funun fi Araisul’l-uyun”, Azerbaijani, history, science, source;

*Summary*

Allama Mahammad ibn Mahmud known with his penname as Shamsaddin Amuli, was one of the Islamic scientists and lived and created in XIII-XIV centuries. The most popular work of the scientist is “Nafaisa al-Funun fi Arais al-Uyun” written in Persian language. While reading this work, it comes clear that Islamic scientists had no contradictions against worldwide sciences just from ancient times. And this scientific-encyclopedic work written by prominent Islamic scientists in XIII-XIV centuries This book consisting of three volumes is considered one of the detailed scientific-encyclopedic works written about ancient sciences. Moreover, approximately 120 scientific works or works on different fields are elucidated very skillfully and complicated questions of science are explained in a simple way here.

*Ключевые слова:* Шамсəддин Амули, «Нафаис ал-фунун фи Араис ал-уйун», Азербайджан, история, наука, источник .

*Резюме*

Алламе Мухаммед ибн Махмуд, известный под псевдонимом «Шемседдин Амули», был одним из видных ученых исламского мира живших в XIII – XIV вв. Труд «Нафаис ал-фунун фи Араис ал-уйун», написанный на персидском языке, является самым популярным произведением упомянутого ученого. При исследовании этого источника выясняется, что исламские богословы-ученые никогда не находились в оппозиции к светским наукам. Научно-энциклопедический труд, написанный на рубеже XIII – XIV вв. Алламе Мухаммедом ибн Махмудом, является наглядным примером, доказывающим вышеуказанное положение.

Данная книга, состоящая из трех томов, считается обстоятельным научно-энциклопедическим трудом нашего автора о древних науках. В книге мастерски освещены около 120-ти наук и их различные направления, в очень доступном для читателей стиле изложены сложные вопросы науки.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycanın orta əsrlər elm tarixinin hərtərəfli öyrənilməsi və təbliği yazılı qaynaqların varlığından və elmi səviyyəsindən çox asılıdır. XIII-XIV əsrlərdə Şərq ölkələrində, o cümlədən Azərbaycan və İranda tarix elmi nəzərə cərpacaq dərəcədə irəliləmişdi [ Qasimov X, 2008: 3; Azərbaycan tarixi, 2007: 125]. Heç təsadüfi deyil ki, akademik V.V.Bartold bu dövrü «Fars (İran) tarixşünaslığının qızıl əsrləri» adlandırmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, fars dili XIV əsrdə Yaxın və Orta Şərqdə bədii-ədəbi dil funksiyasını yerinə yetirmişdir. Həmin dövrdə çoxlu tarix əsərləri meydana gəlmişdir ki, onlardan 70-dən artığı zəmanəmizə qədər gəlib çıxmışdır [Piriyeu V, 2003: 6; Qasimov X, 2008: 88]. Belə əsərlərdən biri də Əllamə Şəmsəddin Məhəmməd ibn Mahmud Amulinin «Nəfais əl-fünun fi Ərais əl-üyun» adlı əsəridir. Hazırkı məqalədə adı çəkilən əsərin tanındılmasına, onun Azərbaycan elm tarixi və tarixşünaslığında nə dərəcədə əhəmiyyətli olmasına dair nisbətən geniş məlumat verməyə çalışmışıq. Qeyd etmək lazımdır ki, sözügedən əsər XIII-XIV əsrlər Azərbaycan elm tarixi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

«Şəmsəddin Amuli» ləqəbi ilə tanınan Əllamə Məhəmməd ibn Mahmud XIII (hc. VII) əsrin ikinci yarısında Amulda (Mazandaran vilayəti) anadan olmuşdur. O, Ulcaytu xanın dövründə (1304-1317) Sultaniyyə şəhərinə dəvət olunmuş, ora getdikdən sonra isə Ulcaytu xan və onun vəziri Fəzlullah Rəşidəddinin rəğbətini qazanaraq Sultaniyyə mədrəsəsinin müdərrisi və müəllimi vəzifəsinə təyin edilmişdir [ Əllamə Şəmsəddin Muhəmməd, 1389, c.1: 13].

Əllamə Şəmsəddin Amuli ərəb və fars dillərində bir neçə dəyərli əsərin müəllifidir. Amma bu alimin ən məşhur əsəri fars dilində yazdığı «Nəfaisə əl-fünun fi Ərais əl-üyun» «Çəşmələr incilərində nəfis elm sahələri» əsəridir. Üç cildə ibarət bu kitab sözügedən dövrün müfəssəl elmi-ensiklopedik bir əsəri hesab olunur. Belə ki, əsərdə 120-yə yaxın elm və onların müxtəlif sahələri böyük məharətlə işıqlandırılmış, elmin mürəkkəb məsələləri çox sadə bir dildə şərh edilmişdir [ Əllamə Şəmsəddin Muhəmməd, 1389, c.1.13].

Müəllif bu əsərdə ilk öncə giriş sözü ilə çıxış etmiş, birinci fayda olaraq elmin üstünlükləri, ikinci fayda kimi elmin müxtəlif

sahə və istiqamətlərə bölünməsi, üçüncü fayda olaraq isə əsərin hazırlanması barədə orijinal məlumat vermişdir. O, XIII-XIV əsrlərdə Azərbaycan və islam alimlərinin elmi səviyyəsi, onların dünyəvi elmlərə yanaşma tərzini kimi mühüm məsələləri də nisbətən geniş şəkildə işıqlandırmışdır [Əllamə Şəmsəddin Muhəmməd, 1389, c.1: 9,14,16].

Ümumi məlumat olaraq qeyd etmək lazımdır ki, mənbələrə görə orta əsrlərdə islam dünyasında islam elmləri aşağıdakı sahələr üzrə təsnifatı əsas götürülmüşdür:

1) *Əsas ərəb elmləri* (علوم عربية اصلية): İslamdan öncə mövcud olan elmlər: lüğət elmi, şeir və xitabə.

2) *İslam elmləri* (علوم اسلامي): İslamdan sonra meydana çıxmış zəruri şəriət elmləri: fiqh (islam hüququ), hədis, təfsir və s.

3) *Daxil olmuş elmlər* (علوم دخيلي): Digər ölkə və xalqların, o cümlədən Yunan, İran, Hind, Süryani (Assuriyalı) və s. dillərdən ərəb dilinə tərcümə olunmuş elmlər: tibb elmi, nücum, riyaziyyat, həndəsə, musiqi, məntiq, fəlsəfə ... (Hələbi: 1377: 56).

Əllamə Şəmsəddin Amuli giriş sözündən sonra qədim dövrlərə aid yetmiş beş

elm və otuz altı elm sahəsi barədə verdiyi elmi açıqlamalar diqqəti xüsusilə cəlb edir. O, 1335 (hc.736)-cı ildə başladığı, 1341 (hc.742)-ci ildə tamamladığı həmin ensiklopedik əsərdə elmin hər bir sahəsini müxtəlif fəsil və bablara bölərək şərh etmişdir. Əsərin tarix bölməsində Sultan Əbu Səidin vəfat etdiyi dövrə (1335) qədər baş vermiş tarixi hadisələr öz əksini tapmışdır. Əsərin giriş bölməsində isə elmin üstünlükləri barədə maraqlı fəlsəfi açıqlamalar verilmişdir [Əllamə Şəmsəddin Muhəmməd, 1389, c.1: 9].

Əsərdə əks etdirilmiş ensiklopedik məlumatlardan belə nəticə əldə olunur ki, bəzi müasir tədqiqatçıların haqsız ehtimallarının əksinə olaraq Azərbaycan, islam alimləri hələ qədim dövrlərdən etibarən metafizika və ilahiyyat ilə yanaşı, təbiət və dəqiq elmlərə də xüsusi diqqət yetirmiş və elmin heç bir sahəsinə qarşı çıxış etməmişlər.

XIII-XIV əsrlərə aid bütün elm sahələrini özündə ehtiva edən həmin tarixi-elmi əsərdə müəllif ilk öncə elmə geniş və əhatəli bir tərif vermiş, sonra isə onu bir neçə sahəyə bölərək oxuculara təqdim etmişdir. Şəmsəddin Amuli hər bir elmin tərkib hissələrini ayrı-ayrılıqda tədqiq etmiş və bu sıradan elmin heç bir sahəsi onun diqqət və qələmindən kənar qalmamışdır.

Müəllif bu əsərdə dövrün ənənəvi qaydasına uyğun olaraq elmi müxtəlif sahələrə; «hikmətli elmlər» və «qeyri-hikmətli elmlər»ə bölür və həmin təsnifata əsasən də bəhsini davam etdirir. Bu isə orta əsrlərdə Azərbaycan, islam alimlərinin elmi səviyyəsi, onların müxtəlif elm sahələrinə yanaşma tərzini və s. kimi mühüm məsələlər barədə bizdə nisbətən geniş təsəvvür yaradır [Əllamə Şəmsəddin Muhəmməd, 1389, c.1: 14].

Beləliklə müəllif əsərin əsasını hikmətli və qeyri-hikmətli elmlər bölgüsü üzərində qurur və onları iki qismə «ülüm-i əvail = ilkin elmlər» və «ülüm-i əvaxir = sonuncu elmlər»ə bölür. Şəmsəddin Amuli ilk növbədə «ülüm-i əvaxir»i şərh edir və onları

dörd hissəyə bölür və bu bölmələrin hər birinin bir neçə sahədən ibarət olduğunu göstərir;

#### **Ülüm-i əvaxir:**

**A-Ədəbi elmlər;** buraya daxil edilir: xəttatlıq, dil, sintaksis, (اشتقاق) alınma sözlər, morfolojiya, (معانى) məani, (بيان) bəyan, (تقریض) təqriiz, (عروض) əruz, (قافیہ) qafiyələr, (انشاء) inşa, (امثال) əmsal, (ديوان) divan, (استیفا) istifa;

**B-Şəriət elmləri:** kəlam elmi, təfsir, hədis, üsul, fiqh, qiraət, əxlaq, şəriət qanunlarına uyğun olan hüquqi qeydiyyatlar, dəəvat (دعوات);

**C-Təsəvvüf elmi :** سلوک Süluk, حقیقət həqiqət, مراد مرasid, حروف hüruf, فütuvت fütuvət;

**D-Rəvayət və nəql olunan elmlər:** Nəql olunan elmin özü, tarix və avtobioqrafiyalar, dünya insanların söylədikləri sözlər, qüzvə elmi və Rəsulullahın (s.ə.v) döyüşləri, həcc mərasimi və hacılara aid elm (احاجی).

Kitabın digər bir bölməsi isə «əvail elmlər»ə həsr edilmişdir.

#### **Ülüm-i əvail:**

**A-Hikmət:** Əxlaqın təhzihi və təmizlənməsi, siyasət, mənzil və şəhərlərin idarəetmə qaydaları;

**B-Nəzəri hikmətin əsasları:** Məntiq, fəlsəfə, ilahiyyat, təbiət elmləri;

**C-Riyaziyyat elmləri:** İsteqsat (həndəsə), nücum (astronomiya), ərsmətiqi (ədədlər);

**D-Təbiət elmlərinin sahələri:** Təbabət elmi, kimya, simya (təsxir və tilsim elmi), yuxu yozmaları, vərasət elmi, nücum elminin qaydaları, əşyaların xassələri, təbii hərf elmi, heyvanat Aləmi;

**H-Riyaziyyat elmləri:** Heyət (astrologiya), mənazer, hesab elmi, cəbr və müqabilə, sahə və ölçü, rəqəm və üstər lab, coğrafiya (مسالك و ممالک), ədədlərin uyğunlaşdırılması, rəməl (رمل), hiyə (حیل), oyunlar.

Əsərin tarix bölməsində dünyanın ümumi tarixi, dünyanın yaradılışı, Adəm (ə) dövründən başlayaraq fars hökmdarları Kəyumərs, Pişdadilər, Əşkanilər, Sasanilər dövrünü, həmçinin islamdan sonrakı hökmdarların, müəllifin müasiri olan Ulcaytu Sultan Məhəmməd Xüdəbəndənin dövrünədək baş vermiş tarixi hadisələr öz əksini tapmışdır. Əsərdə yəhudi, xristian dini, eləcə də islamın müxtəlif fırqə və təriqətləri, o cümlədən mötəzilə, cəbriyyə, sifatiyyə, xəvaric, mürciə, vəidiyyə və şii məzhəbləri barədə geniş məlumat verilir.

Əsərin çap olunmuş üçüncü cildində texniki elmlərə dair çox müfəssəl məlumat verilmişdir və burada riyaziyyat elmi özünəməxsus yer tutur. Belə ki, müəllif riyaziyyat elminin dörd müxtəlif texniki sahələrdən ibarət olduğunu vurğulayır: 1-Həndəsə (İstiqsat) fənni, 2-Nücum (Astronomiya), 3-Ədədlər, 4-Musiqi [ Əllamə Şəmsəddin Muhəmməd, 1389, c.1:2].

Müəllif həndəsə bölməsində bu elmin tarixçəsi, onun əsasını qoymuş və bu sahə ilə bağlı fikir söyləmiş alimlər, o cümlədən Arximed, Əflatun və s. tanınmış şəxsiyyətlərin elmi nəzəriyyələri və müxtəlif həndəsi fiqurlar barədə çox dəyərli elmi məlumat vermişdir [Əllamə Şəmsəddin Muhəmməd, 1389, c.1: 3-26].

Əsərdə riyaziyyat elminin sayca üçüncü istiqaməti olan ədədlərin xüsusiyyətlərini müəllif etdikdə məlum olur ki, sözügedən dövrdə Azərbaycanda riyaziyyat elmi sahəsində kifayət qədər geniş elmi məlumatlara malik olan alimlər və elmi əsərlər mövcud olmuşdur [Əllamə Şəmsəddin Muhəmməd, 1389, c.1: 45-72].

Müəllif hesab və cəbr elmləri barədə verdiyi məlumat olduqca maraqlı və elmidir. O, əvvəlcə hesab elminin tərifini, mövzusu, ədədlərin xüsusiyyətləri barədə söz açır, sonra isə hesab elminin beş müxtəlif hissədən: vurma, bölmə, nisbilik, mütənəsb ədədlərin dördlüyü və xətalardan ibarət olduğunu

vurğulayır və bunların hər biri barədə çox maraqlı elmi izahlar təqdim edir. Şəmsəddin Amuli həmçinin cəbr və müqabilə fənləri barədə müstəqil məqalə yazmış və riyaziyyat elminin bu sahəsini müfəssəl şəkildə şərh etmişdir [Əllamə Şəmsəddin Muhəmməd, 1389, c.1: 413, 430].

Əsərin kimya elminə dair bölməsində verilən məlumatları oxuduqda, həmin dövrdə Azərbaycanda digər elmlərlə yanaşı kimya elminin də müəyyən dərəcədə inkişaf etdiyini məlum olur [Əllamə Şəmsəddin Muhəmməd, 1389, c.3: 158].

Şəmsəddin Amuli tibb elmi bölməsində əvvəlcə bu elmin tərifini, sonra isə bu təriflə bağlı irəli sürülmüş iradlar barədə çox maraqlı elmi-fəlsəfi açıqlamalar vermişdir. O, tibb elmini iki qismə bölür: nəzəri və təcrübi. Nəzəri tibb elminin isə öz növbəsində beş fəslədən ibarət olduğu göstərir: 1-Əsas orqanlar, təbiət, qan, öd sovda və bəlgəm (əxlati-ərbəə «اخلط اربعه» = qədim tibb elmində orqanizm üçün zəruri sayılan dörd ünsür) və qüvvələrin öyrənilməsi, 2-Bədən üzvlərinin təşrihi (açılması), 3-Xəstəliklər və səbəblər, 4- Simptomlar və səbəblər, 5-Qida məmulatları, içməli mayelər, ədviyyələr və digər dənənilər və onların faydaları (Əllamə Şəmsəddin Muhəmməd, 1389, c.3: 109-138).

Müəllif təcrübi tibb elmini iki fəsilə təqdim etmişdir: 1-Sağlamlığın qorunması (profilaktika), 2-Müalicələr [Əllamə Şəmsəddin Muhəmməd, 1389, c.3: 138-157].

Əsərdə astronomiya elminə dair çox geniş məlumat verilmişdir. Müəllif astronomiya elmini on bab və on altı ədədli qrafika çərçivəsində təqdim etmişdir. Əsərin belə bir dəqiqliklə hazırlanması onu göstərir ki, XIII-XIV əsrlərdə Azərbaycanda digər elmlərlə yanaşı astronomiya elmi də kifayət qədər inkişaf etmişdir [Əllamə Şəmsəddin Muhəmməd, 1389, c.3: 26-45].



Şəmsəddin Amuli həmçinin astrologiya (heyət) elmi barədə də ayrıca məqalə təqdim etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, astrologiyanı da riyaziyyat elminin bir sahəsi kimi təqdim edir. O, əsərin həmin bölməsində elmə məlum olan ulduzların adları, təxmini sayı və bürclər barədə çox dəyərli astroloji məlumat verməklə yanaşı, bir çox ulduz və bürclərin rəsmlərini yüksək dəqiqliklə təqdim etmişdir [Əllamə Şəmsəddin Muhəmməd, 1389, c.3: 446].

Əsərdə kənd təsərrüfatına dair verilən elmi məlumat olduqca maraqlıdır. Müəllif bu elmi təbiət elmlərinin ən faydalısı olduğunu bildirir. O, öz elmi-tarixi əsərində əkinçilik, müxtəlif toxum və ağacların saxlanması və becərilməsi, həmçinin onların xüsusiyyətləri barədə çox faydalı elmi məlumat vermişdir [Əllamə Şəmsəddin Muhəmməd, 1389, c.3: 302 və 357].

Şəmsəddin Amuli musiqi elmini də nisbətən geniş formada işıqlandırmışdır. Əsərdə musiqi sənəti riyaziyyat elminin bir istiqaməti kimi təqdim edilmişdir. Müəllif musiqini üç qismə bölmüşdür: 1-Nəzəri: (musiqi elminin mövzusunun və əsaslarını öyrənir), 2-Səslərin (notların) insan və ya musiqi alətləri vasitəsi ilə ifa edilməsi, 3-Səslərin (notların) yazılması. Müəllif son iki qismi «təcrübi sahə» adlandırmışdır. Əsərdə həmçinin musiqi elmində həndəsə və ədədlərin də rol oynadığı və bu məsələnin Pifaqor tərəfindən ortaya qoyulduğu qeyd edilmişdir [Əllamə Şəmsəddin Muhəmməd, 1389, c.3: 73].

Şəmsəddin Amuli musiqi sahəsini elmi şəkildə təhlil etmiş və aşağıdakı mövzularla bağlı müfəssəl məlumat vermişdir: səs (avaz) və ona aid digər məsələlər: səsin tərifinə və onun səslənmə keyfiyyəti, nəğmə, nəğmələrin musiqi alətləri vasitəsi ilə ifa edilməsi, səs növləri və onların tətbiq edilmə xüsusiyyətləri, səslərin nisbəliyi, mülayim, ya gur (bəm və zil) olması məsələsi, mülayimlik cəhətləri, musiqi

alətləri və s. [Əllamə Şəmsəddin Muhəmməd, 1389, c.3: 73-98].

Əsərdə musiqi alətlərinin ümumilikdə iki qismə bölündüyü bildirilir: 1-simli alətlər, 2-nəfəs alətləri. Müəllif Azərbaycan musiqi sənətinə məxsus olan qədim simli musiqi alətlərindən ud, saz, kamança və s., nəfəs alətlərindən isə ney, zurna və s. alətləri nümunə olaraq qeyd etmişdir. Müəllif Fərabinin dilindən nəql edir ki, «ən mükəmməl səslər insan boğazından çıxan səs, sonra isə nəfəs alətlərindən, xüsusilə də neydən çıxan səslərdir» [Əllamə Şəmsəddin Muhəmməd, 1389, c.3: 99].

Şəmsəddin Amuli həmin bölmənin ikinci fəslində müxtəlif pərdələr, avaz və şöbələrin tərkibi haqqında çox maraqlı məlumat verir. Onun türkcə sürud və nəğmələrin oxunduğu haqda verdiyi məlumat diqqəti xüsusilə cəlb edir. O, həmçinin qeyd edir ki, «günümüzdə məşhur olan pərdələrin sayı on ikidir: üşşaq, nəva, busəlik, rast, iraq, isfahan, kiçik, endirilmiş böyük, zəngülə, havi, hüseyini, hicaz». Müəllif həmin fəsilə şöbələrin doqquz olduğunu bildirir: «dügah, segah, çahargah, pəncgah, zavul və ya zəbul, iraq, mübərqə, maye və şahnaz» [Əllamə Şəmsəddin Muhəmməd, 1389, c.3: 102-103].

Mənbələrə görə Sultan Əbu Səidin (1316-1335) vəfatından və Azərbaycanda baş qaldırmış hərə-mərclikdən sonra Şəmsəddin Amuli Sultaniyyədən Şiraza getmiş və 1352 ildə həmin şəhərdə vəfat etmişdir. «Şədd əl-əzar» əsərində verilmiş məlumata görə isə onun Şiraz şəhərində dəfn olunduğu qeyd edilir [Əllamə Şəmsəddin Muhəmməd, 1389, c.1: 13-14; c. 4: 345].

Yuxarıda qeyd olunanlar onu göstərir ki, XIII-XIV əsrlərdə Azərbaycanda elm və mədəniyyət kifayət qədər inkişaf etmiş və bu məsələ təqdim etdiyimiz əsərdə nisbətən geniş şəkildə öz əksini tapmışdır. Hesab edirik ki, Şəmsəddin Amulinin «Nəfais əl-fünun fi Ərais əl-üyun» adlı bu ensiklopedik əsərin, eləcə də bu günədək bizə məlum olan və olmayan digər



tarixi mənbələrin yaxın gələcəkdə tədqiqatçılarımız tərəfindən elmi dövriyyəyə təqdim edilməsi məsələsi həmişəki kimi öz aktuallağını qoruyub saxlayacaqdır. Biz bu dəyərli əsərin XIII-XIV əsrlərdə

Azərbaycanda elm və mədəniyyət tarixinin nisbətən geniş şəkildə işıqlandırılması istiqamətində xüsusi rol oynayacağına inanır və ümid edirik ki, hazırkı məqalə bu sahədə göstərilən cəhdlərin sonuncusu olmayacaqdır.

## ƏDƏBİYYAT

علامه شمس الدين محمد بن محمود آملی، نفائس الفنون فی عرابیس العیون، با مقدمه و تصحیح و پارقی - ابوالحسن شعرانی، مصحح جلد دوم: ابراهیم میانجی، انتشارات اسلامیة، تهران، چاپ سوم 1389 ه.ش، جلد اول، 595 ص: جلد دوم، 555 ص: جلد سوم، 576 ص

*Piriyev V (2003)*, Azərbaycan XIII-XIV əsrlərdə, Bakı- «Nurlan»-2003, 456 s.

*Azərbaycan tarixi (2007)*. Yeddi cildə. III cild. Bakı, Elm.

*Azərbaycan tarixi (1994)* (ən qədim zamanlardan XX əsrədək), Akademik Z, Bünyadov və Yusif Yusifovun redaktorluğu ilə 1 cild, Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı

*Али-Заде А.А (1956)*. Социально-экономическая и политическая история Азербайджана XIII - XIV вв. Баку: Издательство Академии Наук Азербайджанской ССР,

*Qasimov X (2008)*. Orta əsrlərdə Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: «Aspoliqraf»

*Onullahi S (1982)*, XIII-XIV əsrlərdə Təbriz şəhəri (sosial-iqtisadi tarixi), Bakı: «Elm» nəşriyyatı

دکتر علی اصغر حلبی، تاریخ تمدن اسلام، (بررسی های چند در فرهنگ و علوم اسلامی)، انتشارات اساطیر، چاپ دوم ۱۳۷۲ ش. ۵۵۲ ص

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR  
AKADEMİYASININ ELMİN  
İNKİŞAFINDA ROLU (TARİX VƏ  
MÜASİRLİK)**

**Aybəniz Osmanova**

*AMEA Elm Tarixi İnstitutu "Təbiət və dəqiq  
elmlər tarixi" şöbəsinin elmi işçisi*

**THE ROLE OF THE AZERBAIJAN  
NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES IN  
THE DEVELOPMENT OF SCIENCE  
(HISTORY AND MODERNITY)**

**Aybaniz Othmanova**

*Researcher of the "History of Natural and Exact  
Sciences" department of the Institute of History  
of Science of ANAS*

*Baku, Azerbaijan / Bakı, Azərbaycan*

**e-mail: skazka-alin@mail.ru**

**Pages / səhifələr – 75-81**

<p><b>UOT</b> <b>UDC:</b> 930.85.</p> <p><b>ORKID İD</b> <b>ORCID ID:</b> 0000-0002-9030-0618</p> <p><b>Daxil oldu</b> <b>Received:</b> 24.04.2022</p> <p><b>Qəbul olundu</b> <b>Accepted:</b> 20.06.2022</p> <p><b>Redaktə etdi</b> <b>Edited by</b> Prof. Dr. Maryam Seyidbeyli</p>	<p><i>Açar sözlər: Elmlər Akademiyası, institutlar, dövr, elmi kadrlar</i></p> <p><i>Xülasə</i></p> <p>Məqalədə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının elmin inkişafında rolu təhlil edilir. Akademiyanın tarixi 1920-1945, 1945-1991, 1993 və bu günə qədər olmaqla 3 inkişaf mərhələsinə bölünür və hər mərhələdə onun elmin inkişafına təsiri araşdırılır. Akademiyanın Azərbaycanda fundamental tədqiqatların əsas mərkəzinə çevrilməsi 1945-ci ildə Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının təşkilindən sonra baş vermişdir. Bu dövr Azərbaycan elminin hərtərəfli inkişafına yönəlmiş mühüm addımlarla səciyyələnir.</p> <p>1993-cü ildə Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıtması ilə respublikada elmin inkişafına diqqət xeyli artdı, alimlərin nüfuzu gücləndi. Alimlərimiz öz kəşfləri ilə yerli elmə töhfə vermiş, Azərbaycandan kənar da nüfuz qazanmışlar.</p> <p><i>Key words: Academy of Sciences, institutes, period, scientific staff</i></p> <p><b>Summary</b></p> <p>The article analyzes the role of the Azerbaijan National Academy of Sciences in the development of science. The history of the Academy is divided into 3 stages of development: 1920-1945, 1945-1991, 1993 until today, and its impact on the development of science is investigated at each stage. The Academy became the main center of fundamental research in Azerbaijan in 1945 after the establishment of the Academy of Sciences of the Azerbaijan SSR. This period is characterized by significant steps aimed at comprehensive development of Azerbaijani science.</p> <p>With the return to power of Heydar Aliyev in 1993, attention to the development of science in the republic increased significantly, and the reputation of scientists strengthened. Our scientists contributed to native science with their discoveries and gained a reputation outside of Azerbaijan.</p> <p><b>РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА В РАЗВИТИИ НАУКИ (ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ)</b></p> <p><i>Ключевые слова: Академия наук, институты, период, научные кадры.</i></p> <p><b>Резюме</b></p> <p>В статье анализируется роль Национальной академии наук Азербайджана в развитии науки. История Академии делится на 3 этапа развития: 1920-1945, 1945-1991, 1993 и по настоящее время, и на каждом этапе исследуется ее значительное влияние на развитие науки.</p> <p>Академия стала главным центром фундаментальных исследований в Азербайджане в 1945 году после создания Академии наук</p>
---	--

Азербайджанской ССР. Это время ознаменовалось важными шагами, направленными на всестороннее развитие науки в Азербайджане. В 1993 году с приходом к руководству Азербайджана Гейдара Алиева в республике значительно усилилось внимание к развитию науки, укрепился авторитет ученых. Наши ученые своими открытиями внесли вклад в отечественную науку и снизили авторитет и за пределами Азербайджана.

## *Giriş*

“Azərbaycan Elmlər Akademiyasının elmin inkişafında rolu (tarix və müasirlik)” məqaləsində AMEA-nın təşkili və inkişaf mərhələlərindən danışılır. Bundan başqa, AMEA-nın təşkilinin SSRİ siyasətinin bir hissəsi olduğu və Elmlər Akademiyasının yaradılmasının, hər şeydən əvvəl, iqtisadi problemlərin həlli ilə bağlı olduğu göstərilmişdir.

SSRİ rəhbərliyi tərəfindən həyata keçirilən sənayeləşmə siyasəti savadsızlığın ləğvini tələb edirdi, o cümlədən Azərbaycanı idarə etmək üçün Sovet hakimiyyətinin yerli kadrlara ehtiyacı var idi. Bu səbəblər sovet hökumətini savadsızlığın ləğvi üçün bütün qüvvələri səfərbər etməyə vadar etdi.

Savadsızlığın ləğvi artıq 30-cu illərin sonunda Azərbaycanda elmi kadrların hazırlanmasına imkan verdi ki, bu da 1945-ci ildə Elmlər Akademiyasının yaradılması ilə nəticələndi.

Elmlər Akademiyasının təşkili Azərbaycanda milli elmi kadrların hazırlanmasına geniş şərait yaratdı. Azərbaycan artıq müstəqil şəkildə elmi problemləri həll etmək imkanı əldə etdi. Lakin bununla yanaşı, Azərbaycan Elmlər Akademiyası Sovet İttifaqı rəhbərliyinin qoyduğu problemlər üzərində işləməyə məcbur idi.

SSRİ-nin dağılması müstəqil Milli Elmlər Akademiyasının yaranmasına səbəb oldu. Müstəqilliyin ilk illərində ölkədə baş verən iqtisadi və siyasi böhran elmin inkişafını iflic vəziyyətə saldı. Yalnız Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıtması ölkədə elmi tədqiqatların aparılması üçün şərait yaratdı.

Böyük dövlət xadimi Heydər Əliyevin 23 sentyabr 1993-cü ildə respublika ziyalıları

ilə tarixi görüşündə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının əhəmiyyəti və xidmətləri haqqında söylədiyi fikirlər cəmiyyətin inkişafında elmin roluna dair obyektiv qənaətləri ifadə edir: “Elmlər Akademiyası Azərbaycan xalqının tarixi nailiyyətidir. 1945-ci ildə bu akademiyanı yaradan adamlar, Azərbaycanın böyük alimləri çox böyük şücaət göstərmişlər. Ötən dövrlərdə Akademiya çərçivəsində Azərbaycan elmi çox inkişaf etmişdir. Akademiyanın fəaliyyətini tənqid etmək də olar, ...ancaq ümumən götürdükdə, şübhəsiz ki, elmin keçdiyi inkişaf yoluna yüksək qiymət verməli, onu əldə saxlamalı, itirməməliyik. Dağıtmaq çox asandır, qurmaq, yaratmaq çətinidir. 1945-ci ildə Elmlər Akademiyasını yaratmaq, sonra isə onu inkişaf etdirmək, yeni-yeni institutlar təşkil etmək asan iş idi? Əlbəttə, yox! ...Tarix, insanlar isə həmişə quranları, yarananları qiymətləndirir... Əmin ola bilərsiniz ki, elmlər akademiyası da, institutlar da fəaliyyət göstərəcəklər. Azərbaycan elmi inkişaf etməlidir... Biz bu sahəyə hər cür kömək edəcəyik və mədəniyyətimiz, elmimiz, təhsilimiz, o cümlədən də ali təhsilimiz... İnkişaf edəcəkdir”.

Bu gün Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının tərkibində baş verən dəyişiklikləri elmimetriya nöqtəyi-nəzərindən gözdən keçirməyə cəhd edəcəyəm.

Xatırlatmaq istərdim ki, elmimetriya – elmi informasiyanın statistik məlumatların işlənməsi çoxsaylı ölçülər vasitəsi ilə elmin təkamülünü öyrənən predmetdir.

Elmimetriya elmin təkamülünü çoxsaylı hesablamalar və statistik araşdırmalar vasitəsi ilə öyrənən elmdir

Elmemetriyadan müxtəlif elmi vahidlərin (institut, qrup və individiumların) maliyyələşdirilməsi zamanı əsas kimi istifadə edirlər.

### *Azərbaycan Elmlər Akademiyasının tarixini üç dövrə bölmək olar.*

Birinci dövr 1920-cü ildən 1945-ci ilə qədər davam etmişdir. Bu dövr Elmlər Akademiyasının tarixinə təşkil olunma dövrü kimi daxil olmuşdur.

1920-ci ildə Azərbaycanın Sovet Rusiyası tərəfindən işğal edilməsi ölkəmizin müstəqilliyinə son qoydu. Azərbaycan faktiki olaraq, Sovet Rusiyasının tərkibinə daxil edildi.

1922-ci ildə SSRİ-nin təşkili ilə Azərbaycan yeni dövlətin tərkibinə daxil edildi.

SSRİ ərazisində aparılan geniş bərpa işləri yeni elmi kadrların hazırlanmasını tələb edirdi. Azərbaycanda milli elmi kadrların hazırlanması bir sıra çətinliklərlə toqquşurdu. Bu maneələrdən biri ölkədə kütləvi savadsızlığın hökm sürməsi ilə bağlı idi. Rusiyanın Azərbaycanı işğalı ərəfəsində Azərbaycan əhalisinin 95% savadsız idi. Digər maneə Azərbaycanda kifayət qədər elmi kadrların olmaması idi. Ölkədə yeganə ali təhsil müəssisəsi yalnız 1919-cu ilin noyabrında açılmış Bakı Universiteti idi.

1925-ci ildə SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi və SSRİ Xalq Komissarları Şurasının qərarı ilə Rusiya Elmlər Akademiyasının əsasında SSRİ Elmlər Akademiyası yaradıldı.

1923-cü ildə elmi-tədqiqat işləri aparmaq üçün Nəriman Nərimanovun təşəbbüsü ilə Azərbaycan Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyəti yaradıldı. Bu cəmiyyət respublikanın baş elmi müəssisəsi oldu. Bu cəmiyyətin tərkibində Tarix-Etnoqrafiya, İqtisadiyyat, Təbiətşünaslıq və Xarici Şərq bölmələri, Arxeologiya komitəsi, Dövlət Muzeyi və Fəlsəfə komissiyası fəaliyyət göstərirdi. (Kərimova 2015: s.91) SSRİ-də keçən əsrin 30-cu illərində birinci beşillik planlar əsasında həyata keçirilən sənayeləşdirmə siyasəti həmin dövrdə əvvəllər görünməyən miqyasda elmi tədqiqatların aparılmasına səbəb oldu. Qısa müddət ərzində elmi potensialı iqtisadiyyatın tələblərinə uyğunlaşdırmaq və onun davamlı inkişafını təmin etmək tələb olunurdu. Savadsızlığın ləğv edilməsi sahəsində mühüm tədbirlər görüldü.

Hələ 1920-ci ilin sentyabrında Xalq Maarif Komissarlığı nəzdində “savadsızlıqla mübarizə komissiyası” yaradıldı.

Bu komissiyanın rəhbərliyi altında Bakıda və rayonlarda savadsızlığın ləğv edilməsi kursları və məktəblərinin açılması prosesi başlandı.

1921-ci ildə savadsızlığın ləğv edilməsi üzrə səyyar məktəblər təşkil edildi. Bu səyyar məktəblər kəndlərdə bu işlə məşğul olacaq qüvvələrin kifayət qədər olmaması səbəbindən yaradılmışdı və kənddə yaşayanların ən savadsız hissələri ilə iş aparırdı.

Elmi kadrların çatışmaması Azərbaycan hökumətini elmi tədqiqatların aparılmasında Rusiyadan dəvət edilmiş kadrlardan istifadə etməyə məcbur edirdi. Eyni vaxtda milli kadrların hazırlanmasına da kifayət qədər diqqət ayrılırdı. 1920-ci ilin dekabrında keçmiş Bakı Texniki Məktəbinin ali məktəbə çevrilməsi haqqında qərar qəbul edildi. 1921-ci ilin yanvarında isə bu məktəbin və Petroqraddan Bakıya köçürülmüş politexnik texnikumun bazasında Azərbaycan Politexnik İnstitutu yaradılmışdı. Həmin ilin

payızında Azərbaycan Pedaqoji İnstitutu da fəaliyyətə başladı.

1927-ci ilin dekabrında qəbul edilən SSRİ Kommunist Partiyasının proqramında elmi-tədqiqat sənaye institutlarının şəbəkəsinin inkişaf etdirilməsi, akademik elmi işlərin sənayeyə, kənd təsərrüfatına yaxınlaşdırılması nəzərdə tutulurdu. (Митрякова 1971: s.130-140)

Artıq Azərbaycan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti dövlətin elm qarşısında qoyduğu vəzifələri yerinə yetirə bilmirdi. Bu, elm sahəsində yeni islahatların keçirilməsi, elm sahəsinin xalq təsərrüfatının tələblərinə uyğun olaraq yenidən qurulmasını tələb edirdi.

1929-cu ildə Azərbaycan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti yenidən təşkil edildi. Onun əsasında Azərbaycan Dövlət Elmi Tədqiqat İnstitutu (DETİ) yaradıldı.

SSRİ-də sənayenin sürətlə inkişafı xammala o cümlədən neftə olan ehtiyacın artmasına, yeni sənaye sahələrinin təşəkkülünə səbəb oldu.

Pambıqçılığ məhsullarına ehtiyacın artması bu sahənin sürətlə inkişafına səbəb oldu. Eyni zamanda respublikada pambıqçılıqla bağlı olan yeni sənaye sahələri də inkişaf edirdi. Bu həmin sahələrin inkişafı üçün elmi əsasın, müasir tələblərə cavab verən yeni elmi laboratoriyaların yaradılmasını tələb edirdi.

Azərbaycanda elmi tədqiqatların yüksək səviyyədə aparılmasını və inkişaf etdirilməsini, elmi və elmi-xidmət müəssisələrinin işinin səmərəliliyinin yaxşılaşdırılmasını təmin etmək məqsədilə 1932-ci ildə Azərbaycan DETİ əsasında SSRİ Elmlər Akademiyası Zaqafqaziya Filialının Azərbaycan Şöbəsi təşkil edildi.

1935-ci ilin oktyabrında şöbə SSRİ EA-nın Azərbaycan Filialına çevrildi. Filialın nəzdində mövcud bölmələr əsasında Kimya, Botanika, Zoologiya və Tarix, Etnoqrafiya və Arxeologiya, Dil və Ədəbiyyat elmi-tədqiqat

institutları, habelə Energetika, Fizika, Geologiya, Torpaqşünaslıq sektorları yaradıldı. Filialın institut və sektorlarından əlavə, respublikada Elmi-Tədqiqat Neft İnstitutu, Elmi-Tədqiqat Pambıqçılıq İnstitutu, Neft Maşınqayırma İnstitutu, Kurortologiya və Fiziki Üsullarla Müalicə İnstitutu, Hidrotexnika və Meliorasiya İnstitutu yaradıldı. Artıq 1940-cı ildə respublikada 60 elmi müəssisə fəaliyyət göstərirdi.

(<https://web.ddd.az/sayt/%C3%BCmumidig%C9%99r-saytlar-74/az%C9%99r-baycan-milli-elml%C9%99r-akademiyas%C4%B1-www-science-gov-az-517.html>)

Azərbaycan filialı milli elmi kadrların təşəkkülündə mühüm rol oynadı. Azərbaycanda müvafiq elmi-tədris müəssisələrin olmamasına görə, elmi kadrların hazırlanması SSRİ-nin tərkibinə daxil olan digər respublikalarda həyata keçirilirdi.

1938-ci ildə SSRİ EA Azərbaycan filialında 16 elmlər doktoru və 20 elmlər namizədi var idisə, 1941-ci ildə onların sayı müvafiq surətdə 21 və 161-ə çatmışdı.

SSRİ Xalq Komissarları Sovetinin 1945-ci il 23 yanvar tarixli qərarı ilə filial Azərbaycan EA-na çevrildi.

Bu vaxt Akademiyanın 4 bölməsi, 16 elmi-tədqiqat institutu, 3 muzeyi, mərkəzi elmi kitabxanası, Naxçıvan, Gəncə, Xankəndi və Qubada elmi bazaları var idi. Həmin il Azərbaycan EA-na 15 həqiqi üzv seçildi.

Bununla Azərbaycanda elmi-tədqiqat sisteminin təşkilinin I dövrü başa çatdı və yeni ikinci dövrü başlandı .

İkinci dövr 1945-ci ildən 1991-ci ilədək tarixi əhatə edir. Bu dövrdə Azərbaycanda elmin inkişafı SSRİ-də elmin inkişafı ilə sıx bağlı idi.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası 1945-ci ildə təşəkkül tapmışdır. O vaxtdan



keçən dövr ərzində AMEA fundamental tədqiqatların əsas mərkəzinə çevrilmişdir.

Elmlər Akademiyasının tərkibində elmi istiqamətlər üzrə elmi bölmələr fəaliyyət göstərir. Fizika-riyaziyyat və texniki elmlər bölməsi, Kimya elmləri bölməsi, Humanitar və İctimai elmlər bölməsi və Regional Naxçıvan bölməsi.

Bu sahələrdə Azərbaycanda 1960-cı illərdə elmlər doktorlarının və hətta elmlər namizədlərinin sayları az idi.

Yalnız keçən əsrin 70-ci illərində onlarla azərbaycanlı aspirant və doktorantlar keçmiş SSRİ-nin ən qabaqcıl alimlərinin işlədikləri elmi mərkəzlərə göndərilmiş, burada müasir tələblərə cavab verən yüksəkixtisaslı kadrların yetişdirilməsi üçün onlara əlverişli şərait yaradılmışdır.

Bu proseslər 70-ci illərdə respublikaya rəhbərlik edən Heydər Əliyevin adı ilə sıx bağlıdır. Məhz Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövr elmin sürətlə inkişaf dövrü oldu.

Azərbaycan Elmlər Akademiyası özünün “altın dövrünü” Ulu öndərin Azərbaycana birinci rəhbərliyi dövründə yaşamışdır. Ölkəmizdə bu illərdə böyük elmi məktəblər yaranmış, görkəmli elmi simalar meydana çıxmışdır. Azərbaycan Respublikasının rəhbəri Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1975-ci ildə ölkəmizdə Elmlər Akademiyasının 30 illik yubileyinin keçirilməsi və Akademiyanın “Xalqlar dostluğu” ordeni ilə təltif olunması elm tariximizin parlaq hadisələrindən biridir.

Bu, həmçinin, SSRİ-də 70-80-ci illərdə elmin inkişafının özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə bağlı idi.

Elmi-texniki vəzifələrdən biri ölkənin energetika sahəsində tələbatlarının ödənilməsi idi. Neftqaz energetikasının inkişafına böyük diqqət verilirdi. Geofizika kəşfiyyatın yeni metodlarının tətbiqi yeni neft və qaz yataqlarının kəşf edilməsinə kömək edirdi.

Məhz bu dövr Azərbaycan ərazisində yeni neft yataqlarının kəşfi dövrü oldu.

Keçən əsrin 70-ci illərində Azərbaycanda riyaziyyat məktəbi xüsusi inkişaf etdi və dünyada tanınan elmi məktəb yarandı.

SSRİ-də 90-cı illərin sonlarında başlayan iqtisadi-siyasi böhran və bu dövlətin tərkibinə daxil olan xalqların milli azadlıq hərəkatı SSRİ-nin dağılmasına və müstəqil Azərbaycan dövlətinin təşəkkülünə səbəb oldu.

Azərbaycanın müstəqilliyinin əldə edilməsi ölkə tarixində tamamilə yeni dövrün – müstəqil dövlətçilik dövrünün başlanması dövrü oldu.

Müstəqil Azərbaycanın təşəkkülü ilə yeni müstəqil qurumların, o cümlədən müstəqil Milli Elmlər Akademiyasının yaranması dövrü oldu. Beləliklə, Azərbaycan elminin inkişafında yeni III dövr başlandı.

Azərbaycan Birləşmiş Millətlər Təkilatının üzvü oldu. Azərbaycanın ərazi bütövlüyü dünya ölkələrinin əksəriyyəti tərəfindən tanındı.

Azərbaycanda elm sahəsində tamamilə yeni dövr başlandı. Bu dövrdə ölkəmizdə əldə olunan elmi nailiyyətlərin artıq SSRİ-nin deyil, Azərbaycanın inkişafına yönəldilməsi imkanı əldə edildi. Azərbaycan artıq SSRİ rəhbərliyinin ehtiyac bildiyi sahələri deyil, milli maraqlara uyğun olaraq, elm sahələrini inkişaf etdirmək imkanı əldə etdi.

Amma müstəqilliyin ilk vaxtlarında Azərbaycanda səriştəsiz hakimiyyətin yeritdiyi siyasət ölkədə dərin siyasi və iqtisadi böhranın yaranmasına səbəb oldu. O cümlədən elm sahəsini də böhran bürüdü. İlmə olan diqqət xeyli azaldı. Bu bir çox alimlərin ölkəni tərk etməsinə səbəb oldu.

1993-cü ildə Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ölkədə siyasi və iqtisadi böhranın aradan qalxmasına gətirib çıxardı.

Azərbaycanın bütün sahələrində, o cümlədən elm sahəsində sürətli inkişaf başlandı.

Akademiyanın tərkibində gənc və istedadlı gənclərin sayı artırıldı. **Hazırda** AMEA-nın bu bölmələri var: fizika-riyaziyyat və texnika elmləri (Fizika İnstitutu, Riyaziyyat və Mexanika İnstitutu, İdarəetmə Sistemləri İnstitutu, Radiasiya Problemləri İnstitutu, İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu, Nəsrəddin Tusi adına Şamaxı Astrofizika Rəsədxanası, Biofizika İnstitutu); kimya elmləri (Akademik Yusif Məmmədəliyev adına Neft-Kimya Prosesləri İnstitutu, Akademik Murtuza Nağıyev adına Kataliz və Qeyri-üzvi Kimya İnstitutu, Akademik Əli Quliyev adına Aşqarlar Kimyası İnstitutu, Polimer Materialları İnstitutu); Yer elmləri (Geologiya və Geofizika İnstitutu, Akademik Həsən Əliyev adına Coğrafiya İnstitutu, Neft və Qaz İnstitutu, Respublika Seysmoloji Xidmət Mərkəzi); biologiya və tibb elmləri (Botanika İnstitutu, Zoologiya İnstitutu, Akademik Abdulla Qarayev adına Fiziologiya İnstitutu, Mikrobiologiya İnstitutu, Mərkəzi Nəbatat Bağı, Dendrologiya İnstitutu, Molekulyar Biologiya və Biotexnologiyalar İnstitutu, Torpaqşünaslıq və Aqrokimya İnstitutu, Genetik Ehtiyatlar İnstitutu); humanitar elmlər (Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Memarlıq və İncəsənət İnstitutu, Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Folklor İnstitutu, Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi, Hüseyn Cavidin Ev Muzeyi), ictimai elmlər bölməsi (Abbasqulu Ağa Bakıxanov adına Tarix İnstitutu, Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu, İqtisadiyyat İnstitutu, Fəlsəfə İnstitutu, Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu, Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi, Qafqazşünaslıq İnstitutu, Akademik Ziya Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu). AMEA-da 2 regional bölmə və 2 regional elmi mərkəz fəaliyyət göstərir: Naxçıvan Elmi

Bölməsi (Tarix, Etnoqrafiya və Arxeologiya İnstitutu, İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutu, Təbii Ehtiyatlar İnstitutu, Bioresurslar İnstitutu, Əlyazmalar Fondu, Batabat Astrofizika Rəsədxanası), Gəncə Bölməsi (Nizami Gəncəvi Mərkəzi, Humanitar Tədqiqatlar İnstitutu, Diyarşünaslıq İnstitutu, Bioresurslar İnstitutu, Ekologiya və Təbii Ehtiyatlar İnstitutu, Aqrar Problemlər İnstitutu, Nəbatat Bağı); Şəki Regional Elmi Mərkəzi və Lənkəran Regional Elmi Mərkəzi. (<http://www.science.gov.az/pages/istoriya-osnovaniya>)

### *Nəticə*

Hazırda Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında 10 minə yaxın əməkdaş, o cümlədən 4939 nəfər elmi işçi, 664 elmlər doktoru, 2026 nəfər fəlsəfə doktoru çalışır. Akademiyanın 72 həqiqi üzvü və 112 müxbir üzvü var.

AMEA xarici ölkələrin elmi müəssisələri ilə müntəzəm əlaqə saxlayır, elmin müasir problemlərinə və elmin təşkilinə dair əcnəbi alimlərlə fikir mübadiləsi aparır. Akademiyanın alimləri beynəlxalq elmi qurultay, konqres və simpoziumlarda elm və texnikanın aktual problemlərinə dair məruzələrlə çıxış edirlər. AMEA-nın təşəbbüsü və təşkilatçılığı ilə vaxtaşırı beynəlxalq elmi müşavirə və konfranslar keçirilir. Akademiya alimlərinin 604 kitabı, 4208 məqaləsi çap olunmuşdur. Məqalələrin 2427-si impaktfaktorlu elmi jurnallarda dərc olunmuşdur. AMEA bir çox nüfuzlu beynəlxalq elmi təşkilatların üzvüdür, onun əməkdaşları MDB ölkələri, ABŞ, Yaponiya, İsrail, İsveçrə, İngiltərə, Almaniya, Pakistan, Türkiyə, İran və başqa ölkələrin aparıcı elm və təhsil müəssisələri ilə birgə proqram çərçivəsində tədqiqatlar aparır, kadr və informasiya mübadilələrində iştirak edirlər.

Ümummillə liderimiz H.Əliyevin AMEA-nın Azərbaycan elminin və bütövlükdə ölkənin ədəbi-ictimai həyatındakı

rolu və xidmətlərinin ifadə edən bu sözləri bu gün də AMEA-nın qarşısında daha ciddi vəzifələr qoyur: “AMEA-nın keçdiyi şərəfli yol Azərbaycan xalqının tarixində böyük səhifədir. Çoxəsrlik tariximizdə böyük elmimiz olubdur. Ancaq Azərbaycan elmi heç vaxt bu qədər mütəşəkkil və bu qədər qüvvətli, güclü, çoxsahəli olmayıb. Müstəqil Azərbaycanın Elmlər Akademiyası bütün

elmi potensialı özündə cəmləyərək xalqımızın yaradıcılıq sahəsində nəyə qadir olduğunu dünyaya göstəribdir.”

Bu gün çox böyük bir əminliklə deyə bilərik ki, AMEA-nın uğurlu fəaliyyəti, elmin ən yeni və müasir istiqamətləri üzrə yüksəkixtisaslı, elmi dərəcələrə malik mütəxəssislərin hazırlaması Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin mühüm nailiyyətidir.

### **ƏDƏBİYYAT**

*Kərimova T (2015).* Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının yaranması. Bakı: “Elm və Tərəqqi”.

*Митрякова Н.М (1971).* Начальные этапы планирования в Академии наук СССР (1927—1940 гг.) Журнал «Российская Академия наук» №8.

<https://web.ddd.az/sayt/%C3%BCmumi-dig%C9%99r-saytlar-74/az%C9%99rbaycan-milli-elml%C9%99r-akademiyas%C4%B1-www-science-gov-az-517.html>

<http://www.science.gov.az/pages/istoriya-osnovaniya>

## **FOR AUTHORS**

### ***Scientific-theoretical content of the journal:***

\* To publish articles on the history of development of science, discoveries and inventions, modern scientific achievements, history of science and relevant problems of science studies in the world, including Azerbaijan.

### ***Aim of the Journal:***

\* Presenting and promoting the researches of Azerbaijani scientists on the history of science and scientific studies at the international level,

\* Studying the experience of world scientists in the field of history of the science and science of science, to exchange experience and cooperate with foreign and Azerbaijani scientists in this field.

\* Access to the database of international scientific journals (Web of Science, Scopus, ISI, ISSM, ESSM, etc.).

### ***Main objectives of journal:***

\* To publish the results of scientific research of Azerbaijani and foreign scientists in accordance with the profile of the journal;

\* To give an overview of researches on the history of science and methodology of science;

\* To provide methodological assistance to research projects;

\* To provide scientific and methodological assistance to the educational process of high schools of Azerbaijan and foreign countries in the field of history of science and science of science;

\* To intensify the exchange of information, methodological and other intellectual resources for the development of more effective research in the history of science and science of science;

\* To professionally review works on the history of science and science of science, as well as to study the user's attitude;

### ***Sections of the Journal:***

\* History of natural sciences

\* History of exact and technical sciences

\* History of humanities and social sciences

\* Source studies and historiography of the history of science

\* Theory and methodology of the history of science

The journal is open for collaboration with all scientists and researchers abroad who are engaged in this field.

The manuscripts of scientists and researchers, scientific and pedagogical workers, which have not been published before, are acceptable for publication in the journal.

The manuscripts should be written in Azerbaijani and other Turkic languages, English, Russian.

All published research articles in this journal have undergone rigorous anonymous review by independent expert reviewers.

All manuscripts with two positive blind review will be accept by the Editorial Board of the Journal. The paper for publication in the journal will be sent to the authors via e-mail.

The Journal is published twice a year. The special issue of journal is also possible.

It is important for the author to add ORCID ID.

About: <https://info.orcid.org/what-is-orcid/>

It is important for the author to add UDC

About: [https://en.wikipedia.org/wiki/Universal\\_Decimal\\_Classification](https://en.wikipedia.org/wiki/Universal_Decimal_Classification)

Articles must be clearly presented and have a certain target of readers. The paper should be with a length not exceeding 6,000 characters .

The article should be consisted of Introduction, Main Text (with subtitles), Conclusion and References. Keywords and abstracts in three languages is needed.

The abstract should be a single paragraph of not less than 250 words, clearly stating the objective of the paper.

The paper can be submitted either via e-mail (jhsss.hs.anas@gmail.com) or flash drives.

*Manuscripts that do not comply with the above-mentioned guidelines will be considered as non-admissible by the Editorial Board!*

Manuscripts should be:

-submitted in Ms Word («.doc», «.docx»);

-formatted in Times New Roman 12 pt., 1.15 spacing and with margins Top and Bottom: 2 cm, Left: 3 cm, Right: 1 cm;

The title should include the title of the Paper, the author's name, and information, an abstract and keywords.

The title of the article should be formatted in Bold, Uppercase and Align Centre.

An asterisk (\*) should be added to the author's name, and the author's academic degree, affiliation and e-mail address should be indicated below.

Any pictures or images to be used in the paper should be submitted to the journal as a single separate JPG or JPEG file and should not exceed 10x20 cm in size. Quality- image is preferred. References to figures and tables are important.

The citation should be given at the end of the paper in APA Citation 7th Edition.

Example: (*surname of author, year: page*) – (*Richard, 2022: 200*).

About APA 7th Referencing: <https://thinpo.com/bilim/apa-7-yazim-kurallari-ile-makale-yazimi-ve-kaynakca/>

<http://acikkaynak.bilecik.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11552/1026/ORCID%20Bilgi%20Notu.pdf?sequence=4&isAllowed=y>

***Referencing for Books:***

Blase, J. (1991) *The politics of Life in Schools: Power, Conflict and Cooperation*. London: Sage Publications.

***Referencing for Edited Books:***

Gupta, R. (Ed.) (2003) *Remote Sensing Geology*. Germany: Springer-Verlag.

***Referencing for Chapters in Edited Books:***

Newman, W. R. (2013) 'Medieval Alchemy' in Lindeberg, D. C. and Shank, M.H. (eds.) *The Cambridge History of Science, Volume 2*. New York: Cambridge University Press.

***Referencing for Journals:***

O'Reilly, C. A. and Roberts, K. H. (1977) 'Task Group Structure, Communication and Effectiveness in Three Organizations', *Journal of Applied Psychology*, 62 (6), pp. 674-681.

***Referencing for Journal Articles: online/electronic***

Wang, F., Maidment, G., Missenden, J. & Tozer, R. (2007) The novel use of phase change materials in refrigeration plant. Part 1: Experimental investigation. *Applied Thermal Engineering*. 27 (17–18), 2893–2901. Available from: DOI:10.1016/j.applthermaleng.2005.06.011. [Accessed 15th June 2016].

or

Read, B. (2008) Anti-cheating crusader vexes some professors. *Chronicle of Higher Education*. 54 (25). Available from: <http://global.factiva.com/> [Accessed 5th August 2016].

***Referencing for Newspaper:***

Rosenberg, G. (1997, March 31). *Electronic Discovery Proves an Effective Legal Weapon*. The New York Times, p. D5.

For more information visit: <https://jhsss.net/>

***Copyright ©2021 by the Institute History of Science, National Academy of Science Azerbaijan.***

***All rights reserved***



## **MÜƏLLİFLƏR ÜÇÜN**

### ***Jurnalın elmi-nəzəri məzmunu:***

\* Dünyada, o cümlədən Azərbaycanda elmin inkişaf tarixi, kəşflər və ixtiralar, müasir elmi nailiyyətlər, elm tarixi və elmsünaslığın aktual problemləri ilə bağlı məqalələri dərc etmək;

### ***Jurnalın məqsədi:***

\* Azərbaycan alimlərinin elm tarixi və elmsünaslığa dair tədqiqatlarını beynəlxalq səviyyədə təqdim və təbliğ etmək,  
\* dünya alimlərinin elm tarixi və elmsünaslıq sahəsində təcrübələrini öyrənmək, sözügedən sahə üzrə xarici ölkə və Azərbaycan alimləri ilə qarşılıqlı təcrübə mübadiləsi aparmaq və əməkdaşlıq etmək.

\* beynəlxalq elmi jurnalların bazasına (Web of Science, Scopus, ISI, İSSM, ESSM və s.) daxil olmaq.

### ***Jurnalın başlıca vəzifələri:***

\* jurnalın profilinə uyğun olaraq, Azərbaycanın və xarici ölkə alimlərinin elmi-tədqiqat işləri barədə oxucuları məlumatlandırmaq --nəticələrini dərc etmək;

\* elm tarixi və elmsünaslığın metodologiyasına dair tədqiqatların icmalını vermək;

\* elmi-tədqiqat layihələrinə metodiki yardım etmək;

\* Azərbaycanın və xarici ölkələrin ali məktəblərinin elm tarixi və elmsünaslıq istiqamətləri üzrə tədris prosesinə elmi-metodiki yardım etmək;

\* elm tarixi və elmsünaslığın daha effektiv tədqiqinin inkişafı üçün informasiya, metodiki və digər intellektual ehtiyatların mübadiləsini təşkil etmək;

\* elm tarixi və elmsünaslığa dair əsərləri peşəkar səviyyədə rəyləşdirmək, eyni zamanda oxucu münasibətini araşdırmaq;

### ***Jurnalın bölmələri:***

\* Təbiət elmləri tarixi

\* Dəqiq və texniki elmlər tarixi

\* Humanitar və ictimai elmlər tarixi

\* Elm tarixinin mənbəşünaslığı və tarixşünaslığı

\* Elm tarixinin nəzəriyyəsi və metodologiyası

\* Elmsünaslıq və sosial elmlər

Ətraflı məlumat üçün ziyarət edin: <https://jhsss.net/>

Jurnal bu sahə ilə məşğul olan bütün alim və tədqiqatçılarla əməkdaşlıq üçün açıqdır.

Jurnalda nəşr olunmaq üçün alim və tədqiqatçıların, elmi və pedaqoji işçilərin əvvəllər heç yerdə çap olunmamış məqalələri qəbul edilir.

Məqalələr Azərbaycan və digər türk dillərində, ingilis, rus dillərində təqdim edilə bilər.

Bütün məqalələr jurnalın redaksiya heyəti tərəfindən yoxlanaraq nəzərdən keçirilir. Redaksiya heyətinin təqdim olunan məqalənin jurnalda dərc olunması üçün qəbul edilməsi qərarı müəlliflərə elektron poçt vasitəsilə göndərilir.

Jurnal ildə 2 dəfə nəşr olunur. Jurnalın xüsusi buraxılışının da nəşri mümkündür.

Müəllifin ORCID ID göstərməsi vacibdir.

Məlumat: <https://info.orcid.org/what-is-orcid/>

Müəllifin UOT indeksi göstərməsi vacibdir.

Məlumat: [https://en.wikipedia.org/wiki/Universal\\_Decimal\\_Classification](https://en.wikipedia.org/wiki/Universal_Decimal_Classification)

### ***Məqalənin təqdim edilməsi qaydası***

Məqalələr aydın şəkildə təqdim edilməli və müəyyən oxucu hədəfinə malik olmalıdır. Təvsiyə olunan məqalənin həcmi 6000 sözdən çox olmamalıdır.

Müəlliflər məqalənin aşağıdakı ümumiləşdirilmiş quruluşuna əməl etməlidirlər: Başlıq, Giriş, Əsas mətn (yarımbaşlıqlarla birlikdə), Nəticə və İstifadə edilmiş ədəbiyyat.

Xülasə 250 sözdən az olmamalı və məqalənin əsas məzmununu əhatə etməlidir.

Məqalə ya e-mail ilə (jhsss.hs.anas@gmail.com) ya da elektron daşıyıcıda təqdim oluna bilər.

Təqdim olunan məqalə:

- Ms Office Word formatında (“doc”, “docx”) olmalıdır;
- Times New Roman şrifti ilə yığılmalıdır. Şriftin ölçüsü 12 (on iki) punto, sətir aralığı 1.5 interval müəyyən edilir;
- Sənədin kənarları yuxarı və aşağıdan 20 (iyirmi) mm, soldan 30 (otuz) mm, sağdan isə 10 (on) mm olmalıdır.

Başlıq hissədə məqalənin başlığı, müəllifin adı, xülasə və açar sözlər yer almalıdır.

Məqalənin başlığı böyük hərflə qalın şriftlə verilməli və ortada yer almalıdır.

Müəllifin adına (\*) ulduz işarəsi əlavə olunmalı və aşağıda müəllifin elmi adı və dərəcəsi, işlədiyi yer və e-mail ünvanı qeyd olunmalıdır.

Məqalə mətnini müşayiət edən hər hansı bir illüstrasiya (şəkillər, rəsmlər, fotosəkillər) JPG və ya JPEG formatında ayrı sənədlər şəklində jurnala təqdim edilməli və 10x20 sm-dən çox olmamalıdır. İllüstrasiyalı materialların keyfiyyəti arzuolunandır. Rəqəmlər və ya cədvəllərin alt yazıları tələb olunur.

Məqalə APA 7 istinadlama sistemi əsasında tərtib olunmalıdır.

Nümunə: (müəllifin soyadı, nəşr ili: səhifə) – (Mirzəbəyova, 2022: 154)

APA 7 üçün əlavə məlumat <https://thinpo.com/bilim/apa-7-yazim-kurallari-ile-makale-yazimi-ve-kaynakca/>.

#### ***Kitablarda:***

Blase, J. (1991) *The politics of Life in Schools: Power, Conflict and Cooperation*. London: Sage Publications.

#### ***Redaktə olunmuş kitablarda:***

Gupta, R. (Ed.) (2003) *Remote Sensing Geology*. Germany: Springer-Verlag.

#### ***Redaktə olunmuş kitablarda başlıqlarda:***

Newman, W. R. (2013) ‘Medieval Alchemy’ in Lindeberg, D. C. and Shank, M.H. (eds.) *The Cambridge History of Science, Volume 2*. New York: Cambridge University Press.

#### ***Jurnallarda:***

O’Reilly, C. A. and Roberts, K. H. (1977) ‘Task Group Structure, Communication and Effectiveness in Three Organizations’, *Journal of Applied Psychology*, 62 (6), pp. 674-681.

#### ***Elektron jurnallarda:***

Wang, F., Maidment, G., Missenden, J. & Tozer, R. (2007) The novel use of phase change materials in refrigeration plant. Part 1: Experimental investigation. *Applied Thermal Engineering*. 27 (17–18), 2893–2901. Available from: DOI:10.1016/j.applthermaleng.2005.06.011. [Accessed 15th June 2016].

or

Read, B. (2008) Anti-cheating crusader vexes some professors. *Chronicle of Higher Education*. 54 (25). Available from: <http://global.factiva.com/> [Accessed 5th August 2016].

#### ***Qəzetlərdə:***

Rosenberg, G. (1997, March 31). *Electronic Discovery Proves an Effective Legal Weapon*. *The New York Times*, p. D5.

*Yuxarıdakı tələblərə uyğun tərtib edilməyən məqalələr redaksiya tərəfindən baxılmayacaqdır!*

***Copyright ©2021 by the Institute History of Science, National Academy of Science Azerbaijan.***

***All rights reserved***

## **ДЛЯ АВТОРОВ**

### **Научно-теоретическое содержание журнала:**

\* Публикация статей по истории развития науки, открытиям и изобретениям, современным научным достижениям, истории науки и связанным с ней проблемам науковедения в мире, включая Азербайджан;

### **Цель журнала:**

\* Презентация и пропагандирование исследований азербайджанских ученых по истории науки и научных исследований на международном уровне.

\* Изучение мирового опыта ученых в области истории науки и науковедения, обмен опытом и сотрудничество между зарубежными и азербайджанскими учеными в данной области.

\* Доступ к базе данных международных научных журналов (Web of Science, Scopus, ISI, ISSM, ESSM, etc.).

### **Основные задачи журнала:**

\* Информировать читателей об итогах научно-исследовательских работ ученых Азербайджана и зарубежных стран в соответствии с профилем журнала;

\* Предоставлять обзоры исследований по методологии истории науки и науковедения;

\* Обеспечивать методологическую помощь для научно-исследовательских проектов;

\* Обеспечивать научную и методологическую помощь образовательному (учебному) процессу в высших учебных заведениях Азербайджана и зарубежных странах в области истории науки и науковедения;

\* Организовать обмен информационными, методологическими и другими интеллектуальными ресурсами, в интересах развития более эффективных исследований в истории науки и науковедении;

\* Составлять обзор работ по истории науки и науковедению, а также изучать мнение читательской аудитории;

### **Разделы журнала:**

\* История естественных наук

\* История точных и технических наук

\* История гуманитарных и общественных наук

\* Источниковедение и историография истории науки

\* Теория и методология истории науки

\* Науковедение и социальные науки

Для получения дополнительной информации посетите <https://jhsss.net/>

Журнал открыт для сотрудничества со всеми заинтересованными учёными, которые ведут исследования в этом направлении.

Журнал принимает ранее не публиковавшиеся статьи учёных и исследователей, научных и педагогических сотрудников.

Статьи могут быть представлены на азербайджанском, турецком, английском и русском языках.

Все статьи рецензируются редакционной коллегией журнала. Решение редколлегии о принятии представленной статьи к публикации в журнале направляется авторам по электронной почте.

Журнал выходит два раза в год. Также в течении года возможен выпуск специального номера журнала.

Обязательным является представление автором ORCID ID.

Информация: <https://info.orcid.org/what-is-orcid/>

Обязательным является представление автором УДК статьи.

Информация: [https://en.wikipedia.org/wiki/Universal\\_Decimal\\_Classification](https://en.wikipedia.org/wiki/Universal_Decimal_Classification)

### **Порядок представления статьи**

Статьи должны быть четкими и целенаправленными. Объем рекомендуемой статьи не должен превышать 6000 знаков.

Авторы должны придерживаться следующей обобщенной структуры статьи: название, введение, основной текст с подзаголовками, заключение, список литературы. Необходимы ключевые слова и аннотации на трех языках.

Аннотация представляет собой краткий обзор (не менее 250 слов) содержания работы и указывает на ключевые проблемы, к которым обращается автор, на подход к этим проблемам и на достижения автора в их решении.

Статья может быть представлена как по электронной почте ([jhsss.hs.anas@gmail.com](mailto:jhsss.hs.anas@gmail.com)), так и на различных электронных носителях.

*Представляемую к публикации в журнале статью необходимо оформить по предлагаемому образцу:*

- Набор текста осуществляется в редакторе MS Word (формат файла «.docx», «.doc»);
- Шрифт – Times New Roman, размер шрифта основного текста – 12, интервал – 1,5, параметры полей: верхнее и нижнее - 2 см, левое - 3 см, правое – 1 см;
- Титульная часть статьи должна включать в себя: название статьи, имя автора, аннотация, ключевые слова;
- Заголовок статьи должен быть форматирован следующим образом: жирный шрифт, верхний регистр, расположение по центру.
- К имени автора должна быть добавлена звездочка (\*), и ниже должны быть указаны учёная степень, наименование организации, электронный адрес;

Иллюстрации любого характера (рисунки, чертежи, фотографии), сопровождающие текст статьи, должны быть предоставлены журналу в качестве отдельных файлов в форматах JPG or JPEG и не должны превышать размер 10x20 см. Желательно хорошее качество иллюстрирующих материалов. Подписи к рисункам или таблицам обязательны.

### **ЦИТИРОВАНИЕ**

Ссылки должны быть расположены в конце статьи согласно стандарту APA Citation 7th Edition.

Образец: *(фамилия автора, год издания: стр.) – (Richard, 2022: 200).*

Дополнительная информация для APA 7: <https://thinpo.com/bilim/apa-7-yazim-kurallari-ile-makale-yazimi-ve-kaynakca/>

<http://acikkaynak.bilecik.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11552/1026/ORCID%20Bilgi%20Notu.pdf?sequence=4&isAllowed=y>

#### **Ссылки для книг:**

Blase, J. (1991) *The politics of Life in Schools: Power, Conflict and Cooperation*. London: Sage Publications.

#### **Ссылки на отредактированные книги:**

Gupta, R. (Ed.) (2003) *Remote Sensing Geology*. Germany: Springer-Verlag.

#### **Ссылки на главы в отредактированных книгах:**

Newman, W. R. (2013) 'Medieval Alchemy' in Lindeberg, D. C. and Shank, M.H. (eds.) *The Cambridge History of Science, Volume 2*. New York: Cambridge University Press.

#### **Ссылки для журнала:**

O'Reilly, C. A. and Roberts, K. H. (1977) 'Task Group Structure, Communication and Effectiveness in Three Organizations', *Journal of Applied Psychology*, 62 (6), pp. 674-681.

#### **Ссылки для электронных журналов:**

Wang, F., Maidment, G., Missenden, J. & Tozer, R. (2007) The novel use of phase change materials in refrigeration plant. Part 1: Experimental investigation. *Applied Thermal Engineering*. 27 (17–18), 2893–2901. Available from: DOI:10.1016/j.applthermaleng.2005.06.011. [Accessed 15th June 2016].

or

Read, B. (2008) Anti-cheating crusader vexes some professors. *Chronicle of Higher Education*. 54 (25). Available from: <http://global.factiva.com/> [Accessed 5th August 2016].

#### **Ссылка для газеты:**

Rosenberg, G. (1997, March 31). *Electronic Discovery Proves an Effective Legal Weapon*. *The New York Times*, p. D5.

**Статьи, оформленные с нарушением настоящих требований, редакцией не рассматриваются!**

**Copyright ©2021 by the Institute History of Science, National Academy of Science Azerbaijan.**

**All rights reserved**